

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут журналістики

Журналістика

**Науковий збірник
(заснований у 1976 р.)**

Випуск 11 (36)

2012

Свідоцтво про державну реєстрацію видано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.
Серія КВ № 5744 від 10 січня 2002 р.

Усі права застережені.

Посилання на матеріали цього видання під час їх цитування обов'язкові.

Голова редколегії

Володимир Різун, д-р філол. наук

Головний редактор

Наталія Сидоренко, д-р філол. наук

Редакційна колегія:

Валерій Іванов, д-р філол. наук,

Григорій Казьмирчук, д-р іст. наук,

Іван Крупський, д-р іст. наук,

Володимир Сергійчук, д-р іст. наук,

Микола Тимошик, д-р філол. наук,

Микита Василенко, д-р філол. наук,

Іван Забіяка, канд. іст. наук,

Анастасія Волобуєва, канд. наук із соц. комунік. (відповідальний секретар)

Рекомендовано до друку:

вченою радою Інституту журналістики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

протокол № 6 від 30 січня 2012 р.

Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 26 січня 2011 р.

№ 1-05/1 збірник включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук із соціальних комунікацій (постанова президії ВАК України від 12 березня 2011 р. № 3-05/1).

Журналістика : науковий збірник / за ред. Н. Сидоренко. – К. : Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2012. – Вип. 11(36). – 192 с.

У збірнику висвітлюються суттєві питання історії, теорії і практики журналістики; розглядаються проблеми становлення та функціонування засобів масової інформації в Україні та за її межами; досліджується творчість видатних діячів на публіцистичній ниві.

Для викладачів, наукових працівників, журналістів, аспірантів, студентів, істориків, культурологів.

Електронну версію наукового фахового видання передано до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та для представлення на порталі наукової періодики України.

Див.: <http://www.nbuv.gov.ua> (Наукова періодика України).

© Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2012

ЗМІСТ

До джерел

Горбик Роман. Методологія в історії журналістики: можливості комплексного підходу	5
Сидоренко Оксана. Виховання дитячого кореспондента у період становлення радянської журналістики	13
Улиганець Мар'яна. Закарпатська обласна державна телерадіокомпанія напередодні незалежності України (1987–1990)	22
Слісовенко Юрій. Реалії та перспективи становлення дитячого телебачення в Україні	31

Грані

Городенко Леся. Філософсько-культурні особливості мережевої комунікації	37
Деяк-Якобишин Олена. Рекламна графіка в британській газеті «Дейлі міррор» напередодні Другої світової війни	45
Георгієвська Вікторія. Партійна преса в Україні сьогодні	54
Кравченко Світлана. Єжи Гедройц і часопис «Bunt Młodych» (1931–1939): ідейна еволюція та прометейська концепція вирішення українського питання	59

Жанрові пошуки

Василенко Микита. Передова стаття в сучасній журналістиці	73
Зоріна Олександра. Етичний складник вирішення творчої проблеми розвитку жанрів	79
Шебеліст Сергій. Історія розвитку жанру есею в українській публіцистиці	88
Гіленко Ольга. Особливості подорожніх нарисів у журналі «Вітчизна» (1990–1999)	97

Постаті

- Бойко Алла.** Тіні забутих часописів:
публіцистика Юхима Крижанівського 105
- Садівничий Володимир.**
Павло Ковалевський – редактор і видавець медичної періодики 114
- Борець Андрій.** Особливості становлення української ідентичності
в Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.
(приклад Петра Стебницького) 124

Гендерні доміанти

- Желіховська Наталія.** Гендерна проблематика
в сучасній українській публіцистиці 136
- Пода Олена.**
Комунікатори в жіночому журналі (1920–1930) 145
- Чорнодон Мирослава.** Визначення концепту «жінка»
на сторінках сучасної періодики для жінок в Україні 154

Педагогіка

- Боярська Любов.** Дисципліна «Фольклор»
у системі журналістської освіти 159
- Свалова Марина.** Вивчення публіцистики Б. Олійника
студентами-журналістами: методичний аспект 165

Студентська наука

- Коваль Оксана.** Контент авторських статей
часопису «Образ» (2007–2010) 175
- Шидловська Євгенія.**
Есей-колонка журналу «Країна» 182

Дискусії, огляди, нариси, рецензії

- Школьна Олена.**
Історія творення українського медіасвіту 189

До джерел

Роман Горбик,
асп. (Київ)
УДК 007: 304: 303.03

МЕТОДОЛОГІЯ В ІСТОРІЇ ЖУРНАЛІСТИКИ: МОЖЛИВОСТІ КОМПЛЕКСНОГО ПІДХОДУ

У статті розглянуто проблеми методологічних підходів до дослідження історії журналістики (на прикладі періоду 20–30-х рр. XX ст.) на різних рівнях. Зокрема, запроваджено розрізнення субтекстуального, текстуального й супертекстуального рівнів. Розглянуто на предмет продуктивності комплексний підхід до кожного з рівнів. Запропоновано як часткове вирішення проблеми комплексності застосовувати методологічний апарат мовознавства, культурології й соціології на кожному з рівнів.

Ключові слова: комплексна методологія, рівні дослідження, комплексний підхід, епістемологія історії журналістики.

Питання методології постає на перших етапах будь-якого наукового дослідження й є вирішальним для його перебігу й результатів. Попри його виняткове значення, у журналістикознавстві, надто в історії журналістики, проблеми методології дискутують не так часто, як в інших галузях знань.

Журналістикознавство становить парадокс у системі суспільних і гуманітарних наук: наука хоч молода, та позбавлена широкої дискусії щодо гносеологічного апарату; дослідники не надто охоче використовують експериментальні (в сенсі пробні) методи, децю запізно запозичують нові підходи із суміжних дисциплін. Це тим дивніше, що складний характер предмета журналістики, його системність (адже йдеться про цілий соціальний інститут ЗМК) неминуче мав би викликати потребу в складних, комбінованих методах. Досить яскраво це можна побачити на прикладі дослідження окремих періодів історії журналістики. Зокрема, осібно стоїть проблема журналістики 20–30-х рр. XX ст. Хоч і традиційними методами цю добу досліджено аж ніяк не вповні, слід зауважити, саме на цій ділянці їх важко застосовувати з належною ефективністю.

Безліч дискурсів і авторських настанов, нашарування різних їх пластів, поєднання ідеологічності зі, здавалось би, несумісними з

нею експериментами робить дуже утрудненою оцінку діяльності тогочасних журналістів. Історики преси, що не так часто звертають увагу на цей період, переважно недооцінюють практику тодішніх медіа як тоталітарних (це твердження найчастіше справедливе, але воно не повинне застувати інших їхніх аспектів; крім того, це не означає, що ЗМК в умовах тоталітаризму не треба вивчати й розуміти). Часто виникає нерозуміння й самої специфіки тоталітарного суспільства, як її визначила Ганна Арендт: інтенсифікація влади через розмивання традиційних владних інституцій і підвищена мобільність усередині соціальної ієрархії, втілена в «чистках» («регулярне примусове перекидання усієї колосальної адміністративної машини, хоча й заважає виробленню компетентності, має багато переваг: воно гарантує відносну молодість посадових осіб і запобігає стабілізації умов, які, принаймні, в мирний час, сповнені небезпеки для тоталітарного правління» [1, 482]). Одне слово, ідеться часом не тільки про методологічно, а й концептуально неповне уявлення про так званий міжвоєнний період нашої історії.

Попри те, що й наявними методами неможливо цілком охопити всі факти історії української журналістики, саме можливості традиційної методології не завжди дозволяють досягнути поставлених завдань (слід зазначити, що мета дослідження повинна детерминувати його методологічний комплекс, а не навпаки). Саме в цьому і варто шукати актуальність теми статті. Спробуємо підсумувати можливі типи дослідницької настанови й запропонувати науково продуктивний комплексний підхід до історичного аналізу української преси 20-х рр. ХХ ст. на ґрунті синтезу методологій із суміжних дисциплін.

Проблема методології в традиції українського журналістикознавства тягнеться ще від Івана Франка, що численними працями з історії літератури й преси започаткував позитивістський, описовий підхід у цій царині. Загальниками в пресознавстві стали твердження про нерозробленість методології на той час і потребу запозичувати її з чужомовних джерел (для Франка – польських). Франко першим запровадив розрізнення індуктивного й дедуктивного підходів [7, 33, 38]. Від Франка власне й бере початок довга й плідна практика описових праць (саме до неї належать розвідки і М. Грушевського, і С. Єфремова, і О. Маковея). Уже в першій третині ХХ ст. у її межах формується школа історико-бібліографічного методу (В. Ігнатієнко, В. Щурат, І. Кривецький та ін.), що подекуди не цуралася вже й кількісних методів строгої обробки даних. Щойно в 30-х рр. настала зумовлена політичною ситуацією тривала пауза в царині історії журналістики.

У 50-х рр. з'явилося кілька вчених, які намагалися на базі радянського варіанта марксизму створити варіант марксистсько-ленінської ідеології «з людським обличчям». Як зазначають В. Різун і Т. Трачук, «методологічною основою радянських історико-журналістських досліджень була марксистсько-ленінська філософія, діалектичний та історичний матеріалізм. Журналістика розглядалася вченими як явище ідеологічне. Першість в її аналізі віддавалася змісту, обов'язково визначався зв'язок преси з економічними інтересами верств населення, класовою боротьбою, найважливішими громадсько-політичними подіями певної епохи. Одним із основних положень марксистсько-ленінської методології була партійність» [7, 77–78]. Дослідники виділяють три основних методи дослідження для того періоду: бібліографічно-статистичний, метод конкретно-історичного аналізу (він же – комплексний, з додаванням хронологічно-бібліографічної методології) і мовностилістичний. Усі вони найчастіше функціонували в поєднанні. З радянських дослідників окремі, як-от В. Здоровага, вже звертали увагу на методи журналістикознавчих досліджень, переважно висловлюючись на користь традиційних підходів [7, 174]. З найновіших праць, присвячених гносеологічній системі науки про медіа, варто виокремити працю В. Різун і Т. Скотникової «Методи наукових досліджень у журналістикознавстві» [8], що систематизує наявний досвід у компактній формі. Проте не можна дійти висновку, що методологічні проблеми журналістикознавства набули насправді широкого розкриття в науковому дискурсі.

На нашу думку, комплексність може передбачати не тільки застосування різних підходів до того самого аспекту предмета дослідження, а й насамперед застосування різних методологій на різних рівнях. Оскільки історія журналістики матеріально виражена в текстах, ширше – в мові, саме звідси й слід починати. Саме відштовхуючись від мови, варто запровадити насамперед розрізнення рівнів аналізу: субтекстуального (передбачає розгляд структур, не більших від речення: фонем, морфем, лексем і синтагм), важливого в контексті дослідження журналістської поетики; текстуального (герменевтичний аналіз окремого тексту), що має з максимальною докладністю проаналізувати найважливіші одиничні твори; супертекстуального (по суті, дискурсивного), спрямованого на мовні й позамовні характеристики сукупностей текстів. Класик структуралізму Р. Барт зазначає: «Відомо, що лінгвістичний аналіз обмежується ізольованим реченням: речення – це та максимальна одиниця, що її лінгвістика вважає за належне для себе досліджувати; справді, якщо речення становить свого роду впорядкованість, а

не просту послідовність елементів – і тому його не можна звести до суми слів, що його складають, – і тим утворює самостійну одиницю, то будь-яке розгорнуте висловлювання, навпаки, є лише послідовністю речень, що складають його...» [3, 356].

Треба зробити одне застереження: Барт твердить, що, з погляду лінгвістики, в дискурсі нема нічого такого, чого не було б в окремому реченні. Тобто сукупність текстів функціонує за власними правилами, подібними до висловлених у мовленні (на рівні речення) правил мови. Ще в 50-х рр. такі структуралісти, як Барт чи Ю. Лотман, переконливо показали можливості структурної лінгвістики в культурології, К. Леві-Строс – в етнографії й соціології. Безперечно, журналістикознавство, як і всі ці дисципліни, мусить брати на озброєння засоби мовознавства, і воно дасть йому той самий продуктивний поштовх, що мали інші гуманітарно-соціальні науки. Лінгвістичний підхід має право не тільки на субтекстуальний рівень, а й на супертекстуальний і текстуальний рівні. Проте саме тут його варто доповнювати іншими методами (так само, як і соціологічні, історичні чи етнографічні студії можуть бути корисні для розуміння функціонування субтекстуального рівня мовлення).

При цьому може йтися не просто про системний підхід, а й про власне системно-функціональний аналіз, який, за дефініцією Б. Чернякова [10], дозволяє простежити взаємодію об'єкта з системами вищого рівня. Саме тут бачимо вихід окремого твору на супертекстуальний рівень, і хоч для такого переходу надається і мовознавчий підхід, чимало можливостей також дає залучення досягнень соціології ХХ ст.

Безперечно, класичні соціологічні підходи й досі дуже корисні. Ще ті з них, що описав Е. Дюркгейм (метод супутніх змін, метод пояснень, порівняльний метод тощо), доречні, коли йдеться про соціальні функції і вплив журналістики. Твердження одного з засновників соціології про те, що «соціальний факт можна пояснити тільки іншим соціальним фактом» [5, 422], треба належним чином усвідомлювати, досліджуючи історію преси. Не варто забувати й про метод «ідеальних типів» М. Вебера – фактично, досить давній, але досі ефективний метод соціологічного моделювання.

Аж ніяк не вичерпав себе дескриптивний підхід. Поки що дослідження історії журналістики, якщо воно охоплює цілі окремі видання, надто ж як їдеється про малознані й малодосліджені часописи 20-х рр., важко увести без історико-бібліографічної вступної частини (такої собі біографії видання). Щоб належним чином висвітлити співіснування й боротьбу численних видань, організацій та ідеологічних угруповань літераторів та журналістів, знадо-

битися й перевірений біографічний метод. Він «... презентує переживання й визначення однієї особи, однієї групи чи однієї організації в тій формі, в якій ця особа, група чи організація інтерпретують ці переживання» [4, 65]. Як уважають дослідники, «переваги включеного спостереження і біографічного методу полягають, передусім, у можливості здобути докладну «дотеоретичну» інформацію про досліджувані соціальні явища» [4, 18].

Особливий інтерес становить інтерпретація даних біографічного методу у світлі сучасного підходу, що дістав назву «символічного інтеракціонізму»: «Вважають, що в будь-якому суспільстві існує певна «ієрархія правдоподібності» у виробництві значень і соціального знання. Ті, хто перебуває на «горішнім поверсі» цієї ієрархії, мають перевагу в формулюванні правил, які застосовують для приписування значення діям і визначенням ситуації. Внаслідок цього хтось диктує правила й норми відповідно до своїх інтересів, а хтось, так само переслідуючи власні інтереси, порушує ці правила й норми, опиняючись у становищі маргінала або злочинця» [4, 67]. Застосувавши таке бачення до суспільної ситуації в Україні міжвоєнного часу, коли якраз руйнувалися соціальні ієрархії (до того ж у кілька етапів і в різних площинах), можна дійти дуже цікавих висновків.

Водночас, поряд із традиційнішими методами, кілька неконвенційних соціологічних підходів, винайдених у ХХ ст., значно розширює можливість аналізу супертекстуального рівня. Зокрема, йдеться про розвинутий методологічний комплекс соціології культури (як її бачать К. Мангайм, у другу чергу – П. Бурдьє і М. Вебер). Суто марксистська орієнтація на соціально-економічні передумови, як «базис» культурного шару і суспільної свідомості, скута (під впливом М. Шелера) твердженням, що суспільне буття не обмежене лише відносинами виробництва й споживання, може дати плідну основу для вивчення української журналістики перших десятиліть після поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Розуміння культурної, зокрібно мовної, текстотвірної діяльності як процесу виробництва, накопичення й перерозподілу символічного капіталу (за П. Бурдьє) так само може показати добу, про яку йде мова, в досить несподіваному світлі.

Разом із цитованою класичною працею Арендт про тоталітаризм, значний успіх у дослідженні преси 20–30-х рр. може мати використання описаного в працях соціолога знання К. Мангайма поняття «утопії» (її як гносеологічний комплекс пригніченої верстви вчений протиставляє «ідеології», що посідає безперечно панівне становище): «Поняття утопічного мислення відображає протилежне

за характером [до мислення ідеологічного. – Р. Г.] відкриття, зроблене також завдяки політичним конфліктам: певні гноблені групи духовно настільки зацікавлені у знищенні чи перетвореннях існуючого суспільства, що мимоволі бачать лише ті елементи ситуації, що націлені на його заперечення. Їхнє мислення не спроможне правильно зрозуміти реальний стан суспільства. Їх жодним чином не цікавить те, що реально існує; вони лише намагаються на рівні думки заздалегідь провістити зміну існуючої ситуації. Це мислення ніколи не буває спрямованим на діагноз ситуації; воно може слугувати лише керівництвом до дії. В утопічній свідомості колективне несвідоме, позначене ілюзорними уявленнями і волею до дії, приховує певні аспекти реальності. Воно відвертається від всього того, що може похитнути його віру або паралізувати його волю до зміни речей» [6, 57].

Саме між двома світовими війнами в Україні відбувся рідкісний у світовій історії перехід утопії у вимір ідеології, що мав, знову ж таки, кілька планів: заміщення великодержавної ідеології утопічною візією націонал-комунізму і далі її заміщення на нав'язувану з центру тоталітарну ідеологію комунізму в окремій країні (згадаймо й про невдалий досвід національно-ліберальної, консервативної й соціалістичної утопій у 1917–1921 рр.). Опертя на досвід Мангайма, таким чином, відкриває досить свіжу перспективу досліджень преси, що відіграла в усіх цих процесах виняткову роль.

Дуже близько до цієї перспективи підступила й методологія історії ідей. На субтекстуальному й текстуальному рівнях багатий матеріал можна зібрати шляхом застосування постструктуралістської методології деконструктивізму (Ж. Дерріда, С. Жижек) – «читання проти тексту», що дає змогу виявити приховані суперечності тексту, так би мовити, його «антизначення». Але саме на найвищому рівні цей значною мірою первинний матеріал систематизує саме історія ідей. М. Фуко писав про археологію знання: «Це історія не літератури, а навколишніх балачок, цього щоденного письменства, яке затирається так швидко, що ніколи не набуває статусу твору або зразу ж його втрачає; це аналіз сублітератур різного штибу, альманахів, журналів і газет, скороминущих успіхів, невизнаних авторів. Визначена в такий спосіб (але одразу ж видно, наскільки складно знайти її точні межі), історія ідей звертається до цілого прихованого масиву думки, до всієї гри репрезентацій, що анонімно виникають між людьми, – у шпаринах дискурсивних пам'ятників вона виявляє крихкий фундамент, на якому вони ґрунтуються. Це наука про плутані мови, нескінченні твори, недовладні судження» [9, 136].

Кілька слів варто сказати й про окремі методологічні настанови щодо текстуального рівня. Тут видаються можливими принаймні два виміри: з одного боку, можна читати текст у його міфологічному вимірі за Леві-Стросом (як сукупності «пакетів відношень»), з іншого – користуватися класичним для медіадосліджень техністичним підходом М. Маклюєна і його концепцією «тетради»; деякі інші підходи, застосовувані до масової культури (культуралізм, грамшліанство тощо), також можливі [2].

Наприкінці можна згадати про майже незнану в нас меметику – рідкісний випадок проникнення методології природничих наук у царину гуманітарного знання. Представники цього підходу (Р. Докінза й С. Блекмор), за аналогією до «гена», запроваджують поняття «мем» – одиницю інформації, здатну до самокопіювання. Це свого роду інформаційний вірус, здатний заражати великі маси людей. Поширенням мемів пояснюють чимало соціальних явищ: релігію, масові рухи, ідеологічні війни тощо. Видається, що з певними пересторогами цей підхід можна з добрими наслідками вжити до історії української журналістики перед- і власне тоталітарного періоду.

Таким чином, можливості комбінованих методів, надто стосовно вельми суперечливого для української журналістики періоду 20–30-х рр. ХХ ст., здаються досить широкими. Попри неминучий ризик удатися в методологічний еkleктизм, вони показують об'єкт дослідження під різними кутами й формують складне, стереоскопічне бачення пов'язаних із ним проблем. Поряд із традиційними методами та єдиним, цілісним на всіх рівнях аналізу підходом, системно-функціональний аналіз (із залученням експериментальних методологій із суміжних наук) дозволяє ліпше збагнути особливості щоденного дискурсу вже досить далеких від нас епох.

1. *Арендт Г.* Джерела тоталітаризму / Ганна Арендт ; [пер. з англ.]. – [2-ге вид.]. – К. : Дух і літера, 2005. – 584 с.
2. *Баррі П.* Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / П. Баррі ; [пер. з англ.] – К. : Смолоскип, 2008. – 360 с.
3. *Барт Р.* Нулевая степень письма / Р. Барт ; [пер. с фр.] – М. : Академический Проект, 2008. – 431 с.
4. *Девятко И.* Методы социологического исследования / И. Девятко. – [2-е изд., испр.]. – М. : Кн. дом «Университет», 2002. – 296 с.
5. *Дюркгейм Э.* Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм ; [пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана]. – М. : Канон, 1995. – 352 с.

6. Мангайм К. Ідеологія та утопія / К. Мангайм ; [пер. з нім.] – К. : Дух і літера, 2008. – 370 с.

7. Різун В. Нарис з історії та теорії українського журналістикознавства : моногр. / В. Різун, Т. Трачук / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 232 с.

8. Різун В. Методи наукових досліджень у журналістикознавстві : навч. посіб. / В. Різун, Т. Скотникова / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т жур-ки. – К., 2005. – 97 с.

9. Фуко М. Археологія знання / М. Фуко ; [пер. с фр. ; общ. ред. Бр. Левченко]. – К. : Ника-Центр, 1996. – 208 с.

10. Черняков Б. Методи дослідження генезису зображальної журналістики : матеріали до лекції / Б. Черняков / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т жур-ки. – К., 2004. – 19 с.

В статье рассмотрены проблемы методологических подходов к исследованию истории журналистики (на примере периода 20–30-х гг. XX ст.) на разных уровнях. В частности, введено разделение субтекстуального, текстуального и супертекстуального уровней. Комплексный подход к каждому из уровней рассматривается на предмет продуктивности. В качестве частичного решения проблемы комплексности предлагается применять методологический аппарат языковедения, культурологии и социологии на каждом из уровней.

Ключевые слова: комплексная методология, уровни исследования, комплексный подход, эпистемология истории журналистики.

The article considers the problem of methodological approaches to the history of journalism (on the instance of 1920–1930s) on different levels. In particular, it suggests a division into subtextual, textual and supertextual levels. Author considers the opportunities of applying complex approaches to each of the levels in terms of productivity of the former. The problem of complex approach is particularly solved, as suggested, by applying methodological apparatuses of linguistics, cultural studies and sociology on each of the levels.

Keywords: complex methodology, levels of analysis, complex approach, epistemology of the history of journalism.

Оксана Сидоренко,
асп. (Київ)
УДК 007:304:070

ВИХОВАННЯ ДИТЯЧОГО КОРЕСПОНДЕНТА У ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

У статті простежено етапи становлення преси для дітей в Україні, проаналізовано засоби виховання дитячого кореспондента на прикладі піонерської преси 20-х рр. XX ст.

Ключові слова: піонерська преса, дитячий кореспондент, піонерський кореспондент.

За короткий час, упродовж 15 років, у Радянському Союзі була створена «мережа періодичних видань для дітей, що передбачала інтереси різноманітних вікових, соціальних, національних груп дітей»; під «впливом культурної революції» дитяча журналістика виступила «справжнім пропагандистом, агітатором та організатором піонерського руху в нашій країні» [10, 195]. Ці уроки творення видань із відповідною «сіткою кореспондентів» стали традицією, що згодом набувала нових рис. Зрештою, і сьогодні в багатьох періодичних виданнях для дітей заохочується творчість юних, подекуди існують гуртки, школи і майстер-класи для початкуючих дописувачів, але такого розмаху й масовості, помножених на цілеспрямований ідеологічний вплив, нині не існує.

Мета статті – з'ясувати основні кроки й засоби виховання дитячого кореспондента в період становлення радянської журналістики, обравши об'єктом дослідження піонерську пресу 20-х рр. XX ст. («Червоні квіти», «Юний ленінець», «Юний спартак», «Октябрськіє всходи» та інші видання в Україні).

У радянську добу було захищено кілька кандидатських дисертацій, пов'язаних із зазначеною тематикою. Серед науковців – дослідники з України та Росії. Це дисертації М. Алексєєвої про дитячі журнали Радянської Росії 20-х рр. як тип видання (М., 1968), С. Велігодської про українську дитячу журналістику кінця XIX – початку XX ст. (Харків, 1970), Г. Литвинової про газету для дітей (1958–1969) як засіб ідеологічного впливу та комуністичного виховання підростаючого покоління (К., 1970), Ю. Богатирьової про

створення друкованої піонерської газети (1922—1928) (Л., 1972), А. Токарської про становлення і розвиток періодичної преси для дітей в Україні у 1918—1932 рр. (К., 1987).

Цим же дослідникам належить і кілька статей у таких виданнях, як «Журналіст України», «Детская литература», «Новые детские книги», «Вопросы детской литературы», «Советская литература» та ін. А. Токарська у статтях «Друг і порадник дітей» та «Літописець піонерії», опублікованих у «Журналісті України», детально аналізує джерела дитячого комуністичного руху в Україні, за архівними матеріалами простежує розвиток окремих часописів («Червоні квіти», «Піонерія», «Юний спартак», «Юный ленинец»). Зокрема авторка розповідала про першу в Україні дитячу газету «Юный ленинец»: вона була «рупором дитячого комуністичного руху, його вірним літописцем. Вона заклала основу майбутньої преси піонерської організації, визначивши коло обговорюваних питань, основні форми роботи з юними кореспондентами. Газета стала вихователем, пропагандистом, агітатором і колективним організатором юного покоління» [9, 41].

Окремо вийшли у світ огляди радянської дитячої журналістики та літератури, написані Г. Абросимовою, М. Алексеевою, В. Костюченком, Ю. Ярмишем. Бібліографічний покажчик «Детская журналистика СССР» (періодичні видання та література про газети, журнали, радіо- і телепередачі для дітей) уклали Ю. Богатирьова, Л. Колесова, М. Холмов (Л., 1974).

Варто звернутися і до таких джерел вивчення умов та особливостей функціонування дитячої преси, як збірники документів та матеріалів (постанови та резолюції з'їздів комсомолу і партії), спогади журналістів та інших учасників видавничого процесу (авторів, кореспондентів, членів редколегій). До таких видань належать збірники «Піонерія України. 1917—1941» [7], «Пионерская печать в документах» [6], «Зори советской истории» [5], книжка «Год за годом» О. Гусева про літопис дитячого комуністичного руху в СРСР [3], електронні джерела про піонерську пресу тощо.

Уміщені в збірнику «Пионерская печать в документах» [6] тези, постанови, резолюції з'їздів РКП(б), ВКП(б), ЦК РЛКСМ, ЛКСМ висвітлюють процеси ідеологічного впливу на дитячу пресу. Так, ще у 1920 р. на III Всеросійському з'їзді Російської комуністичної спілки молоді (РКСМ) було наголошено на розвитку дитячої творчості шляхом видання дітьми сторінок, журналів, організації виставок [6, 5]; ЦК РКП(б) у 1924 р. орієнтував фахівців на створення «особливого типу газети», призначеної для «конкретного прошарку маси

читачів» [6, 6]; у передовій статті провідної комуністичної газети «Правда» у 1924 р. зазначено необхідність партійного керівництва піонерськими журналами і літературою, потреба «прийти на допомогу порадами і засобами» [6, 8] і т. д.

Закладаючи основи комуністичної педагогіки й теорії дитячого комуністичного руху, як уважала редакція харківського журналу «Дитячий рух» (1925. – Ч. 1), необхідно було внести «комуністичний колір» у всі прояви дитячого громадського життя. З травня 1923 р. до лютого 1925 р. значно зросла в СРСР кількість молодіжних видань і їхній тираж (відповідно з 53 назв до 81, з 132 тис до 1 млн 456 тис 500 примірників), юнкорівський рух пройшов етап від десятків до десятків тисяч «пишучих товаришів» [11, 12]. Важливою зброєю політпросвітньої роботи стали стінгазети, де юнкори робили перші кроки. Основні навички такої діяльності з'ясовано в статті М. Потапова, який писав: «Пікор – це будь-який юнкор, який пише в газети і журнали про життя і роботу піонерів і пролетарських дітей». Жодних привілеїв чи знаків відмінності він не має. Навчитися основних навичок він міг у гуртку пікорів, де його ознайомили з потребами комсомольської і піонерської преси, технікою написання матеріалів, умінням відображати «хороше й погане», «втягували в активну роботу у стінгазети» [8, 18].

Фактично ці слова були повторенням вимог, зафіксованих у п. 6 «Про диткорівський рух» із резолюції 2-ї Всесоюзної наради піонерських працівників [6, 11–12]. Тільки в цьому разі використовувалися поняття «диткор» і «диткорівський рух». До 1925 р. і навіть трохи пізніше редакції газет поділяли своїх юних дописувачів на кілька категорій: *пікорів* (піонерських кореспондентів), *шкілкорів* (шкільних кореспондентів), *будкорів* (будинкових кореспондентів), *сільпікорів* (сільських піонерських кореспондентів) і *диткорів* (дитячих кореспондентів). Юнкорами в той час називали юних кореспондентів комсомольських видань, а робсількорами – відповідно робітничих і сільських кореспондентів, які писали до партійних видань. Таким чином, основна робота дитячих кореспондентів мала розгортатися навколо стінгазет і піонерських видань, а їхнє навчання – зосереджуватися в гуртках при загонах піонерів чи друкованої піонерської преси.

У 1924 р. були розроблені завдання для активних учасників диткорівського руху в Україні. Зокрема в збірнику «Супутник юного піонера» вміщено «Заповіді пікора». До десяти основних кроків належали такі: 1) стеж за роботою і життям свого загону, всієї організації, свого оточення; про все цікаве пиши до газети; 2) будь аку-

ратним; побачив цікаве – відразу придивися й пиши; запізнала замітка втрачає користь; 3) пиши тільки про те, що сам бачив і знаєш; чужі слова перевіряй; 4) пиши жваво (малюнками), коротко і зрозуміло; менше балачок – більше малюнків; 5) не роби із замітки каші; в кожному дописі висвітлюй лише одне питання; 6) вчися писати; стеж за правками, які робить редакція; не втрачай духу, якщо замітка не підійшла, пиши ще; 7) не приховуй вад роботи свого загону; на помилках ми вчимося; 8) пиши чорнилом, чітко, розбірливо, з одного боку аркуша; не забувай написати своє прізвище та адресу; 9) завжди підтримуй зв'язок із редакцією, повідомляй про все хороше й погане в газеті чи журналі; підтримуй свою піонерську пресу, шукай нових передплатників; 10) запрошуй до участі в газеті чи журналі інших дітей; активно працюй у гуртку кореспондентів [4, 202].

Серед багатьох публікацій у збірнику «Піонерія України» важливими є спогади та свідчення безпосередніх учасників творення преси для дітей в Україні, зокрема розповідь З. Біленка про журнал «Червоні квіти», А. Вайшенкера – про двотижневий журнал «Дитячий рух», В. Куличенка – про «Юний спартак», І. Неходи та В. Бичка – активних пікорів 20-х рр. ХХ ст. про газету «Юний лєнінець» та піонерські журнали, В. Лапія – про журнал «Більшовиченята» та одноденну газету «На зліт», Т. Горбунцова – про журнал для молодших школярів «Жовтенята», І. Вавилова – про редагування піонерської газети «На зміну» тощо.

Наприклад, В. Бичко – не тільки відомий український поет, він багато років працював у молодіжній пресі України, був редактором газети «Зірка», головним редактором видавництва «Молодь», редактором журналу «Піонерія». У його спогадах є активне дитинство, створення спартаківської організації у селі, відчуття себе революціонером, більшовиком. А на цій хвилі – досвід участі в стінній пресі, співробітництво в харківській газеті «Юний лєнінець» (згодом – «На зміну»), публікація поезій і дописів у літературному додатку «Піонерія» та журналі «Червоні квіти». Про перші журналістські кроки В. Бичко згадував: «Пікорівська робота давала мені змогу бачити глибше і ширше життя, привчала мене ясно, чітко і коротко висловлювати свої думки. А це насамперед потрібно кожному, хто береться до літературної роботи» [1, 82–83].

Майже кожне піонерське видання мало редакцію, до якої входило юне покоління, яке не тільки писало власні матеріали, а й переглядало пошгу, рекомендувало твори до друку чи відхиляло дописи. Такий шлях пройшли відомі дитячі письменники України

В. Бичко, І. Нехода, О. Копиленко та ін. Охоче редакції запрошували до участі відомих письменників. На сторінках журналів «Червоні квіти», «Октябрьские всходы», «Піонерія», «Тук-тук» опубліковані численні вірші, оповідання, новели й нариси М. Рильського, П. Тичини, В. Сосюри, Н. Забіли, О. Іваненко, О. Донченка, В. Поліщука, В. Гжицького та ін. Поряд із ними трапляються підписи: диткор Ол. Артем'єв, пікор Вільний, пікор Марат, піонер В. Царенко, піонерка Слава, пікор Микола Федоров, пікор В. Бичко та ін.

Притаманною рисою піонерських видань стають гасла й заклики для утвердження агітаційно-пропагандистського характеру видань, призначених для підростаючого покоління. Це насамперед спонукання до участі в справах індустріального будівництва, виховання «неорганізованих дітей» (бути їм за приклад), готовність до втілення комуністичної моралі в побут і навчання. Наприклад, у Харкові, де виходили всеукраїнські газета «Юний лєнінець» і журнали «Октябрьские всходы», «Червоні квіти» та «Октябрія» (вони мали спільну редакцію), існувала загальна Редакційна колегія юних піонерів у складі 9 осіб. Вони розбирали піонерський матеріал, вирішували, що слід друкувати, в якому виданні, в якому відділі; керували роботою юних пікорів, розглядали різні питання редакційної роботи, стежили за ходом передплатної кампанії.

Існувала така специфіка: спочатку утворювалися районні гуртки пікорів, потім вони почали виникати при колективах і клубах. Пікором міг стати будь-який піонер, який хоча б місяць пропрацював у гуртку. Наприкінці 1924 р. у Харкові налічувалося 12 таких гуртків. Їхня діяльність відбувалася за однією «схемою»: спочатку бесіди (як працюють пікори, як слід писати до газети, про піонерську пресу, про стінгазети тощо), далі починалася активна участь у випуску стіннівок; аналізувалася практика публікацій піонерських видань, нарешті юні кореспонденти випробовували свої сили в написанні заміток. Гуртки обирали собі теми (скажімо, «Піонер у школі» чи «Піонер вдома»), а кожен пікор намагався написати замітку, яку потім прискіпливо розбирали в гуртку. Юні кореспонденти також відвідували друкарні, дізнавалися, як відбувається процес друку. Таким чином, пікор проходив «бойове хрещення» і міг самостійно писати, як розповідалося на сторінках журналу «Октябрьские всходы» (1924. – № 18). У замітці про гурток дитячих кореспондентів пікор Мулька повідомив, як школярі «розбирали «пам'ятку кореспондента», обговорювали питання, чому потрібно писати чітко й розбірливо, лише на одному боці аркуша; а коли дійшли до написання замітки, зненацька погасло світло (1924. – № 19/20).

Меті комуністичного виховання підростаючого покоління відповідала перша газета «Юный спартак», яка вийшла 15 грудня 1922 р. у Харкові як «одноденна газета Харківського міськкому юних спартаківців» (функціонувала у 1923—1924 рр.). Першим і постійним редактором газети став В. Куличенко (псевдонім В. Лір), який так згадував перший випуск: «Газета приваблювала насамперед своїм зовнішнім виглядом: надрукували її на тонкому глазурованому папері, який мав приємний жовтуватий відтінок На такому папері (імпортованому – естонському) тоді навіть книжки рідко друкувалися. Короткі статті й замітки, писані самими дітьми. Ілюстрації (хоч і небагато). Словом, навіть професійні газетярі і поліграфісти хвалили нашу новонароджену газету» [7, 85].

Містилася редакція газети в дитячому будинку імені Комсомолу. Ніякого штату не було. Навіть редактор виконував свої обов'язки на громадських засадах (у той час В. Куличенко був співробітником газети «Харьковский пролетарий»). Жодного літературного працівника, художника, фотографа чи коректора. Членами редколегії стали дитячі кореспонденти – диткори, обрані міським комітетом юних спартаківців. Усі матеріали обговорювалися на засіданні редколегії, кожен член редколегії приносив по кілька дописів до наступного номера, агітуючи товаришів у спартаківських осередках, у школах і дитбудинках.

Постійними були рубрики: «Важливі події», «Життя юних ленінців по школах», «Наші бесіди», «Новини науки і техніки», «Куточок розваг», «Куточок жовтенят», «На колективне обговорення», «Листи з місць», «Довідник юного ленінця», «Юні ленінці за роботою» та ін. У статті «Заповіти Ілліча» сформульовані основні завдання юного ленінця: «Піонер вірний справі робітничого класу. Піонер – зміна комсомолу. Зв'язок з західними братами, допомога їм. Зміцнювати завоювання революції – Союз Радянських Соціалістичних Республік. Змичка міста з селом. Вчитися, вчитися, вчитися. Допомога безпритульним, боротьба з неписьменністю».

У лютому 1923 р. на сторінках газети «Юный спартак» була надрукована пісня «Ми молоді весняні квіти» вихованки дитячого будинку Тані Карпової. Цю пісню співали на мотив «Інтернаціоналу і, як стверджувала активна громадська діячка того часу, а пізніше партійний працівник у Москві К. Максимова, пісня «швидко стала популярною серед дітвори» [7, 57]. Там були такі рядки: «Ми молоді весняні квіти, Ми діти Молота й Серпа. Ми тільки починаєм жити, Але вже жде нас боротьба. (Приспів: Ми червонії квіти, Діти Жовтня й Весни, Інтернаціоналу Правдивії сини)». Завершувалася

пісня рядками: «Комуна – то є гасло наше, Всесвіт – остання мета, Хай скрізь горить ясна свобода – Червона, вільна і свята. В похід же, браття молодії, Ми шляхом волі йдем та йдем... За правду, волю і за працю Червоної прапора піднесем» (1923. — 10 лют.).

Як уважав редактор «Юного спартака», робота в редколегії багато чого навчала дітей, чимало вихованців ставали потім редакторами стінгазет у своїх осередках чи школах, деякі вже обрали шлях у велику журналістику. Сам В. Куличенко пізніше працював у редакціях дитячих журналів, видавництві «Молодий більшовик», Харківському палаці піонерів та жовтенят, а з 1936 р. – у Москві директором Центральної станції юних натуралістів.

Активний співробітник «Юного спартака» комсомолец Леонід Можейко став секретарем редакції, згодом на цій же посаді в «Юном ленинці» та газеті «На зміну», був редактором журналу «Знання та праця». Юний, 13-річний диткор-спартаківець Давид Новоплянський, який уже тоді «виділявся серйозним, вдумливим підходом до кожної замітки», з часом працював у всесоюзних виданнях: «Комсомольской правде» та «Правде». Активний диткор Олександр Лессеж став професійним журналістом, працював репортером у московських газетах та журналі «Огонек». Доктором фізико-математичних наук став колишній юнкор Лазар П'ятигорський. Одна з перших спартаківок Олена Радченко (Радченківна), член другого й третього складів редколегії «Юного спартака», чимало попрацювала в інших дитячих виданнях, а згодом – в апараті ЦК КПРС та Президії Академії наук СРСР.

У грудні 1927 р. виповнилося чотири роки журналу «Червоні квіти». Редколегія вирішила присвятити кілька випусків тим, хто творив журнал увесь цей час – редакторам, відповідальним секретарям, художникам, фоторепортерам, прозаїкам, поетам, диткорам і пікорам. Нариси та зарисовки з фотографіями прикрасили часопис. Тут опубліковано передову статтю «Чотири роки», розлогий нарис К. Шелеста «Шлях нашого журналу», спогади Варвари Чередниченко про «старшу сестру» «Червоних квітів» – журнал «Червона калина» в Катеринославі; розповідь першого секретаря й технічного редактора «Червоних квітів» Мих. Биковця та першого редактора Олеся Громова. «Тіні спогадів» під назвою «Коли розцвітали «Червоні квіти» подав В. Бичко, згадуючи, як уже перші випуски часопису «вчили, впливали на дитячу душу й гострили думки та почуття» [2]. «Старий диткор» згадував свої перші журналістські кроки («приніс дописа, шарад декілька») у газету «На зміну», а потім його запросили до журналу: «Я щасливий, бо розцвітав разом

із «Червоними квітами», щасливий, що положив хоч маленьку частину своєї праці на побудову журналу».

Зі сторінок ювілейного випуску довідуємося про атмосферу першого періоду творення журналу, про умови творчості молодих, ще недосвідчених співробітників. Йдеться про Зіновія Біленка (його в редакції називали «Зінко») – спочатку диткора, а після закінчення школи він став технічним співробітником журналу. Його обов'язком був перегляд і сортування диткорівських матеріалів і дописів дорослих авторів. Він став тією важливою ланкою, що сполучала редакцію з друкарнею і конторою, де збирають передплату. «Це він щодня вимірює харківські вулиці від редакції до друкарні, торсає кого слід, щоб швидше готували малюнки до журналу, друкували чи виправляли його».

Щодня о 12-й годині дня можна було побачити в редакції Валю Бичка – «одного з найстарших диткорів», Олександра Беляєва – автора нарисів про науково-технічні новини, інколи «забігали» Іван Сенченко та Варвара Чередниченко. Завжди у пошуку були фотограф Бризгалін, художники Іван Шульга, Дейц, Машалов; серйозно працював редактор мови В. Арфолом. Про перші свої дописи розповіли також пікор І. Нехода та диткор І. Лізенгевич. Можна дізнатися про наполегливість молодих авторів, Гр. Епіка, Ол. Донченка, В. Сосюри, В. Поліщука та ін. Саме вони були першими творцями преси для дітей Радянської України у 20-х рр. ХХ ст., їм на допомогу приходили дитячі кореспонденти, які масово відтворювали будні свого оточення, життя й діяльність своєї «піонерської країни».

1. *Бичко В. В.* Вона дала мені все / В. В. Бичко // Піонерія України. 1917–1941 : зб.; документи, спогади, фотографії / уклад. І. С. Вавилов. – К. : Молодь, 1979. – С. 77–83.

2. *Бичко В.* Коли розцвітали «Червоні квіти» (тіні спогадів) / Валентин Бичко // Червоні квіти. – 1927. – Ч. 23. – С. 7.

3. *Гусев А. И.* Год за годом : из летописи детского коммунистического движения СССР. 1917–1981 гг. / Гусев А. И. – [4-е изд., перераб. и доп.] – М. : Молодая гвардия, 1981. – 206 с. : ил.

4. *Заповеди пикора* // Спутник юного ленинца. – Харьков, 1924. – С. 202.

5. *Зори советской истории : очерки по истории пионерской организации (1917–1941)* / сост. В. Г. Яковлев ; под. ред. И. Г. Гордина. – М. : Просвещение, 1972. – 271 с.

6. *Пионерская печать в документах : сб.* / сост. Ю. Н. Вишневская. – Л. : Дворец пионеров им. А. Жданова, 1972. – 39 с.

7. *Піонерія України. 1917–1941* : зб.; документи, спогади, фотографії / уклад. І. С. Вавилов. – К. : Молодь, 1979. – 320 с.

8. *Потапов Н.* Шире юнкорские ряды / Н. Потапов // Юный корреспондент. – 1926. – № 1/2. – С. 17–19.

9. *Токарська А.* Літописець піонерії / А. Токарська // Журналіст України. – 1984. – № 4. – С. 41–43.

10. *Холмов М. И.* Становление советской журналистики для детей / М. И. Холмов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1983. – 207 с.

11. *Ярцев Г.* Путь юнкорского движения / Г. Ярцев // Юный корреспондент. – 1926. – № 1/2. – С. 11–13.

В статтє прослеживаються етапы становлення преси для дітей в Україні, аналізуються способи виховання дитячого кореспондента на прикладі пионерської преси 20-х рр. ХХ ст.

Ключевые слова: пионерская пресса, детский корреспондент, пионерский корреспондент.

The main stages of becoming of the press for children in Ukraine are traced in the article, facilities of education of child's correspondent are analyzed on the examples of the pioneer periodicals of the 20-th of the XX century.

Keywords: pioneer periodicals, child's correspondent, pioneer correspondent.

Мар'яна Улиганець,
асп. (Ужгород)
УДК 007:304:070

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА ТЕЛЕРАДІОКОМПАНІЯ НАПЕРЕДОДНІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (1987–1990)

У статті розглянуто та проаналізовано структуру Закарпатської обласної державної телерадіокомпанії, тематичне та жанрове наповнення програм.

Ключові слова: радіо, телебачення, ефір, редакція, жанр, тематичне наповнення.

Історія Закарпатської обласної державної телерадіокомпанії – невід'ємна частина загальної історії електронних мас-медіа України. Поодинокі відомості про заснування та функціонування Закарпатської студії телерадіомовлення в контексті загальної історії електронних ЗМІ України можна знайти в наукових працях І. Маценка [6; 7], В. Лизанчука [5], В. Миронченка [8], Н. Сидоренко [2], О. Гояна [1] та інших вітчизняних дослідників. У місцевій пресі з'явилися матеріали про етапи розвитку телерадіомовлення у краї [3; 4]. На часі – глибше, детальне вивчення історії функціонування регіональних теле- і радіомовних компаній. Джерелом нової інформації можуть стати архівні документи. Щоправда, тривалий час дослідники мали доступ не до всіх джерел інформації через невпорядкованість архіву Закарпатської обласної державної телерадіокомпанії (ЗОДТРК). Нині з'явилася нагода опрацювати ці матеріали. Мета статті – з'ясувати структуру ЗОДТРК, основне тематичне наповнення та жанрові особливості програм у 1987–1990 рр., оскільки цей період в історії Закарпатської обласної державної телерадіокомпанії мав значний вплив на функціонування телерадіомовлення краю в період незалежності України.

У 1987 р. головна редакція радіомовлення складалася з чотирьох структурних підрозділів: редакції інформації, редакції передач для молоді та дітей, редакції передач угорською мовою та редакції передач молдавською мовою. Тематичне наповнення редакції інформації формувалося за принципом партійної значущості повідомлень. Випуск обласних ранкових новин за 3 червня 1987 р. був наповнений

такими темами: рішення червневого Пленуму ЦК КПРС та сьомої сесії Верховної Ради Союзу РСР одинадцятого скликання, робота трудових колективів області, будівництво газопроводу «Прогрес», підготовка до жнив, спортивні досягнення, повідомлення обласних синоптиків. Регулярною в ранкових новинах була рубрика «Маршрути вихідного дня», в якій слухачам давали рекомендації, які події та цікаві місця можна відвідати. Хронометраж ранкового випуску новин не перевищував 20 хвилин, час виходу в ефір – з 7.20 до 7.40 ранку. Журналісти послуговувалися переважно такими жанрами, як радіозвіт, радіовиступ, радіоповідомлення, радіорепортаж та радіоінтерв'ю.

Редакція передач для дітей та молоді готувала дві програми: радіожурнал «Піонерське плем'я» та «Юність Закарпаття». Радіожурнал «Піонерське плем'я» умовно можна поділити на дві складові: у першій частині програми велося обговорення гострих соціальних тем з експертами, в другій – юні диктори готували мистецькі сторінки та інформаційні повідомлення про життя піонерів. У радіожурналі «Піонерське плем'я» за 9 квітня 1987 р. за допомогою радіокоментарів та радіобесіди висвітлювали тему «Який зв'язок між школою та базовим підприємством». У другій частині цієї програми юні диктори читали повідомлення з піонерських загонів, вели інтерв'ю з талановитими однолітками та декламували вірші місцевих поетів.

Головна редакція телевізійних передач мала відмінну структуру від головної редакції радіомовлення. У 1987 р. до її складу входили редакція пропаганди, редакція передач для молоді та дітей, редакція художніх передач, редакція передач угорською мовою та редакція передач молдавською мовою. Протягом ефірного часу редакція пропаганди транслювала програми власного виробництва та матеріали інших обласних студій. Тематичне наповнення передач було багатовекторним: гострі соціальні проблеми, звіти партійних зборів і навіть концерти естрадних виконавців. У програмі Чернівецької студії телебачення «Світогляд» за допомогою жанру радіобесіди було порушено тему «Еміграція та її згубний вплив на долю людини». Координацію зусиль Мукачівського міського й районного комітетів партії з роботи з доїжджачими було висвітлено в формі радіоінтерв'ю у програмі власного виробництва під назвою «Комуніст і життя». Розширений радіозвіт із 19 Всесоюзної партійної конференції підготували журналісти редакції пропаганди для програми «Звіriamo час». Концерт латвійської естради за 1986 р. також «пропагували» в ефірі закарпатського обласного телевізійного мов-

лення. Хронометраж програм редакції пропаганди не перевищував 30 хвилин, матеріали власного виробництва готували українською мовою, передачі інших обласних студій транслювали мовою оригіналу – російською.

Телевізійна редакція передач для молоді та дітей висвітлювала 1987 р. ті ж теми, що й однойменна редакція радіомовлення. Основний акцент у тематичному наповненні було зроблено на соціальний захист та виховання молоді, актуальні питання дітей відходили на другу позицію. У програмі «Твій вільний час» проведено «круглий стіл» із питань організації та роботи молодіжних культурницьких центрів за участю працівників профспілкових клубних установ, представників обласного управління культури та клубів при Ужгородському міському центрі дозвілля. Репортаж із політичного вечора старшокласників Ужгорода підготувала редакція передач для молоді та дітей у програмі «Світогляд». За допомогою жанру репортажу та інтерв'ю в програмі «Екран молодих» було висвітлено зустріч із бійцями інтернаціонального студентського загону «Мир». Рідше готували до ефіру багатотемні програми, наприклад, у передачі «Контакт» за допомогою репортажів, коментарів та інтерв'ю інформували про зустріч із молоддю Свалявського лісокомбінату, політичний вечір старшокласників Ужгорода, неформальні молодіжні об'єднання, творчість молодих художників області. Хронометраж програм коливався від 30 хвилин до години, ведучі намагалися налагодити інтерактив із глядачами, закликаючи писати листи та телефонувати до редакції з коментарями і пропозиціями.

Редакція художніх передач висвітлювала мистецькі події області, готувала матеріали про відомих творчих особистостей краю. У програмі «Скарби пам'яті» за 7 січня 1987 р. порушено тему «Розвиток музейної справи на Закарпатті», підготовлену в формі репортажу. Таким жанром скористалися й для висвітлення зустрічі митців із трудівниками Виноградівського райпромкомбінату (програма «Люди моєї землі») та творчості художників-графіків Закарпаття (програма «Мовою ліній і барв»). Матеріали редакції художніх передач вирізнялися високим рівнем професіоналізму як редакторської, так і режисерської роботи.

Структура головної редакції радіомовлення та головної редакції телевізійних передач залишалася незмінною і в 1988 р. Редакція інформації радіомовлення готувала до ефіру ранкові та вечірні новини, суботні калейдоскопи та спеціальні випуски. Вечірні радіоновини були тривалішими, ніж ранкові, виходили в ефір з 19.45 до 20.15. Крім партійних, економічних, агропромислових та спортивних

подій, тут висвітлювали культурницькі заходи та актуальну інформацію для водіїв від Державтоінспекції. Випуск вечірніх обласних новин за 1 грудня 1988 р. інформував про такі події: ознайомлення трудівників області з матеріалами 12 сесії Верховної Ради Союзу РСР одинадцятого скликання, забезпечення житлом молодих подружніх пар, заощадливе використання сировини на Виноградівській взуттєвій фабриці, лісозаготівля на Свалявському лісокомбінаті, досягнення доярок, вирішення проблем насінництва, художні виставки, прем'єри в театрі, зустрічі з читачами в бібліотеках, повідомлення Державтоінспекції, досягнення закарпатських спортсменів, прогноз погоди від обласних синоптиків. Радіоповідомлення, радіозвіти та радіовиступи були основними формами висвітлення інформації, рідше готували радіорепортажі та радіоогляди. Крім ранкових та вечірніх обласних новин, в ефір виходили підсумкова програма «Суботній калейдоскоп» (з 7.35 до 8.00) та спецвипуски, приурочені до важливих суспільно-політичних подій.

Редакція передач для молоді та дітей у 1988 р. загалом не змінювала тематичного наповнення програм. Спортивні повідомлення та мистецькі сторінки, де школярі демонстрували свої творчі здібності в поезії та музиці, доповнили програми редакції передач для молоді та дітей. Підтвердженням цього є випуск програми «Юність Закарпаття» за 7 січня 1988 р., в якому експерти підсумовували здобутки творчої молоді Закарпатської області за минулий рік, а талановиті школярі декламували вірші, співали пісні, розповідали про свої досягнення та плани на майбутнє. Інтерв'ю з талановитими дітьми Закарпаття, їхніми викладачами та батьками проводили також у програмі «Піонерське плем'я», окремим блоком у якій була спортивна сторінка в формі короткого радіоогляду заходів обласного рівня. Із переможцями олімпіади з російської мови була проведена бесіда в програмі «Від серця до серця». Хронометраж програм редакції передач для молоді та дітей у середньому не перевищував 45 хвилин ефірного часу.

У 1988 р. телевізійна редакція пропаганди транслювала матеріали переважно власного виробництва, серед яких програми українською та російською мовами були в рівному відсотковому співвідношенні. Тривалість передач цієї редакції була збільшена на півгодини в порівнянні з попереднім роком. Журналістські матеріали були зорієнтовані на висвітлення партійних подій та здобутків у сільському господарстві. У програмі «Партком і перебудова» за 13 жовтня 1988 р. завдяки жанрам інтерв'ю, бесіди та виступу вдалося розкрити тему «Здобутки Мукачівської та Міжгірської районної партійної

організації». Поліпшення якості молока, проблеми розвитку виробництва в підсобному господарстві громадян – ці та інші аграрно-промислові теми були висвітлені за допомогою жанру репортажу та інтерв'ю в програмі «Село: час перемін», а питання соціально-економічного розвитку Ужгородського заводу побутової хімії – у програмі «Діалог із колективом».

Редакція передач для молоді та дітей, що була структурним підрозділом головної редакції телевізійних передач, у 1988 р. і надалі надавала перевагу молодіжним темам, проблеми дітей обговорювали вкрай рідко. У програмі «Екран молодих» за 16 червня відбулося знайомство з учасниками студентського фестивалю інтернаціональної дружби та молодими спеціалістами верстатобудівного заводу ім. Кірова. Боротьбу зі зловживанням алкогольними напоями, особливості молодіжної моди, перебудову в комсомольських організаціях області, цілі і завдання радянських дитячих фондів – з експертами та студентами обговорювали в програмі «Діалог». Хронометраж молодіжних передач коливався від 30 хвилин до години прямого ефіру залежно від кількості обговорюваних тем в одному випуску. У 1988 р. програми стали більш насиченими різними інформаційними та аналітичними жанрами. Інтерв'ю, бесіди та коментарі стали лаконічнішими, динаміки програм додало також парне ведення ефірів.

Інколи редакція передач для молоді та дітей брала участь у телемостах республіканського масштабу, які дозволяли працівникам студії обласного телебачення переймати досвід від столичних колег та підвищувати свій професійний рівень. Наприклад, у липні 1988 р. у межах програми «У нас в Останкіно» відбулося ввічнення у телеміст Москва – Владивосток – Ужгород – Ульяновськ, для якого редакція підготувала виступи колоритних закарпатців, котрі продемонстрували глядачам народну музику, одяг і традиції. Під час ввічнення із фойє Закарпатського українського музично-драматичного театру проведена дискусія між експертами та студентами на тему «Народне мистецтво».

Наступного, 1989 р. структура радіомовлення залишалася сталою, а телемовлення – поповнилася редакцією передач «За і проти». Тематичні орієнтації редакції інформації радіомовлення не зазнали суттєвих змін, інакшою стала послідовність висвітлення подій: партійні повідомлення відійшли на другу позицію після промислових і сільськогосподарських. Культурні та спортивні події висвітлювали лише оглядово наприкінці випуску. Час виходу в ефір та хронометраж новин були сталими. Вечірній випуск редакції інформації, що входила до складу головної редакції радіомовлення за 2 січня 1989 р.

складався з таких тем: добірка повідомлень із промислових підприємств (необхідність прискорення соціального розвитку Перечина, розвиток Тересвянського деревообробного комбінату, високі темпи видобування щебеню у спецкар'єрі Королева), сільські вісті (високі надой молока в Мукачівському районі, прибуткове тваринництво колгоспу на Свалявщині, зимівля худоби в колгоспі Перечинського району), новини партійного життя, культурно-мистецька й спортивна хроніка, повідомлення Державтоінспекції, прогноз погоди від обласних синоптиків. Кореспонденти зверталися переважно до жанру радіоповідомлення, рідше використовували радіорепортаж та радіокоментар, радіогляд був характерний тільки для культурно-мистецьких подій, а радіовиступ – для висвітлення подій партійного життя.

Редакція передач для дітей та молоді головної редакції радіомовлення в 1989 р. і надалі готувала програми під назвою «Юність Закарпаття», у яких за допомогою інтерв'ю та репортажів розкривала суть молодіжних проблем. Їх випуски були не тільки соціального, а й художньо-культурного спрямування, адже, наприклад, у випуску за 12 січня 1989 р. обговорення теми популярності серед молоді будівничих професій супроводжувалося музичними паузами та декламацією віршів.

Телевізійна редакція пропаганди в цей час набула соціального, економічного, аграрного й навіть культурного спрямування. Експертами з питань суспільно-політичного життя виступали, як правило, депутати. У програмі «Народовладдя» за 7 липня 1989 р. брали участь депутати СРСР, обговорюючи питання соціально-економічного розвитку сіл Тячівського і Хустського районів. У публіцистично-музичній програмі «На порядку денному» напередодні виборів у формі інтерв'ю і репортажів глядачів ознайолювали з діяльністю кандидатів у депутати. Тематичне наповнення програм було різноплановим: тут розглядалися як сільськогосподарські та торговельні, так і мистецькі проблеми.

Редакцію передач для дітей та молоді, як структурний елемент головної редакції телевізійних передач, у 1989 р. замінила редакція передач «За і проти». Така ротація була зумовлена тематичним наповненням. Журналісти порушували дискусійні питання, готували коментарі різних точок зору, що й призвело до реформування структури головної редакції телевізійних передач. Особливістю програми «За і проти» було те, що вони виходили в прямому ефірі, залучаючи до дискусії глядачів. Інколи програми доповнювали прямі ввічнення з місць подій, що вимагали суттєвої підготовки та потужного технічного забезпечення. Програми новоствореної редакції

швидко набули популярності серед глядачів, адже були оригінальним явищем в ефірі закарпатського телемовлення. В інформаційно-музичній програмі «За і проти» порушували проблеми екології, доцільності переходу на середньоєвропейський час та актуальні питання національного розвитку. Програма називалася інформаційно-музичною, тому що репортажі, коментарі та інтерв'ю чергувалися з відеокліпами. До обговорення тем «Дефіцит на пральний порошок» та «Житлово-комунальні проблеми області» активно долучалися глядачі. Хронометраж програм перевищував годину прямого ефіру, над їх виготовленням працювали такі журналісти, як В. Маринцівський, Г. Феськов, В. Пастухова, Л. Тараскіна.

Редакція художніх телевізійних передач у 1989 р. не змінювала основного напрямку своєї роботи. Життя і творчість закарпатських митців – провідні мотиви мистецьких випусків. У цей період особливою популярністю набув жанр телевізійного нарису, яким активно послуговувався автор художніх передач Д. Лєспух. Саме цей художньо-публіцистичний жанр допоміг всебічно висвітлити персональну виставку творів художника Е. Кондратовича в програмі «Вернісаж» (3 грудня 1989 р.).

У 1990 р. у Закарпатському обласному комітеті з теле- та радіомовлення структурні зміни відбулися лише в головній редакції телевізійних передач. Редакція пропаганди була реорганізована в підрозділ суспільно-політичних передач, а з березня редакцію передач молдавською мовою замінили румунською. У випусках радіоновин змінена послідовність висвітлення інформації: прогноз погоди від обласних синоптиків із останньої позиції перейшов на першу; як і в 1987 р., партійні новини стали першочерговими. Обласні випуски новин поповнила нова рубрика «На вашу книжкову полицю» з оглядом літератури. Випуск ранкових новин за 1 березня 1990 р. був наповнений так: обговорення проекту платформи ЦК КПРС до ХХVІІІ з'їзду партії; продуктивність молочного стада; весняні турботи трудівників колгоспу, в агрофірмі-колгоспі вирощують на продаж поросят; проблема реалізації курячих яєць; Рахівська фабрика почала працювати в умовах оренди; якість обслуговування в закладах масового харчування; договір про творчу співдружність художнього музею та об'єднання «Тиса»; оновлення ужгородського парку; на вашу книжкову полицю; обласна Державтоінспекція інформує, застерігає, радить.

Форма викладу подій була коротшою, ніж у попередні роки, завдяки чому випуски новин стали більш динамічними та інформативними. Радіоповідомлення стало найбільш вживаним жанром,

репортажів, у порівнянні з попередніми роками, було менше, для висвітлення партійних подій використовували жанр радіокоментарю, оглядом послуговувалися для рубрики «На вашу книжкову полицю». У 1990 р. змінився час випуску вечірніх новин: їх почали транслювати не о 19.45, а о 18.10. Журналісти редакції інформації й надалі готували спецвипуски, приурочені до важливих подій, наприклад, репортаж із мітингу, присвячений встановленню меморіальної плити, де планували змонтувати пам'ятник Т. Шевченку.

Гострі соціальні питання, на які активно відгукувалися глядачі, у цей період становили основу передач «За і проти». Так, 14 листопада 1990 р. тут були висвітлені такі проблеми: введення купонів, запровадження приватних шкіл, життя чорнобильців, призив юнаків до армії, оформлення земельних документів. Поряд із цими гострими темами програма включала й мистецькі сторінки. Якість будівельних матеріалів, збереження запасів мінеральної води на Закарпатті, міжнаціональні відносини в області, особливості оренди землі та приміщень – усі ці дискусійні питання аналізувались у програмах «За і проти». У 1990 р. редакція художніх телевізійних передач підготувала цикл програм під назвою «СІМ» (слово, історія, мистецтво). Це були репортажі, інтерв'ю та нариси про талановитих закарпатців.

Детальний аналіз структури Закарпатської обласної державної телерадіокомпанії, тематичного та жанрового наповнення її програм у 1987–1990 рр. продемонстрував, що в нову епоху – період незалежності України ЗОДТРК вступила з налагодженою системою телерадіомовлення, яку не вдалося зберегти й доповнити в 90-х рр. ХХ ст., що стало причиною неконкурентоспроможності закарпатського державного телерадіомовлення поряд із приватними місцевими та іноземними електронними джерелами інформації.

1. *Гоян О.* Радіостанція як ділове підприємство: методика журналістської творчості : посіб. для студ. Ін-ту жур-ки / О. Гоян. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2001. – 62 с.

2. *Живі голоси України* : нариси про радіожурналістів / упоряд. Н. М. Сидоренко. – К. : ВПЦ «Київ. університет», 2004. – 237 с.

3. *Зимомря Ю.* Закарпатське радіомовлення – 60 років / Ю. Зимомря // Закарпатська правда. – 2005. – 19–20 листоп. – С. 5.

4. *Кривоцюк В.* Хто робить «Галю» / В. Кривоцюк // Орбіта-голос. – 1997. – 20 листоп. – С. 5.

5. *Лизанчук В. В.* Основи радіожурналістики / В. В. Лизанчук. – К. : Знання, 2006. – 628 с.

6. *Мащенко І. Г.* Енциклопедія електронних мас-медіа : у 2 т. / І. Г. Мащенко. – Запоріжжя : Дике поле, 2006. – Т. 1 : Всесвітній відео-аудіолітопис : дати, події, факти, цифри, деталі, коментарі, персоналії. – 380 с.

7. *Мащенко І.* Міфи і реалії телерадіоефіру / І. Мащенко. – К. : Агентство ТРК, 2001. – 260 с.

8. *Миронченко В. Я.* Основи інформаційного радіомовлення : підруч. для студ. ун-тів спец. «Журналістика» / В. Я. Миронченко. – К., 1996. – 438 с.

В статье рассмотрены и проанализированы структуры Закарпатской областной государственной телерадиокомпании, тематическое и жанровое наполнение программ.

Ключевые слова: радио, телевидение, эфир, редакция, жанр, тематическое наполнение.

The article is devoted to the investigation and analysis of the structure of Transcarpathian Regional Television and Broadcasting Company and the thematic and genre filling of the programs.

Keywords: broadcasting, television, air, editorial office, genre, theme.

Юрій Єлісовенко,
канд. пед. наук, доц. (Київ)
УДК 070: 304: 070

РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ ДИТЯЧОГО ТЕЛЕБАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто сучасний стан та перспективи розвитку дитячого телебачення в Україні, висловлено пропозиції щодо його поліпшення. Задля усунення негативних явищ, пов'язаних з розміщенням у сітці мовлення дитячих програм, запропоновано також низку методичних порад і рекомендацій.

Ключові слова: дитяче телебачення, телемовник, інформаційний продукт, патогенний вплив, переформатування, прайм-тайм.

Про актуальність досліджуваної проблеми, починаючи від загальних питань становлення дитячого телебачення в Україні, закінчуючи будь-якими його аспектами, можна говорити нескінченно. Задля того, щоб повною мірою осягнути очевидного факту і злободенність цієї теми, достатньо констатації очевидного факту – дитячого телебачення як системного явища в українському телевізійному ефірі просто не існує. Натомість маємо сукупність позитивних і негативних артефактів та тенденцій їх розвитку в Україні, пов'язаних із предметом нашого дослідження. Усі вони потребують уваги науковців, урядовців, журналістів, педагогів, психологів, митців та громадськості.

Одним із перших у світі телебачення як соціокультурний феномен осмислив канадський філософ Г. М. Маклюєн [1–3] і виклав своє бачення реальності у праці «Галактика Гутенберга» (1962), де висловив думку про те, що відбувається новий глобальний культурний злам – на зміну культурі, заснованій на читанні друкованих джерел, приходять електронна цивілізація, яку він назвав «Галактикою Марконі». І хоча праця цього вченого, присвячена загальним питанням сучасних засобів соціальної комунікації, вона вважається визначною, наріжною й революційною для всього подальшого розвитку телебачення взагалі, і дитячого зокрема.

Проблема створення інформаційного продукту для дітей, про дітей і за безпосередньою участю дітей з'явилася в 40–50-ті рр. ХХ ст., уже після виникнення телебачення та осмислення його

виховних можливостей. Про це свідчить перша дитяча новорічна телевізійна вистава в СРСР (російською мовою) «Зайкин дом» (М., 1940). Як бачимо, практика створення дитячих телепрограм мала випереджальний характер, порівняно з науковою теорією в галузі журналістикознавства, тому найбільш повні дослідження цього феномену з'явилися трохи пізніше. Серед наукових пошуків дослідників радянської доби слід зазначити передусім В. Лизанчука [4], який ще в 70-ті рр. ХХ ст. дослідив педагогічні проблеми підвищення ефективності впливу радіо й телебачення на соціалізацію підлітків. Більшість наукових положень, що містяться в його дисертації, зокрема й тих, що пов'язані з патріотичним вихованням підростаючого покоління, й до цього часу не втратила своєї актуальності.

На початку 90-х рр. ХХ ст. радянська дослідниця О. Медведєва [5] захистила дисертаційне дослідження «Телепрограми для дітей та юнацтва: тематика, візуальна структура, особливості сприйняття (досвід Білоруського телебачення)». Ця робота стала чи не першим повномасштабним дослідженням, яке цілком присвячене різним аспектам створення й сприйняття інформаційного продукту для дітей та юнацтва в одній із республік колишнього СРСР. На початку ХХІ ст. дитяче телебачення стало об'єктом дослідження К. Кошак [6], яка зосередила свою увагу на концептуальних засадах українських телепрограм для дітей та юнацтва. Вона зробила типологічний аналіз програм українського дитячого телебачення, подала жанрову характеристику різних типів програм, виокремила популярні жанри й форми та перспективні напрями розвитку дитячо-юнацького мовлення в Україні. До цього слід додати чимало публікацій, присвячених проблемі дитячого телебачення в Україні, що з'явилися останнім часом. Здавалось би, є наукове підґрунтя, є суспільна потреба, а дитячого телебачення як цілісного й системного явища у нас все ще немає?!

Метою цієї статті є визначення реального стану теорії й практики дитячого телебачення в Україні, а також чинників, що його спричинили, та перспектив розвитку.

Про реалії дитячого телебачення в Україні сьогодні чесніше було б говорити в однині, оскільки поки що маємо лише один спеціалізований дитячий супутниковий телеканал «Малютка». Решта досить умовної множини складається з зовсім не дитячих, щоб сказати точніше, дорослих телеканалів, то було б доцільніше говорити про телебачення взагалі та його вплив на нестійку дитячу психіку. А також, зокрема, й про той його сегмент, що за всіма європейськими

мірками характеризується як інформаційний продукт для дітей, про дітей та разом з дітьми.

Утім, зазначене вище питання не виключає потребу створювати ту саму множину спеціалізованих телемовників, якої сьогодні так бракує українським дітям. Адже глядачі телеканалу «Малютка» згодом дорослішають, стають молодшими школярами, що навряд чи скоро повернуться до своїх учорашніх захоплень і вподобань, хіба що як самі вже стануть батьками. То що ж ми можемо їм запропонувати? Пустопорожній «Дім-2»? Чи, можливо, жалюгідну подоби російського «Шлюбного читива» – «Теорію зради»?

Отже, молодші школярі, так само, як і підлітки та юнаки, залишаються зовсім без спеціалізованих телевізійних каналів. Спроба ж переформатування одного з українських телеканалів на спеціалізований поки що не позначилася ані на появі оригінального контенту, ані на зацікавленнях юнацької аудиторії, ані на його рейтингах. Тож, можливо, слід заробляти авторитет не на вторинних інформаційних продуктах, а на своїх власних і **ОРИГІНАЛЬНИХ**? Чи варто переформатовувати телеканал, якщо російський продукт, на жаль, не кращий, що прикметно, там БУВ, Є І ЗАЛИШАЄТЬСЯ? У чому ж тоді новації такого переформатування? Чи не в зникненні гідного продукту власного виробництва, зокрема, чи українського взагалі?

Таким чином, відразу після «Малютка», а почасти й паралельно з ним, ми спонукаємо школярів до перегляду в денний час таких програм, після яких думки про школу відходять на десятий план, як і саме навчання. Навряд чи посприє засвоєнню дітьми навчального матеріалу перегляд таких передач: «Ти не повіриш», «Давай одружимося», «Звана вечеря», «Модний вирок». Недодадуть інтелекту школярам і «Неймовірна правда про зірок», і «Фабрика зірок», і «Шоуманія» та ін. Щоправда, це, можливо, не найгірші з телевізійних програм. В ефірі, на жаль, вистачає й цілком безглузких назв, як, наприклад, «Міняю жінку» чи «Твою маму!». Це взагалі гендерно марковані назви, яких у цивілізованому світі уникають і не використовують без нагальної потреби.

Більше того, гендерно марковані назви є часто дискримінаційними, а отже, для переважної більшості ще й образливими. Не кажучи вже про те, що згадані програми ідуть часто в прайм-таймі, а це означає, що їх обов'язково дивляться діти, навіть без особливого на те дозволу батьків. А тепер запитайте себе і своїх дітей: чого їх навчила така програма? Ви маєте всі шанси бути приголомшеними їхніми відповідями. То чи не краще було б подібні програми посунути з прайм-тайму? Десять там уночі хай собі міняють усе що завгод-

но, аж до памперсів, перепошую, але в дитячий час не здійснюють патогенний вплив на численну українську дитячу аудиторію.

Є ще одна проблема, яка стосується обсягів виробництва програм для дітей. І хоча цілком зрозуміла причина, що пов'язана з заборною рекламою в дитячих програмах, однак вона й нині залишається не розв'язаною. Сьогодні кращі телекомпанії України виробляють і заповнюють ефір так званим дитячим інформаційним продуктом не більше двох годин на добу. У той же час отримані нами результати соціологічного дослідження свідчать про те, що діти переглядають телевізійні передачі щонайменше 3,9 год. на добу, хоча є такі, що телебаченню присвячують і 8,2 год. свого щоденного вільного часу. У кращому разі 1–2 год. вони можуть переглядати дитячі програми – казочки і мультфільми, а решта часу ЩО? Адже в програмах українських телеканалів широкий спектр спокус від «Go girls», «Blond 007» та «Холостяк» до «Оголена красуня», «Голі та смішні» і навіть «Секс з Анфісою Чеховою»!

Вважаю, що не варто відновлювати цензуру – це шлях у нікуди. І шукати якісь способи обмеження, крім тих, що виправдали себе у світі, також не потрібно. У той же час залишати незмінним status quo Українського телебачення, зокрема в правовій його частині, що регулює функціонування дитячого сегмента, було б неприпустимою помилкою. Перекоаний, що відставання від реальних потреб українського суспільства саме в цій царині згодом уже буде вимірюватися десятиліттями. Наведу кілька прикладів, про які ми вже давно мали б забути, а ми ще не вийшли на старт для початку їх подолання.

1. Розміщення телепередач для дітей в нічний час. Задля того, щоб один раз і назавжди розв'язати цю проблему, слід запропонувати зміни до чинного законодавства, якими б мали бути визначені параметри часу для дитячих програм, наприклад, з 8-00 до 22-00.

2. Невиконання телемовниками ліцензійних зобов'язань щодо наявності та обсягу дитячих програм. Розв'язується у два кроки. Перший – публічне попередження телекомпанії, яка не виконує свої зобов'язання. У разі, якщо через місяць не будуть зафіксовані реальні зміни на краще, то це автоматично без жодних нових попереджень має призвести до наступного кроку. Другий крок – це судовий позов про відкликання ліцензії за невиконання ліцензійних зобов'язань.

3. Користування 30-процентною пільгою при сплаті ліцензійного збору з телекомпанії-ліцензіата за дитячі програми, яких немає в ефірі. Розв'язується шляхом постійного контролю, який може

бути замовлений незалежній організації – Держтелерадіокомітету, Укртелерадіопресінституту, Інституту журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка тощо. Для цього достатньо постійного контролю впродовж 10 місяців поспіль. За результатами перших 5 місяців – попередження, наступних – судовий позов.

Для успішного розв'язання цієї проблеми необхідно також підготувати зміни до чинного законодавства, відповідно до яких телемовник, що скористався 30-процентною пільгою, за умови невиконання своїх ліцензійних зобов'язань, на перший раз має сплатити штраф у розмірі суми, на яку була зменшена оплата за ліцензію з урахуванням інфляції. При цьому зобов'язання щодо дитячих програм з компанії не знімаються. Якщо компанія вдруге порушить свої ліцензійні зобов'язання щодо виробництва дитячих телепрограм, то має сплатити вже 60 %, втретє – 90 %, вчетверте – 120 % і т. д. або ініціюється позов щодо позбавлення її ліцензії.

До того ж, численні порушення ліцензійних вимог мають автоматично унеможливити отримання нових частот, пролонгацію старої чи отримання телекомпанією нової ліцензії на мовлення.

4. Слід також обмежити ретрансляції зарубіжних, у тому числі й російських телепрограм в українському ефірі, бо часом вони становлять ледь не 70 % усього обсягу добового мовлення деяких телекомпаній. Деякі з таких програм здійснюють патогенний вплив на нестійку психіку українських дітей.

Розумна межа ретрансляції зарубіжної продукції не має перевищувати 10–15 % включно з кіно- і телефільмами.

5. Слід підготувати зміни до чинного законодавства в частині введення дозволу на рекламу логотипів торгових марок і брендів (лише графічне зображення без перерви на рекламні паузи). Це може поживавити процес виробництва дитячих програм.

Таким чином, про перспективи дитячого телебачення в Україні можна говорити лише в контексті його формування, постійного контролю й удосконалення. Цього потребує і чинне законодавство, і існуюча практика дитячого мовлення, і реальні потреби і запити українських дітей усіх вікових категорій.

1. *McLuhan M.* The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man. – Toronto : Univ. of Toronto Press, 1962.

2. *Маклюэн М.* Галактика Гутенберга: Сотворение человека печатной культуры / Маршалл Маклюэн. – К. : Ника-Центр, 2003. – 206 с.

3. *Маклюэн Г. М.* Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Герберт Маршалл Маклюэн; / [пер. с англ. В. Николаева; загл. ст.

М. Вавилова]. – М. ; Жуковський : КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2003. – 464 с.

4. Лизанчук В. В. Педагогические проблемы повышения эффективности воздействия радио и телевидения на социализацию подростков : дисс. ... канд. пед. н. / В. В. Лизанчук. – К., 1977. – 162 с.

5. Медведева О. А. Телепрограммы для детей и юношества: тематика, визуальная структура, особенности восприятия (опыт Белорусского телевидения) : дисс. ... канд. філол. н. / О. А. Медведева. – К., 1990. – 173 с.

6. Кошак К. О. Українські телепрограми для дітей та юнацтва: концептуальні засади : дис. ... канд. філол. н. / К. О. Кошак. – К., 2007. – 190 с.

Грані

Леся Городенко,

канд. філол. наук, доц., докторант (Київ)

УДК 007:304:001+316.75

ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕРЕЖЕВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглянуто філософсько-культурні особливості мережевої комунікації, з'ясовано специфіку культури віртуального спілкування.

Ключові слова: мережева комунікація, спілкування, філософія, культура.

З появою та активним соціальним використанням різних форм мережевого спілкування виникають питання, пов'язані з філософсько-культурним розумінням та баченням проблем сприйняття та передачі інформації у загальному комунікативному процесі, що й визначає актуальність статті. Метою є аналіз і систематизація філософсько-культурних фундаментальних ідей мережевих комунікацій. Відповідно сформовані такі завдання: проаналізувати погляди на розуміння питань культури в мережевих комунікаціях; з'ясувати філософсько-культурні аспекти залучення мас до мережевого спілкування.

Сучасне бачення медіапростору пов'язане з багатьма чинниками, у першу чергу асоційованими з соціальною дійсністю і філософією сприйняття соціуму. Нові види ЗМІ, які використовують новітні технології отримання і передачі різних типів інформаційного контенту, адаптуються до середовища суспільного світогляду. У цьому середовищі з'являються види культурної взаємодії людини з людиною через технічні засоби зв'язку, коли матеріальною формою зберігання текстової та іншої інформації є комп'ютери та інші інформаційно-комунікативні прилади.

У зв'язку зі збільшенням кількості комп'ютерів, стільникових телефонів й інших новітніх інформаційно-комунікативних засобів та зміною їхньої ролі у розумінні пересічного користувача все частіше виникає питання про культуру як феномен віртуального спілкування. Кіберкультура як елемент мережевого середовища є об'єктом вивчення зарубіжними та українськими науковцями. Зокрема І. Негодаєв оцінює інтернет у процесі розвитку культури, перерахо-

вуючи його переваги: «інтернет є універсальним засобом передачі культурних цінностей, об'єднуючи достоїнства пошти, телефону, телеграфу й телебачення, одночасно маючи суттєві переваги у порівнянні з ними. Інтернет – найбільше сховище артефактів культури, всесвітня бібліотека, музей, архів, інформаційне агентство, доступне абсолютно всім без зазначення статі, віку, віросповідання; інтернет – це унікальна можливість самореалізації особистості в спілкуванні зі собі подібними – всепланетний клуб друзів за інтересами, перепискою, пошуком партнерів й однодумців, реалізації хобі й проведення дозвілля» [6, 313–314].

Віртуальний світ змінює усталені роками поняття про сучасне, минуле й майбутнє; у ньому акумулюються майже всі знання, генеровані цивілізацією в ході її історичного розвитку. Міжчасова взаємодія є однією з визначальних ознак інтернету, про що зазначає Мануель Кастельс: «Матеріальний фундамент нової культури є простір потоків і часовий відлік. Ця культура перекриває й акумулює різноманіття історично складених систем відображення; це культура реальної віртуальності, де вигаданий світ є вигадкою у процесі свого створення» [3, 353].

Натомість М. Носов вважає, що наявність ІКТ не обов'язково спричинить культурну революцію, подібно до масовості фотокультури, коли кожен може відзняти кадри, проте справжні шедеври залишаються прерогативою професіоналів, а про віртуальну культуру мова може йти лише тоді, коли віднайдеться та людська потреба, яку вона зможе задовольнити: «Причому така потреба, задоволення якої, по-перше, є необхідним для досить великої частки людської спільноти, а по-друге, яку не можна задовольнити жодними іншими засобами так легко, як комп'ютерами» [7, 11].

Питання впливу комп'ютера та кіберпростору на формування культурного рівня молоді та їхні взаємозв'язки становлять сферу наукових інтересів для Є. Прохоренко. У результаті проведеного дослідження авторка визначає деякі риси, що відрізняють молоду людину, орієнтовану на кіберкультуру, від людини традиційного суспільства: це інтерес до всього нового, готовність до змін; різноманітність поглядів; орієнтація на значення інформації, на її розуміння, а не тільки на засвоєння й автоматичне запам'ятовування; орієнтація на творчість; суб'єктивне переживання часу; конструювання власних світів-просторів; гнучкіша трансформація ціннісно-нормативних орієнтацій [8, 16].

Протягом останніх років відбувається активне вивчення питань онлайн-журналістики, інтернет-видань і мережевої комунікації.

Українські та зарубіжні вчені постійно диспутують про можливість реалізації тих чи тих форм спілкування за допомогою комп'ютера, стільникового телефону, комунікатора та ін. Враховуючи елементарні та більш складні схеми впливу в формулі «носії інформації – інформація – споживач інформації», багато дослідників пропонує увести новий обов'язковий компонент – «засоби передачі і трансформації інформації». Таким чином, виникає залежність спілкування від додаткових складових, а саме: «технологічність» комунікативного процесу. Хоча бачення фундаментальних теоретичних ідей інтернету вписується в загальний контекст світової історії та культури, і ці ідеї мають не технічний, а гуманітарний характер і виражаються вони в зміні інтелектуальних технологій – засобів виробництва, зберігання і споживання інформації.

Для мережевих комунікацій є властивою філософія екзистенціалізму та персоналізму, для яких комунікація – це спілкування між окремими особами, що характеризується взаєморозумінням, довірою, дружніми дискусіями. У процесі комунікації одна «самітна душа відкриває себе іншій, між людьми встановлюється інтимний духовний зв'язок, внаслідок якого кожна зі сторін усвідомлює себе, досягає справжнього буття і самостійності» [11, 297].

Однією з властивостей інформаційної революції є простота, з якою артефакти й нові види інформації стають звичайним явищем повсякдення. Незважаючи на соціальні та культурні розбіжності, які гальмують поширення нових технологій всередині суспільства, всі, хто послуговується цими засобами, отримують природні навички їх використання, оскільки ці технології екстерналізують когнітивні функції й можуть самі розв'язувати питання, недоступні для користувачів.

В інтернеті побутує власна культура, створена завдяки процесу розподілення, де кожен учасник відіграє власну роль шляхом відбору та сортування інформації, що надходить зі всіх доступних джерел, стимулюючи безперервне творче поширення інформації та знань, на які жодна людина чи організація не має права ініціативи. Мережеві форми спілкування сприяють самовираженню користувачів: персональні сторінки є прикладом оригінального явища, в якому спостерігається задоволення соціальної та культурної функцій, не передбачуваних розробниками мережі. У процесі комунікації люди нібито переконуються, що їх роз'єднують загальноприйнятні норми мислення, а споріднює «індивідуальне неповторне» – суб'єктивні страхи, турботи, клопоти.

Роздумуючи над філософією інтернету, І. Ульман зазначив, що «мережа – найбільша іграшка, створена людством у ХХ столітті:

парадокс ситуації – люди створили те, до чого їм ще потрібно дорости» [10]. Звідси напрашується висновок, який відбиває реалії сучасного віртуального світу: для частини користувачів участь у мережевій комунікації є не до кінця осмисленими діями, і тому інтернет у розумінні скептиків – інформаційно-комунікативне звалище, в якому корисної інформації набагато менше, ніж негативу й вульгаризму.

Подібні ідеї знайшли своє відображення й у культурологічному дослідженні С. Корнева «Мережева література і завершення постмодерну». Основними тезами аналізованої статті є: смерть друкованого верстата й доля графомана; інтернет і фізіономія автора; мережеві «ігри в бісер» і поява активного читача; гіпертекст як «книга книг». Аналізуючи те, як впливає інтернет на культуру, С. Корнев визначає тенденцію, коли література як форма спілкування «поступово виходить за межі мережевого середовища... Інтернет переіграв ту цивілізацію, яка його породила. Якщо взяти за відправну точку фантазії кіберпанка, ми повинні отримати дещо суперсучасне й антилюдське, царство помежних швидкостей, спрямоване в майбутнє, згусток віртуальних просторів, де людина у потоці часу назавжди забуває про свою людську природу і приземлюється до рівня комп'ютерних фантомів. Замість цього знаходимо щось близьке, рідне, давно знайоме – вавилонська бібліотека, безкінечний переплутаний архів, світ без часу і простору, зачароване Царство Тексту» [4].

У розумінні Ю. Лотмана, інтернет є новою культурою, що має власну семіосферу [5]. Інтернет і стільниковий інтернет є новим інформаційним середовищем для сучасної культури, яка формує нові комунікативні практики, новий світогляд і новий спосіб життя. Мережеві комунікації у соціокультурному трактуванні мають двоякий характер: віртуальна культура характеризується як централізацією, глобалізацією, так і децентралізацією національних чи регіональних культур і субкультур. І. Чудовська-Кандиба вважає, що «в культурно-комунікаційному аспекті протиріччя нашої епохи полягає в тому, що розвиток засобів зв'язку веде, з одного боку, до росту кількості контактів представників різних спільнот, до взаємонасичення культур компонентами, які раніше їм не були властиві; з іншого боку, культура як живий соціальний організм здатна розвиватися за умови збереження власної цілісності, автентичності» [12, 3].

Становлення інформаційного суспільства і комунікацій в ньому, на думку В. Даніл'яна, має дві тенденції: з одного боку, взаємопро-

никнення культур, зміна традиційної складової життя людини, перш за все, у сфері повсякденності, і з іншого – стимулювання адаптаційних захисних механізмів культури перед загрозою глобальної уніфікації і «вибух» етнічної і національної ідентичності як захисної реакції на уніфікацію і нестабільність соціального середовища [1, 13].

Культура в новому суспільстві, побудованому за допомогою інформації, інформаційно-комунікативних технологій та комунікації, має вкрай важливе значення для європейської та світової спільнот, про що йдеться в Женевській декларації принципів: «Спілкування є одним з основоположних соціальних процесів, однією з базових людських потреб і фундаментом будь-якої соціальної організації... При побудові відкритого для всіх інформаційного суспільства пріоритет слід надавати створенню, поширенню і збереженню контенту різними мовами й у різних форматах, при цьому особливу увагу слід приділяти різноманіттю запропонованих творів і визнанню прав авторів і діячів мистецтв. Необхідно сприяти виробництву і забезпеченню доступності всього контенту – освітнього, наукового, культурного й розважального – різними мовами й у різних форматах. Розвиток місцевого контенту, що забезпечує регіональні чи релігійні потреби, буде сприяти соціально-економічному розвитку й стимулювати участь всіх зацікавлених сторін, включаючи мешканців сільських, віддалених і маргінальних районів» [2].

Не менш важливою філософською проблемою спілкування у віртуальному світі є масифікація і демасифікація культури, про яку так зазначає А. Ракитов: «не помічати глибинних зв'язків інформаційно-комп'ютерної революції з фундаментальними трансформаціями культури, не бачити діалектики масифікації і демасифікації культури на основі залучення нових інформаційних технологій означає відмову від філософського дотикку сучасності і свідоме проголошення духовної сліпоти найбільш досконалої форми зору» [9, 251].

Прагнення індивідуумів до об'єднання в соціальні групи незалежно від географічних чи демографічних характеристик, без визначення тих чи тих ознак, властивих суспільству традиційному, орієнтуючись лише на загальний груповий інтерес, виступає головним формотворчим елементом створення інтернет-спільнот, в яких генерується внутрішня філософія бачення віртуального світу, часто дуже далекого від світу реального і, відповідно, не завжди прийнятною невіртуальною частиною суспільства.

Для багатьох користувачів мережевих комунікацій основоположною філософською тезою є свобода висловлювання та вільність

доступу до інформації. Наявність різноманітних ресурсів, можливість послуговування даними, які донедавна були недоступними для більшості людей через географічні чи мовні обмеження, виступає рушійною силою, яка сприяє постійному збільшенню кількості користувачів у всьому світі.

Таким чином, мережева комунікація якнайкраще вписується в модель інформаційного чи технотронного суспільства, оскільки в соціумі спостерігаються тенденції усвідомлення провідної ролі інформації в процесах еволюції й життя загалом, визнання інформації однією з головних категорій створення світу. Інтернет та інші види й форми мережевої комунікації краще за традиційні медіа сумісні з культурою нової епохи – культурою моменту, оскільки мають дискретну природу.

Інтернет за своєю суттю є полікультурним середовищем, яке забезпечує реалізацію найрізноманітніших потреб і вимог особистості. Не виходячи з власної домівки, людина може відвідати більшість світових галерей чи музеїв, переглянути експонати, про які раніше могла прочитати лише в книжках. Причому завдяки відеоряду, а також новим методам взаємодії технологій, таким як техніки 3D, відчуття власної присутності на експозиціях не суттєво відрізняється від перебування безпосередньо у виставковому залі. Світові скарбниці знань – від найбільшої й найдавнішої до найменшої й найновішої віртуальної бібліотеки – відкривають свої сховища для всіх зацікавлених осіб, надаючи доступ до зразків примірників або безкоштовно, або за мінімальну плату. Архіви відео та аудіо дають можливість доторкнутися до світової музичної спадщини. Таким чином, у мережі створено всі умови для культурного удосконалення особистості. І це лише одна з небагатьох переваг мережевої інфраструктури.

Спілкування як найвища форма досягнення гармонізації індивіда сприяє налагодженню міжконтинентальних контактів, які раніше були практично недоступними. Люди сьогодні спілкуються, не задумуючись про державні кордони, часто обминаючи бар'єри, складені віками й традицією. Мережева комунікація гарантує свободу висловлювання думок, свободу вибору й реалізації культурних цінностей.

Інтернет та новітні технології є предметом вивчення філософії, інформатики, соціології, журналістикознавства, культурології та інших гуманітарних і технічних наук. Для соціально орієнтованого напрямку властивим є з'ясування можливих наслідків технологічної експансії на соціум, місця й ролі інформації й комунікації в цих процесах, а також участі мас-медіа у процесах формування сучас-

ного культурного середовища. При цьому зазначимо, що в мережі спостерігається чимала варіація ознак, що не сприяють розвитку мережевої культури. Це й накидання одними націями іншим власних ціннісних орієнтирів, й анонімність, що породжує всюдозволеність і анархію, й спрямованість на внутрішню індивідуальну цензуру чи обмеження під час висловлювання власних думок тощо.

1. *Даніл'ян В.* Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03 / В. О. Даніл'ян; Харк. ун-т повітр. сил ім. І. Кожедуба. – Х., 2006. – 19 с.

2. *Женевська* Декларація принципів : побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання нового тисячоліття // Доступ до інформації та електронне урядування / за ред. М. Демкова, М. Фігель. – К. : Факт, 2004. – С. 304–316.

3. *Кастельс М.* Информационная эпоха : экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

4. *Корнев С.* «Сетевая литература» и завершение постмодерна : интернет как место обитания литературы [Електронний ресурс] / С. Корнев. – Режим доступу: <http://www.netslova.ru/kornev/kornev.htm>.

5. *Лотман Ю.* Внутри мыслящих миров / Ю. Лотман. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 447 с.

6. *Негодаев И.* Информатизация культуры / А. Негодаев. – Ростов н/Д : Книга, 2003. – 320 с.

7. *Носов Н.* Виртуальная психология / Н. Носов. – М. : Аграф, 2000. – 432 с.

8. *Прохоренко Є. Я.* Феномен кіберкультури в інформаційно-технологічному відтворенні соціуму : автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Є. Я. Прохоренко; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2008. – 23 с.

9. *Ракитов А.* Философия компьютерной революции / А. Ракитов. – М. : Политиздат, 1991. – 287 с.

10. *Ульман И.* Философия Интернет [Електронний ресурс] / И. Ульман. – Режим доступу: <http://www.compartstudio.com/biblioteka/philosof.htm>.

11. *Філософський словник* / за ред. В. Шинкарука. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

12. *Чудовська-Кандиба І.* Соціокультурні чинники ефективності соціальної комунікації : автореф. дис. ... канд. соціол. н. 22.00.06 / І. Чудовська-Кандиба; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 18 с.

В статье рассматриваются философско-культурные особенности сетевой коммуникации, определяется специфика культуры виртуального общения.

Ключевые слова: *сетевая коммуникация, общение, философия, культура.*

The article deals with philosophical and cultural characteristics of a network communication, determines the culture's specificity of virtual communication.

Keywords: *network communication, communication, philosophy, culture.*

Олена Деяк-Якобишин,
магістр (Київ)
УДК 007: 304: 070 + 659.125 (410)

РЕКЛАМНА ГРАФІКА В БРИТАНСЬКІЙ ГАЗЕТІ «ДЕЙЛІ МІРРОР» НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті досліджено графічне оформлення рекламних повідомлень на сторінках британської газети «Дейлі міррор» напередодні Другої світової війни. Проаналізовано шрифтові можливості оформлення комерційної реклами. Розглянуто гендерні особливості рекламування товарів та послуг.

Ключові слова: *реклама, графіка, шрифти, гендерні особливості, жіночі образи, чоловічі образи, «Дейлі міррор».*

Прес-реклама (реклама в друкованому виданні) швидко реагує на процеси суспільного життя, а багатство її внутрішніх ресурсів дозволяє графічно-словесно відобразити відтінки значення нових реалій. Тому від уміння журналіста правильно користуватися вербальними та невербальними засобами реклами залежить якість комунікативного матеріалу.

Коли потрібно розгорнути систему аргументації, журналіст (у редакції) чи копірайтер (у рекламному агентстві) природно використовує вербальну мову як найбільш універсальну з усіх знакових систем. Для спонукання потенційного споживача придбати товар або скористатися послугою за допомогою слів складається рекламний текст, здатний максимально передати інформацію будь-якого доступного людині рівня абстракції та складності, забезпечивши при цьому її адекватну інтерпретацію. Водночас, на думку воронезького дослідника Ю. Гордеева, деякі тексти допускають варіативне, індивідуалізоване тлумачення; до того ж слово – це конвенціональний знак, воно позначає що-небудь умовно, з огляду на деяку угоду, яка мається на увазі та діє серед носіїв цієї мови. Тому зображальна мова вважається більш універсальною в ролі засобу спілкування носіїв різних вербальних мов. Зображення – це іконічний знак, який на відміну від слова має властивість подібності тому, що позначається [5, 62–63].

Професор Г. Почепцов цілком правомірно констатує: «Своїм поширенням у культурі візуальність зобов'язана пануванню уні-

версального над кодовим» [9, 33]. Саме тут виникає феномен підвищеного документалізму, з яким пов'язаний ефект достовірності, що визнається реципієнтом за будь-яким зображенням. Недаремно про фотографію, як один із варіантів зображення, «багько» PR С. Блек писав: «Передусім, фотографія створює враження достовірності. Усім відомо, що вона може вводити в оману так само, як і статистика, проте й те, й те сприймається як достовірна інформація про події чи факти» [2, 92]. Звідси – швидкість і відносна простота сприйняття та засвоєння значення й фотознімків, і всіх інших зображень. Саме зображення здатне досягати високої інформаційної насиченості, оперуючи доступними йому засобами.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні особливостей рекламної графіки в британській газеті «Дейлі міррор» напередодні Другої світової війни. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виявити специфіку прес-реклами; 2) зафіксувати властивості вербальних і невербальних засобів реклами; 3) проаналізувати розвиток комерційної реклами в західноєвропейських країнах і США у XIX ст.; 4) простежити використання графіки в передвоєнній «Дейлі міррор» у рекламних цілях; 5) вивчити особливості застосування шрифтів у передвоєнній «Дейлі міррор»; 6) дослідити дотримання гендерного балансу в поданні жіночих і чоловічих образів у рекламі, що вміщувалась на сторінках зазначеної газети.

Об'єкт дослідження – британська газета «Дейлі міррор» передвоєнних часів. Предмет дослідження – тенденції розвитку прес-реклами та графіки у Великобританії в першій половині XX ст.

Журналістикознавчі дослідження останніх десятиліть, що стосуються проблеми застосування вербальних і невербальних засобів реклами в друкованих виданнях, свідчать про намагання учених систематизувати напрацьовані явища й факти. Так, американські та західноєвропейські вчені мають давні традиції наукового вивчення феномену реклами та її зв'язку з етикою, філософією, економікою, соціологією, психологією, іміджологією, PR та журналістикою. Варто згадати імена У. Аренса, Дж. Бернета, Л. Бове Кортленда, Е. Беррі, Р. Брауна, Д. Гріндера, А. Дейяна, Ч. Едвардса, Г. Картера, А. Кромптона, Д. Майерса, С. Моріарті, Р. Нельсона, Д. Огілві, Л. Персі, Дж. Россітера, У. Уеллса, Н. Фостера, К. Хопкінса та ін.

Бурхливий розвиток ринкової економіки на пострадянському просторі змусив і російських науковців інтенсивно вивчати явище реклами. Серед них слід зазначити І. Вікентьєва, В. Євстафьєва,

О. Корнилову, М. Кохтева, В. Музиканта, О. Назайкіна, В. Полукарова, Н. Старих, В. Тулупова, В. Ученову, Л. Федотову, О. Феофанова та ін. Варто згадати таких вітчизняних учених, як Л. Березовець (Гашпаровичова), В. Бугрим, Н. Грицюта, В. Иванов, Т. Ляпіна, А. Мамалига, О. Мелещенко, І. Паримський, Г. Почепцов, Т. Приступенко, Є. Ромат, В. Шкляр та ін. Останнім часом були виконані дисертаційні дослідження, присвячені рекламним комунікаціям у журналістиці (Т. Смирнова, М. Бабак, В. Георгієвська, А. Лященко, С. Соловйов, Н. Фурманкевич, О. Холод, Ю. Шмига та ін.). Але слід зауважити, що ні вітчизняні, ні зарубіжні вчені не звертали достатньої уваги на дослідження рекламної практики на сторінках британської преси.

Після розгортання першої промислової (індустріальної) революції упродовж усього XIX ст., в умовах формування загальнонаціональних ринків, роль реклами як засобу просування товарів і послуг зростала в геометричній прогресії. Конкуренція виробничих і торговельних фірм стимулювала бурхливе зростання рекламного бізнесу, особливо в другій половині XIX ст. Друковані видання рекламодавці все частіше розглядали як канал виведення рекламних оголошень на масову аудиторію потенційних споживачів товарів і послуг. Лише за одне десятиліття обсяг оприлюдненої в журналах США реклами збільшився на 200–300 %. Істотно зросли прибутки видавців у результаті надання газетно-журнальної площі для рекламних оголошень. Якщо в 80-ті рр. XIX ст. питома вага таких прибутків становила 50 %, то до 1910 р. йшлося вже про 65 % від загального обсягу надходжень “реklamних” грошей до редакцій і видавництв конкретних медіаоб'єднань.

Різке збільшення прибутків від реклами перетворювало великі видання (особливо щоденні газети традиційного формату А2 у століцях) на високоприбуткові підприємства. Прізвища їхніх видавців згадувалися поруч із банкірами Ротшильдами, нафтомагнатами Рокфеллерами, «хімічними королями» Меллонами, сталевими олігархами Круппами та ін. Так, Дж. Пулітцер заробив понад 18 млн дол, Е. Скріппс – 50 млн дол [4, 134]. Газетний бізнес, для якого раніше були характерні високий рівень ризику та низький рівень прибутковості, почав приваблювати ділових людей. Успішні газети перетворились на гігантські творчо-виробничі комплекси з мільйонними витратами й численним штатом працівників, із розгалуженими кореспондентськими мережами всередині країни й за кордоном. Деякі з них мали власні виробничі потужності з випуску поліграфічної техніки, шрифтів і т. п.

Значне поширення реклама мала й на шпальтах британської щоденної газети «Дейлі міррор». Це англійське видання почало виходити 1903 р. у Лондоні завдяки засновнику А. Хармсворту (майбутній лорд Норткліфф). Спочатку «Дейлі міррор» задумувалась як масова ілюстрована газета, видання “для жінок, яке видають жінки». Але цей розрахунок виявився невдалим: уже через рік (з огляду на низький попит) профіль змінився, жінки-журналістки були звільнені. Газета вийшла на ринок дешевої масової преси, спілкуючись зі своїм читачем просто й зрозуміло [1, 56]. Уже до 1919 р. наклад окремих випусків досягнув 1 млн примірників. Популярність «Дейлі міррор» швидко зростала, тож рекламодавці вміло користувалися авторитетом тиражного видання, друкуючи на його сторінках значну кількість комерційних повідомлень.

Щоправда, у передвоєнній лондонській газеті графічне оформлення оголошень було однотипним. Найчастіше товари презентували елегантні жінки віком 25–30 років, рідше з’являлися сімейні пари та чоловіки. Статистика подає цифри: 50 % товарів рекламували жінки, 21 % – молоді пари, 4 % – діти і 25 % – графічне зображення самого товару. Таким чином, у 75 % товар рекламують люди. Тож у 30-х рр. XX ст. рекламодавці розуміли вплив людських образів, апелювання до підсвідомості реципієнтів як ефективного інструменту залучення уваги.

Жіночі й чоловічі образи, а також гендерні стереотипи, за допомогою яких їх змальовують у рекламі, привертають увагу певної цільової аудиторії. Жіночі образи умовно можна поділити на образи з домінуванням психологічно значущих якостей (як правило, переважає сексуальне начало) й образи з домінуванням соціально значущих якостей (важливим є статус у прийнятті рішень). Як сексуальний об’єкт, жінка в рекламі може виступати в активній чи пасивній ролі. Імідж хижачки свідчить про активність, навіть агресію. Пасивні жінки в рекламі частіше слугують як сексуальне тло, що привертає увагу до рекламованого товару (якщо цільова аудиторія – чоловіки), або як ідеал, зразок для наслідування (коли цільова аудиторія – жінки). У такій рекламі жінки досить привабливі [3, 215; 7, 224–225].

За статусом у прийнятті рішень жіночі образи також можна поділити на активні й пасивні. До активних належать жінки, які дають пораду, який, скажімо, пральний засіб краще обрати, який миючий засіб впорається з будь-якими плямами. До пасивних належать жінки, які потребують поради. У свою чергу, образ порадиці можна поділити на два підвиди: а) жінки, що послуговуються

раціональними аргументами, це, як правило, професійні експерти (наприклад, жінка-стоматолог фахово пояснює, яка зубна паста краща й чому); б) жінки, поради яких ґрунтуються на емпіричному досвіді (подруга, яка успішно протестувала товар і залишилася задоволеною) [3, 215; 7, 224–225].

Якщо концептуально проаналізувати рекламу товарів за допомогою образів у «Дейлі міррор» передвоєнних років, то образ жінки в рекламі можна поділити на три групи. Перша – це активні, цілеспрямовані, самодостатні жінки, які займаються спортом, стежать за своєю зовнішністю. Одягнуті вони, зазвичай, в одяг прямого крою, спрощеного силуету. Такі жінки майже не використовують прикраси й носять взуття з низькими підборами. Для них природною є реклама тенісних ракеток, велосипедів тощо. Другий тип жінки – домогосподарка. Такий образ частіше домінував у рекламі миючих засобів, їжі швидкого приготування, різних господарських товарів, що належать, за стереотипами, до жіночої сфери використання. Третя група рекламних жіночих образів на сторінках «Дейлі міррор» – жінки-звabниці. Цей тип фігурує в рекламі тютюнових виробів. Образ супроводжується певним стилем одягу (скажімо, сукні складного крою з легких тканин), аксесуарами (такі жінки носять браслети, сережки та інші прикраси), вигадливими зачісками.

І все-таки здебільшого у передвоєнній «Дейлі міррор» товари рекламували «звичайні» жінки, які самі користувалися пропонованими товарами й радили це робити іншим. Такі жінки не виступали в ролі експерта, а послуговувалися власним досвідом у виборі товару. Крім цього, образ пасивної жінки використовувався тоді, коли жінка обирала товар, якість якого підтверджували рекламодавці та виробники.

Серед рекламних жіночих образів, в яких домінують соціально значущі якості, виділяються образи «жінка на роботі» й «жінка вдома». «Жінка на роботі» представлена або в образі керівника, або в образі фахівця, службовця. «Жінка вдома» може бути представлена в образі матері, дружини або домогосподарки. Тут підставою служать дії образу: активність матері, дружини спрямована на суб’єкт (чоловік, діти), а домогосподарки – на об’єкт (домашнє вогнище, господарство).

Передвоєнна «Дейлі міррор» у своєму арсеналі також мала подібні образи. Тоді ще не було різких змін у стилі одягу чи поведінки, у мові, інтер’єрі та екстер’єрі, характерних для сьогодення. У 30-х рр. XX ст. відмінності в образі вгадувалися лише за допомогою екстер’єрного оформлення й типу рекламованого товару.

Жінка, яка рекламує товар на тлі кухні, – домогосподарка. «Жінка на роботі» зазвичай рекламувала тютюнові вироби та ручки. Часто використовувався образ жінки на відпочинку. До групи товарів, які рекламувалися за допомогою такого типу, належать знову ж таки тютюнові вироби, а також технічне приладдя (наприклад, фотоапарати).

Чоловічі образи значно відрізняються від жіночих за змістовим наповненням. Якщо в сучасному рекламному світі чоловічі типи використовують майже так само часто, як і жіночі, то в часи довоєнної був поширений образ сімейної пари. Цілеспрямований аналіз дозволяє виділити кілька рекламних образів чоловіків. Перший – це наївний та довірливий простак. Другий, досить рідкісний, – навчений життям дідусь, що розуміє якість товару й може переконати інших придбати його. Такі рекламні повідомлення спрямовані на те, щоб сформувані в клієнтів почуття довіри до старшої, досвідченої людини та закріпити результат, викликавши ще й почуття поваги до авторитетного чоловіка. Для молодіжної аудиторії існує свій типаж. Це агресивний хлопець, який знає, «що йому зараз треба» [6, 224–225; 8, 228–239].

Слід зазначити, що в «Дейлі міррор» рекламні повідомлення в основному були орієнтовані на молоду аудиторію 25–40 років; ці люди вже досягли певних успіхів у професійному житті. Майже не було реклами для юнацтва.

Усі чоловічі рекламні образи можна умовно поділити на цілісні й нецілісні, ті, що мають ваду чи ледь помітний недолік. З першої групи вирізняються образи з домінуванням соціально значущих характеристик й образи з домінуванням психологічно значущих характеристик. Образи, де на перший план виступають соціально значущі характеристики, умовно поділяються на підставі ставлення до сімейного та професійного становища. На підставі ставлення до подружнього життя можна визначити образ чоловіка (як правило, у рекламі товарів широкого вжитку, а також побутової техніки) і образ турботливого батька. Щодо професійного становища, чоловічі типи поділяються на «професіонала», «експерта» та «чоловіка на своєму місці».

У передвоєнній пресі чоловічі образи експлуатувалися не так часто. Їх можна зарахувати до двох груп: до першої належать елітні чоловіки років тридцяти, гарно вдягнуті; до другої – сімейні чоловіки, які відпочивають із дружинами десь на природі чи у власному будинку. У 30-х рр. чоловічі образи поділялися на сім'янина та холостяка. Одружені чоловіки рекламують товар разом зі своїми

дружинами. Холостяки ж з'являються в рекламі наодинці або у ролі залицяльника до молодої жінки. За стилем одягу ці два образи майже не відрізняються. Групи рекламних товарів теж часто переплітаються. Зазвичай, це тютюнові вироби та велосипеди.

Невід'ємним складником оформлення рекламного повідомлення є шрифти. Іміджеву функцію шрифт виконує переважно в логотипах і торгових марках. Фірмові гарнітури, створені дизайнерами для позначення тієї чи тієї компанії або продукту, вже створюють імідж та формують фірмовий стиль. Останній, як сукупність художніх прийомів, створює цілісний характер подання реклами, розробленої з використанням оригінального графічного дизайну. Це, у свою чергу, сприяє впізнаваності продукції на ринку, вносить упорядкованість у рекламну кампанію. Шрифтові логотипи й товарні знаки універсальні, оскільки споживачі часто ідентифікують вироби за вимовою слів або за словесним позначенням зображень, обраних у ролі товарних знаків. Короткий, звучний і виразний словесний знак, створений грамотним лінгвістом і доопрацьований дизайнером-графіком з урахуванням психологічних особливостей людського сприйняття, легко фіксується і запам'ятовується.

Іміджева функція шрифту в рекламному дизайні покликана створювати стереотип, кліше й допомагати споживачам миттєво впізнавати рекламований продукт на полицях магазинів. Ми поділяємо думку О. Осетрової, що для ефективної реалізації комунікативної функції реклами головним є кегль шрифту, в історико-культурній функції превалює гарнітура, а в іміджевій – гарнітура і колір. Наприклад, для створення рекламованому товарі іміджу легкості та витонченості достатньо застосувати в рекламному оголошенні витіюватий шрифт тонкого начертання. І, відповідно, навпаки: у рекламі промислового обладнання імідж міцності та надійності останнього створюють жирні шрифти великих кеглів та інтенсивної насиченості. При формуванні товарного знака або логотипа особливу увагу слід приділяти також вибору шрифтів або створенню нового шрифту, щоб не змішувати споріднені товарні знаки. Рекламний слоган залишається функціональним на тривалий час; можуть додаватися нові акценти, виникати інше оформлення, але шрифтова суть рідко змінюється кардинально [8, 226].

У рекламі передвоєнної «Дейлі міррор» теж використовували різні шрифти. Так, для реклами велосипеда «Hercules» брався за основу витіюватий шрифт. Слоган «Модний дамський велосипед» надруковано напівжирним шрифтом із підкресленням. Проте рекламні пропонування за шрифтовим оформленням не дуже відрізня-

лися від основного наповнення сторінки. Курсив міг бути й у тексті, і в рекламі. Найчастіше рекламу від журналістських публікацій відмежовували газетні лінійки у формі рамки. На початку ХХ ст. реклама вже брала на озброєння логотипи, деякі з них і досі залишаються впізнаними. Зокрема, це стосується логотипа фірми фото-техніки «Кодак» і косметичної фірми «Буржуа». Хоча нині шрифтове наповнення реклами цих фірм збагатилося кольором і урізноманітнілося, їхній стиль не змінився.

У комерційній рекламі використовували лише три види виділення тексту – це курсив, напівжирний шрифт і підкреслення слів, а також їхні комбінації. За браком інших засобів рекламодавці привертати увагу до своїх повідомлень за допомогою кегля. В одній рекламі використовували до десяти шрифтових розмірів. Назва товару – заголовний 48-пунктовий кегль; слоган – 42- або 36-пунктовий розмір; найдрібнішим кеглем, 6-пунктовою нонпареллю описували можливості, розміри й технічні характеристики товару; найпоширенішим петитом подавали привабливі якості товару, зазначали мотив, чому його варто придбати; заголовним 20-пунктовим розміром ще раз повторювали назву товару; 10-пунктовим корпусом або 12-пунктовим цитеро зазначали фірму-виробника конкретного товару, причому тут використовували як стандартні, так і авторські шрифти.

Видавці «Дейлі міррор» часто надавали рекламі до 80 % шпальти, адже газета не була позбавлена розважальності. Рекламодавці мали змогу використовувати шрифти, що значно відрізнялися за розміром. Також автори реклами намагалися відділити назву товару, описи, фірму-виробника, в результаті чого на сторінці з'являлося дуже багато «повітря». Крім зовнішнього ефекту (газета «дихала на повні груди»), за такого підходу читач міг повністю охопити рекламне повідомлення й миттєво переглянути і назву товару, і фірму-виробника, і характеристики, адже сторінка не була переобтяжена зайвим текстом і графічними зображеннями.

Графічне виконання реклами в передвоєнній «Дейлі міррор» дуже відрізняється від сучасного. Проте вже тоді й видавці, й рекламодавці вважали рекламу одним із найдійовіших способів заробітку. Тож бізнесмени стали рушійною силою для бурхливого розвитку реклами на сторінках газет. Комерційні пропонування підштовхували еволюційні зміни в поліграфічному оснащенні: чорно-білий машинодрук і ліно-типний набір змінилися комп'ютерним виготовленням журналістських текстів і голографічною кольоровою рекламою у глянцевих журналах, під яку спеціально створюють унікальні шрифти та кольорові рішення, і над якою працює команда високопрофесійних фахівців.

1. Беглов С. Четвертая власть: британская модель. История печати Великобритании от «новостных писем» до электронных газет / С. Беглов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2002. – 256 с.

2. Блэк С. Паблик рилейшнз. Что это такое? / С. Блэк – М. : б. и., 1990. – 239 с.

3. Зимина О. В. Отражение гендерных стереотипов в современной рекламе / О. В. Зимина // Журналистика в 2004 году. СМИ в многополярном мире : материалы науч.-практ. конф., Москва, 2–5 февраля 2005 г. – М. : б. и., 2005. – С. 213–217.

4. История мировой журналистики / Беспалова А. Г., Корнилов Е. А., Короченский А. П., Лучинский Ю. В., Станько А. И. ; [2-е изд., испр. и доп.]. – Ростов н/Дону, 1999. – 344 с.

5. Корнилова Е. Е. Слово и изображение в рекламе / Е. Е. Корнилова, Ю. А. Гордеев. – Воронеж : Кварта, 2001. – 224 с.

6. Новиков М. Н. Использование мужских и женских образов в рекламе как способ указания на целевую аудиторию / М. Н. Новиков // Журналистика в 2004 году. СМИ в многополярном мире : материалы науч.-практ. конф., Москва, 2–5 февраля 2005 г. – М. : б. и., 2005. – С. 223–225.

7. Осетрова О. Имиджеобразующая функция шрифта в рекламе / О. Осетрова // Там же. – С. 203–209.

8. Сычева Е. С. Типологии рекламных символов / Е. С. Сычева // Там же. – С. 226–239.

9. Фотоизображение и его функции в культуре : тез. науч.-практ. конф. / сост. В. Клейне; науч. ред. С. Н. Дауговиш. – Рига, 1988. – 67 с.

В статье исследуется графическое оформление рекламных сообщений на страницах британской газеты «Дейли миррор» накануне Второй мировой войны. Анализируются шрифтовые возможности оформления коммерческой рекламы. Рассматриваются гендерные особенности рекламирования товаров и услуг.

Ключевые слова: реклама, графика, шрифты, гендерные особенности, женские образы, мужские образы, «Дейли миррор».

The article investigates graphic registration of advertising messages on pages of the premilitary newspaper «Daily mirror». Font opportunities of commercial advertising are analyzed. Gender features of advertising of the goods and services are considered.

Keywords: advertising, the schedule, fonts, gender features, female images, man's images, «Daily Mirror».

Вікторія Георгієвська,
канд. наук із соц. комунік. (Київ)
УДК 007:304:070

ПАРТІЙНА ПРЕСА В УКРАЇНІ СЬОГОДНІ

У статті досліджено сучасні партійні періодичні видання, зокрема деякі газети комуністичного спрямування («Комуніст», «Київський вестник», «Рабочая газета», «Коммунист Києва»).

Ключові слова: партія, партійна преса, тематика.

Преса партійних осередків не раз ставала об'єктом дослідження як у галузі історичних розвідок, так і в сфері журналістико-знавства (філологічні та історичні науки, соціальні комунікації). Слід згадати співробітництво І. Франка і М. Павлика в пресі Радикальної партії («Народ», «Хлібороб»), активну участь С. Петлюри і В. Винниченка в діяльності УСДРП та її пресі («Селянин», «Гасло», «Слово»), комуністичні переконання цілої когорти українських письменників і публіцистів початку ХХ ст. Цій темі присвячено окремі розділи в підручнику «Історія української преси» А. Животка, монографіях І. Крупського, В. Головченка, А. Москаленка та інших дослідників.

Сучасна партійна діяльність в Україні теж досить різноманітна й насичена. У нашій державі зафіксовано майже 200 партій (рухів, об'єднань, союзів, сил тощо): в Єдиному реєстрі громадських формувань (Міністерство юстиції України) за станом на 12 грудня 2011 р. зазначено 185 політичних партій [4]. Серед них – лідери модерного політичного руху в Україні (Партія регіонів, Комуністична партія України, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Народний союз «Наша Україна», Соціалістична партія України, Фронт змін, Народний рух України, «Жінки за майбутнє» тощо). Існують також і менш активні партії: «Народна екологічна партія», Партія «Третя сила», Партія «Велика Україна», «Власна сила», «Сам за себе» та ін. Чимало з них мають свої сайти, де подають програму, мету і завдання діяльності, представляють основну документацію, аналітичні матеріали (чи інші публікації), новини, форуми, фотогалерії.

Мета статті – визначити основні орієнтири партійної преси в Україні за останній час, спираючись на певні періодичні видання (зокрема пресу комуністичного спрямування).

Сьогоднішня ситуація із партійною пресою в Україні здається досить загадковою, адже чимало нових видань з'являється «ситуативно» і згодом зникає. У статті «Газета «під вибори» – партійна преса по-українському» згадується саме такий факт: «Створити газету «під вибори» досить просто. Вона повинна пов'язати партію із громадськістю, донести ідеологію, розповісти про лідерів, повідомити про здобутки на політичній ниві... Редакторами таких газет здебільшого стають керманічі певних політичних сил, журналісти винаймаються із вимогою славити. У такий спосіб апріорі неприбуткові проекти, їх колективи опиняються у заручниках ідеології, такі ЗМІ оминають десятою дорогою рекламодавці. Крім того, такі видання часто стають заручниками політичної погоди» [2].

Не завжди просто здобути інформацію про існуючі партійні органи – центральні чи регіональні. Наприклад, серед періодики СДПУ(о) названо всеукраїнський тижневик «Наша газета» (виходить українською і російською мовами), а також 10 газет регіональних партійних організацій: «Наш взгляд» (Крим), «Об'єднана сила» (Львівщина), «Соціал-демократ» (Закарпаття), «Прикордонний соціал-демократ» (Закарпаття), «Соціал-демократія» (Луганщина), «Пульс тижня» (Чернігівщина), «Альтернатива» (Одещина), «Житомирщина молода», «Правда і Кривда» (Сумщина), «Перспектива» (Севастополь). Два видання з них мають угорську та румунську версії.

В огляді партійної преси України, здійсненому ще у 2003 р. Р. Павленком та І. Шевирьовим, згадується періодика КПУ («Коммунист», «Коммунист Кривбасса», «Коммунист Донбасса», «Севастопольская правда», «Правда Приднепровья», «Черкасская правда», «Свободная Украина»), Соціалістичної партії України («Товариш», «Сільські вісті», «Грані»), Української Республіканської партії «Собор» («Самостійна Україна», «Українська газета», «Патріот України»), Народного руху України («Час», «Карпатський голос», «Нова Волинь», «Думка»). Зазначено, що Партія регіонів не має свого центрального органу, його функції виконують інформаційно-аналітичний «Вестник ПР», а також методичний вісник «Регіони України» [3].

Досить мозаїчно представлена преса різних партій України в Державному реєстрі ЗМІ (Міністерство юстиції України). Скажімо, навіть поверховий пошук виявив такі цифри серед зареєстрованої преси: Соціалістична партія України виступає засновником або співзасновником не менше 26 видань, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 24, Народний рух України – 21, Соціал-демокра-

тична партія (об'єднана) – 17, Народний союз «Наша Україна» – 11, Народно-демократична партія і Конгрес українських націоналістів – по 10, Партія зелених України – 6. Лідерами цього реєстраційного процесу виступають Комуністична партія України – 63 друковані ЗМІ та Партія регіонів – 31 періодичне видання.

Зважаючи на те, що не всі зареєстровані часописи згодом виходять у світ або ж з'являються періодично, а з іншого боку, важливий і той чинник, що більша частина подібної преси, особливо регіональної, не потрапляє до основних книгосховищ України, надзвичайно складно перевірити функціонування зазначених у реєстрі видань.

Звернемо увагу на партійну пресу, яка існує стабільно й доступна в інтернеті. Частина преси КПУ представлена на сайті її Київського міського комітету. Тут можна поцікавитися публікаціями «Коммуниста Киева» (в архіві – сім номерів, із лютого до грудня 2011 р.), «Комуніста», «Киевского вестника», «Рабочей газеты». Скажімо, у газеті «Коммунист Киева» матеріали подано як російською, так і українською мовами (наприклад, у № 6 за 2011 р. – «Революционный держим шаг», «Біля сивого Дніпра», «И юный октябрь впереди», «Молодь обирає комсомол!», «Сердце Грузии Данко»). Партійне видання має рубрики «Славные имена на карте города», «Знаменательные даты», «Творчество наших читателей», «Новости столицы», «Наш юбилей», «Календарь революционных и созидательных дат в истории Киева» та ін. Серед жанрів – передові статті, кореспонденції, замітки, зарисовки, інтерв'ю, фейлетони. Паперова версія газети розповсюджується безплатно, тираж становить 10 тисяч примірників.

Газета «Комуніст» має два варіанти (російсько- та українськомовний), а також он-лайн версію. Публікації тут згруповані за різними рубриками: «Я так думаю», «Гримаси часу», «З трибуни парламенту», «Зворотний бік», «Молоді обличчя партії», «Ретельний аналіз», «Лист до редакції», «Марксизм сьогодні», «Паралелі» тощо. Часто тут друкують виступи й окремі висловлювання лідера Комуністичної партії В. Симоненка, як-от: «Потрібно не латати дірки, а капітально перебудувати систему», «Без особистої боротьби кожного катастрофи уникнути не вдасться», «Український газ для народу, російський – для олігархів» і т.д. [1].

«Робітничка газета» пропонує своїм читачам матеріали в рубриках «Новини політики», «Вісті з регіонів», «Новини життя», «Дискусія» тощо. На сайті постійно триває опитування «Чи потрібно Україні брати кредити Міжнародного валютного фонду?».

Тричі на тиждень виходить всеукраїнська ранкова газета «Киевский вестник», послідовно відстоюючи комуністичні принципи, що очевидно навіть із назви постійних рубрик: «Позиция Компартии», «Антикоммунизм не пройдет!», «Историческая дата», «Политическая безответственность» та ін. Частина публікацій стосується загальнокорисних повідомлень: новини у світі та Україні, наукові відкриття, компетентна думка фахівців, досягнення медицини, спорт, юридична консультація, «погода вдома» тощо.

В одному з номерів газети під рубрикою «Школа «червоних журналістів» опубліковано матеріал про майстер-клас із журналістської творчості заступника головного редактора, заслуженого журналіста УРСР, лауреата премії «Золоте перо» І. Греся. Як зазначено в цій публікації, майбутні «червоні журналісти» – «справжні сини й дочки трудового народу, які акумулюють найпотамніші його надії, прагнуть словом, наповненим правдою і мужністю, боротися з буржуазною політикою в Україні, відстоювати моральні цінності народу, правильніше було б сказати, комуністичні ідеали» (2011. – 27 жовт.).

Редакція також подала відгуки слухачів Школи, які добре засвоїли істину: слово – це переконання, що має моральне підґрунтя; тобто це зброя, якою треба «користуватися вміло». Суть навчання нових професіоналів-бійців висловлена в заголовках: «Не підведемо», «Формула майстерності», «Ні дня без рядка», «Гуманізація засобами слова». Саме в останньому відгуку О. Шелкова подала виразну характеристику газети «Киевский вестник» як «яскравого маяка в морі буржуазних «месій»; адже навіть змінивши свої «паспортні дані» (від «Прапора комунізму» видання у 1991 р. перейшло до нинішньої назви), газета не зрадила обраному світогляду (2011. – 27 жовт.).

Інтернет-версія «Киевский вестник» має рубрики «Курьезы политики», «Актуально», «Автобиографическая ссылка» та ін.; сюди потрапляють лише найцікавіші публікації, що виходять у світ на папері. Не випадково шеф-редактор газети С. Шмельова звертається до відвідувачів сайта з роз'ясненням редакційної політики: той, хто читає он-лайн версію видання, значно відрізняється від постійних читачів друкованого варіанта «Киевского вестника», які здебільшого є «учасниками героїчних завоювань», «активними будівниками мирного, свідомого життя впродовж цілої епохи – радянського періоду багатонаціонального народу в Великому та могутньому Радянському Союзі». Ці сторінки вже стали історією. Редакція прагне, щоб «молоді покоління мали можливість узнати,

як мовиться, із вуст очевидців, про те, що і як відбувалося насправді». Обов'язок співробітників газети – не дати відійти в забуття «правді про ту велику епоху, коли людина була повноправним громадянином великої країни». Зрозуміло, що без минулого не буває майбутнього, тому мета журналістів «Киевского вестника» – «донести молоді правду про минуле нашої країни» [5].

1. *Комуніст* // http://www.komunist.com.ua/index_u.htm.
2. Курашина І. Газети «під вибори» – партійна преса по-українському / Ірина Курашина // http://www.deputat.org.ua/pp_analit_261.htm.
3. Павленко Р. Партийная преса України / Р. Павленко, И. Шевырев // <http://www.vyboru.org/articles/192.html>.
4. Реєстр політичних партій // Єдиний реєстр громадських формувань [Електронний ресурс] // <http://www.minjust.gov.ua/0/499>.
5. Шмелева С. // <http://kyiv-vestnik.com.ua/edition.html>.

В статье исследуются современные партийные периодические издания, в частности некоторые газеты коммунистического направления («Коммунист», «Киевский вестник», «Рабочая газета», «Коммунист Киева»).

Ключевые слова: *партия, партийная преса, тематика.*

Modern periodicals of the political parties in Ukraine are investigated in the article, particularly the newspapers of the communist orientation (such as «The Communist», «Kiev Herald», «Labor newspaper», «Kiev's communist»).

Keywords: *party, periodicals of the political parties, theme.*

Світлана Кравченко,
д-р наук із соц. комунік. (Луцьк)
УДК 070.(438)

ЄЖИ ГЕДРОЙЦ І ЧАСОПИС «BUNT MŁODYCH» (1931–1939): ІДЕЙНА ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПРОМЕТЕЙСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ВИРІШЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ

У статті розглянуто діяльність Єжи Гедройца на зламі 20–30-х рр. ХХ ст. як редактора часопису «Bunt Młodych», а також ідейні засади видання, викладені в публіцистичних виступах авторів, та позиція редакції щодо вирішення українського питання в міжвоєнній Польщі.

Ключові слова: *суспільно-політичний тижневик, прометеїзм, еволюція програмних засад, українське питання, польсько-українські взаємини.*

У суспільно-культурному житті Європи ім'я Єжи Гедройца займає помітне місце насамперед завдяки всесвітньо відомому місячнику «Kultura», що виходив у другій половині ХХ ст. у Парижі й гуртував довкола себе найяскравіші постаті польської та європейської інтелектуальної еліти. З-поміж відомих поляків Є. Гедройц один із тих, хто впродовж усього життя був заангажований питанням польсько-українських взаємин та історичною долею України. Підтвердженням цього є як численні публікації на цю тему на сторінках паризького часопису «Kultura», так і тривалі й тісні контакти його редактора з українською еміграцією.

Однак джерела таких політичних зацікавлень Є. Гедройца сягають кінця 20-х рр. – перших кроків молодого політика, видавця, редактора. На зламі 20–30-х рр. ХХ ст. публіцист був пов'язаний із молодіжною організацією «Mysł Mocarstwowa», яка видавала однойменний часопис. Оскільки збереглося надто мало чисел видання, а також особистих документів Гедройца із довоєнного періоду, то достеменно визначити міру його впливу на діяльність організації важко. Час від часу з'являлася «Kronika Akademicka», висвітлюючи діяльність організації. Наприкінці 20-х – на початку

30-х рр. організація втратила суспільне значення. Тоді Є. Гедройц започаткував «Bunt Młoduch» – суспільно-політичний тижневик, згодом двотижневик (Варшава, 1931–1937). З 1929 р. видання мало назву «Dzień Akademicki» і було пов'язано з організацією «Myśli Mocarstwowa».

Проте вже 1931 р. Гедройц вирішив видавати самостійний часопис. Перший випуск «Buntu» вийшов із підзаголовком «колишній «Dzień Akademicki». Про умови поступового відокремлення Р. Габельський писав: «Досить важливим питанням для поступової емансипації «Buntu» і Гедройца, які віддалялися від «Myśli», були все більш тісні стосунки Редактора часопису із пілсудчиківським естаблішментом і що парадоксально – з деякими представниками консервативного табору» [6, 11]. У 1932 р. у часописі «Bunt Młoduch» з'явився підзаголовок «незалежний орган молоді інтелігенції». Редактор і його однодумці прагнули створити видання для об'єктивного аналізу дійсності, пошуку способів стабілізації незалежності та суверенності Польщі [26, 1], обговорення всього, що стосувалося національних інтересів. 1937 р., коли через часті конфіскації його існування стало практично неможливим, видання змінило назву на «Polityka».

Польський історик, дослідник політичної біографії Є. Гедройца Р. Габельський зазначав, що «видання було забарвлене переконаннями й поглядами своїх авторів, однак не репрезентувало ані політичного напрямку в партійному чи ідеологічному сенсі, ані невідкладних інтересів згуртованої довкола нього групи» [6, 18]. Про політичний аспект діяльності Є. Гедройца, передусім як редактора, писав у своїй монографії польський історик М. Криль [25]. Автентичним джерелом інформації про видання та його авторів є книга самого Є. Гедройца «Autobiografia na cztery ręce» [9].

Є. Гедройц обрав редагування «Бунтом» найприйнятнішою для себе формою політичної активності, а часопис – інструментом і виявом публічної діяльності. Тому через видання прагнув діяти в усіх сферах, які його цікавили, особливо в геополітичній, а також у найбільш суперечливих на той час – проблемі національних менших, питанні устрою і господарювання. Будучи громадсько-політичним за змістовим наповненням, «Бунт Млодих» не обминав питань культури, літератури й мистецтва. І хоча художні твори друкували дуже рідко, однак постійно обговорювалися питання літературного процесу, театрального мистецтва тощо.

«Гедройц зводив суть своєї присутності в громадському житті до інспірування й впливу на перебіг справ у бажаному з його точки

зору напрямі. Це супроводжувалося дистанціюванням від класичних форм присутності в політиці: редактор уникав громадської активності, не хотів бути ні діячем, ні парламентарієм, хоч – як відомо – це не було недосяжним», – зазначав Рафал Габельський [6, 15]. Йдеться про те, що Гедройц був наприкінці 20–30-х рр. співробітником урядових інституцій, тому при бажанні міг надати перевагу кар'єрі політика.

Видання «Bunt Młoduch» мало газетний формат, було відкритим і здатним до еволюції, зокрема й програмної, в міру зміни історичної ситуації. У 1937 р., змінюючи назву на «Polityka», редакція наголосувала: «Ніколи не писали для тлуму, для демосу, для вулиці. Писали для тих, хто про майбутню Польщу говорить всерйоз і хто ті маси хоче вести і буде вести. Кількість дискусій, присвячених цим тезам, біла всі рекорди. Це навіть серед найбільш рішучих полемістів несподівано, непомітно народжувало ті думки, які ми власне творили». Також було зазначено, що мають на меті «впливати на думку» громадськості, через громадську думку на світ політики, «змушувати» владну верхівку вести політику, згідно з інтересами Польщі [29, 1]. Опінієтворча функція місячника, в якому погляди редактора й співробітників ніколи не презентували як догму чи пріоритет, зумовили його оригінальність. Міжвоєнна Польща не мала жодного іншого подібного політичного видання. Особливого аналізу піддавалося політичне життя, а також шукали рішень, які б стабілізували незалежність і суверенність Польщі [26, 1].

Часопис мав авторський характер, не репрезентував жодної суспільної чи політичної групи, інтерес загалу був найбільшою його вартістю, очевидно тому його тираж і популярність упродовж 30-х рр. постійно зростали. Полемічний запал на шпальтах не зникав до 1939 р. Колектив редакції, який сформувався в 1932–1933 рр., фактично існував в ідентичному складі. В жовтні 1939 р. редакція додала підзаголовок, зазначивши незалежність видання і його спрямованість на молоду інтелігенцію. Формат певною мірою відкритого, здатного до еволюції у межах поглядів колективу видання, прийнятий ще в 1932 р., дозволив максимально його вдосконалити й популяризувати.

Є. Гедройц створив видання, яке аналізувало й діагностувало дійсність, застерігаючи про загрози, намагаючись їх попередити і запропонувати оптимальне вирішення. Часопис був поза ідеологіями, еволюціонував у своїх програмних засадах внаслідок зміни політичної ситуації. Така форма видання відповідала уявленню редактора про спосіб присутності в суспільній реальності й світі

політики. Щорічне збільшення тиражів і полеміка довкола його публікацій свідчили про зростання суспільного впливу часопису.

Постійними співробітниками були відомі польські публіцисти Ксавери і Мечислав Прушинські, Адольф і Александер Бохенські, Казимеж Студентович та Станіслав Лось. Адольфа Бохенського історики називають ідеологом колективу й видання. Принаймні про це свідчать спогади й оцінки його однодумців і співробітників. Є. Гедройц уже після смерті Адольфа Бохенського згадував про нього, як про найвидатніший інтелект покоління, одного з найближчих своїх співробітників, здатного поєднати «холодний реалізм своєї чудової публіцистики з романтизмом у житті» [4]. Р. Габельський вважає, що письменник задавав тон виданню якістю і тематикою своїх матеріалів, був автором його геополітичної концепції, «найвидатнішою публіцистичною індивідуальністю двадцятиліття», «славетним полемістом» [4, 22–23]. П. Дунін-Борковський називав публіциста ідеологом групи «Бунту», «провідником консервативної групи», яка сформувалася довкола видання [8, 17]. У 1933–1937 рр. Ад. Бохенський готував огляди преси, з 1938 р. рубрика називалась «Zygakiem przez prasę» («Зигзагом крізь пресу»).

«Bunt Młodych» полемізував постійно майже з усіма тогочасними виданнями як лівими, так і правими, зокрема й багатотиражними, як-от «Wiadomości Literackie», презентуючи власні переконання. Після вбивства міністра внутрішніх справ Б. Перацького Президент Польщі видав декрет про заснування «ізоляційних таборів», внаслідок чого була заснована Береза Картуська. Одними з перших висловили свій протест Ад. Бохенський і К. Прушинський. Детальніше ситуацію, яка склалася в колективі «Бунту Млодих» після зазначених подій, описав у своїй книзі Р. Габельський [6, 28–29].

Фактичною редакцією видання був сам редактор, а решта членів були формальними. Часто застосовував залізну руку керівника, втручався у зміст випусків і текстів, змінюючи їх на свій розсуд. У 1933 р. посилювалось протистояння часопису й влади, почастишали конфіскації й бойкоти, що безперечно свідчило про зростання суспільного значення видання. Першим був конфіскований 34-й випуск. Р. Габельський вважав, що саме внаслідок цього від 1935 р. зі шпальт видання зникло ім'я його редактора Єжи Гедройца. Спочатку як видавець і відповідальний редактор фігурував Тадеуш Бонк, а потім (1936–1938) Тадеуш Зайончковський. А 1937 р. редакція була змушена змінити назву часопису на «Polityka».

У 1938 р. у серії «Політики» вийшла колективна праця «Problem polsko-ukraiński w Ziemi Czerwieńskiej», підготовлена А. Бохенським, Ст. Лосем і В. Бончковським. Перше видання було конфісковано, а друге вийшло в значному скороченні. Потім з'явилася студія С. Свяневича «Polityka gospodarcza Niemiec hitlerowskich» та політична програма колективу часопису під назвою «Polska idea imperialna». Видавнича діяльність тривала і в 1939 р.

Крім згаданих постійних співробітників, у «Бунті» подекуди з'являлися імена Іноценція Бохенського, Збігнева Йордана, Вацлава Збишевського, Чеслава Мілоша, Станіслава Вінценца, Павла Здзеховського, Теодора Парницького та ін. Можна стверджувати, що видання стало каталізатором формування певного середовища однодумців, заангажованого громадськими справами, і певних ідейних та суспільних процесів у міжвоєнній Польщі. К. Прушинський зазначав, що це були люди з постійною «потребою шукання, пізнання, доведення», не брали в руки вже надрукованих текстів, не приймали готових суджень [20, 43]. Р. Габельський у своїй вже згадуваній монографії відзначає ще одну особливість колективу – майже всі були за походженням із небагатих, часто не титулованих шляхетських або інтелігентських родин, і щонайважливіше – всі були пов'язані з кресами. Дослідник вважає, що це стало передумовою їх ідейного заангажування [6, 37].

Сам редактор стверджував, що від перших свідомих життєвих кроків був «антиендецьких» переконань (ендеки – скорочене означення націонал-демократичної партії, вживане у польській пресі), а його батько – навіть прихильним до лівих поглядів [9, 21]. Світогляд Є. Гедройца великою мірою визначив державницькі інтенції часопису, а в їхньому контексті широку наявність теми України. Стосовно перспектив редакція зауважувала: «Тільки бунт «Молодих», тільки революційний відрив від давніх зразків, може створити нові цінності» [1, 1]. З ініціативи Є. Гедройца і «Бунту Млодих» у лютому 1936 р. у Львові відбулися публічні збори в українській справі, що викликало полярні оцінки в тогочасній польській пресі. Наприклад, М. Рок назвав подію «вечором «української» пропаганди у Львові» [22].

Східну проблематику повсякчас форсував Є. Гедройц. Її супроводжували на шпальтах видання публікації на тему польсько-німецьких стосунків та загрози із Заходу. Після заснування місячника «Biuletyn Polsko-Ukraiński», який мав подібну мету у сфері польсько-українських взаємин, на його сторінках з'явилися ті ж постаті: Адольф Бохенський, С. Лось, К. Прушинський та ін. На

перетині спільних ідей створено ще одне видання. У липні 1930 р. Є. Гедройц редагував перший випуск заснованого з ініціативи Міністерства закордонних справ кварталника «Wschód», який видавала організація «Orientalistyczne Koło Młodych». Керував нею В. Бончковський як представник Східного інституту, заснованого ще 1926 р. з метою дослідження сучасних проблем народів і країн Сходу, а також поширення знань на цю тему в Польщі. Задекларовані ідеї мали тісний зв'язок із ідеологією прометейського руху. У першому випуску кварталника «Wschód» писали: «Licząc na nas», маючи на увазі незалежницькі прагнення народів Кавказу. У жовтні 1930 р. редакцію видання перебрав на себе В. Бончковський.

Стосовно слов'янських народів, місія Польщі бачилась як центр, довкола якого мав утворитися слов'янський вал. Щодо становища національних меншин у Польщі, представники прометейського руху були прихильниками державної асиміляції. Стосовно самої Польської держави, то від заснування організації «Musi Mocarstwowa» Гедройц і його однодумці були послідовниками ідеї сильної Польщі. Ідея сильної держави виявлялася в кількох постулатах. Найперше – це відмова від політичної демагогії і торгів на користь окремих партій, раціональне творче формування нової суспільної ієрархії. Потім здатність віддалити небезпеку двох сусідів (малися на увазі Росія й Німеччина), які становили територіальну й політичну загрозу з двох боків, та виконання історичної місії, яка бачилась у створенні блоку слов'янських держав під егідою Польщі.

У сфері державної етики зміцненню держави мало сприяти опертя суспільного життя на християнську мораль, у сфері управління – надання всієї необхідної повноти виконавчій владі, усунення націоналізму з державної політики, вирішення соціальних проблем, залучення до державотворення широкої громадськості та реструктуризація економіки. Від початку й до кінця свого існування колектив часопису «Bunt Młodych» захищав пріоритет сильної держави, називаючи свою концепцію «syntezę tak zwanej ideologii mocarstwowej» [17, 1]. Наприкінці 30-х рр. до ідеї сильної влади додалась необхідність гарантії прав особистості. Висловлюючи спільність постулатів своєї програми з ідеологією табору пілсудчиків (прихильників та однодумців Ю. Пілсудського), редакція наголошувала, що пілсудчики прийняли й продовжили існуючу в польській історії традицію, а не відкрили її [28, 2]. У пошуках оптимальної форми устрою для тодішньої Польщі схилялися до форми

авторитарної держави. Вимагали заміну старих доктрин новими, а у травневих подіях 1926 р. (зміна влади у Польщі шляхом воєнного перевороту) бачили прихід нового покоління. У цих питаннях найбільше полемізували з націоналістичним табором, меншою мірою – з лівими.

Упевненість у необхідності реформ на східних землях тодішньої Польщі (Волинь, Галичина) зумовила особливу увагу до українського питання. В його інтерпретації спостерігається певна еволюція. Спочатку вирішення національних питань редакція бачила в душі «ідеології ягеллонської», тобто залучення національних меншин до державотворення й праці на спільне благо. Однак після загострення польсько-українських взаємин у другій половині 30-х рр. редакція висловлювалася досить обережно, зазначаючи, що з причин, не залежних від неї, не може викладати свою думку відкрито [23, 1]. Послугуючись терміном «ягеллонізм», вкладали в нього передусім ідею співпраці слов'янських народів. Незалежність України також, на їх думку, була в орбіті польських національних інтересів, оскільки самостійна держава на Сході ставала бар'єром перед комуністичною Росією і приймала на себе її апетити. З цього приводу Ад. Бохенський зазначав, що на користь Польщі утворення довкола неї «максимальної кількості державних організмів» [2, 3].

Актуалізація української теми була зумовлена історичними подіями – паціфікація на східних кресах, убивство представниками ОУН Т. Голувки та Б. Перацького, ліквідація православних церков тощо. Середовище Є. Гедройца в пошуках вирішення актуального питання в другій половині 30-х рр. розпочало співпрацю з УНДО, друкуючи низку повідомлень та інтерв'ю з його представниками. Одним із ідейних опонентів прометейців виступив К. Грабик, який бачив у підтримці українізму загрозу для державних інтересів Польщі [10, 10–22]. Розв'язання української проблеми в Польщі розглянуто в різноманітних публікаціях часопису «Bunt Młodych». Їх узагальнення міститься у вищезазначеній книжці «Problem polsko-ukraiński w Ziemi Czerwieskiej».

Програма прометейців передбачала кроки психологічного, культурного й політичного характеру [19]: не ігнорувати поняття «українці», не вживати нівелюючого «русини», ввести двомовні написи й українську мову в державних установах, дозволити вживання українських кольорів, спільно святкувати річниці битв, допускати прихильних українців до посад в адміністрації. У сфері освіти Ал. Бохенський пропонував ліквідацію утративістичних (двомовних) шкіл й утворення окремих для поляків та українців, від-

криття українських гімназій, кафедр та університету. У політичному плані – допуск українців до самоуправління, який мав сприяти легалізації їх нелегальної діяльності, введення національних критеріїв при виборах до місцевих рад та самоуправлінні. С. Лось, розглядаючи економічний аспект, уважав за потрібне гальмувати ліквідацію фільваркових господарств, які викликали менший опір серед українських селян, ніж осадництво [19, 206]. В. Бончковський писав про необхідність поєднання польських інтересів із визвольницькими національними рухами народів, уярмлених Росією. Це мало визволити, на його думку, Польщу з тісного коридору між Росією і Німеччиною [19, 242].

Ідея могутньої Польської держави була ключовою в програмі Є. Гедройца та його сподвижників. Українське питання розглядали як важливу внутрішню проблему II Речі Посполитої і як елемент прометейської політики, що мала принести Польщі безпеку зі Сходу. Однак, незважаючи на те, що це була одна з найбільш «українофільських» концепцій, з-поміж існуючих у тодішній Польщі версій вирішення українського питання, вона не мала широкої підтримки серед українського населення. На це були свої причини. Проте концепція прометеїзму варта уваги вже хоча б тому, що пропонувала діалог і співпрацю замість протистояння й нехтування. Її постулати на початку Другої світової війни не втрапилися, а лише змінили своє місцеперебування. 1946 р. у Єрусалимі, а потім у Бейруті виходив часопис «Sprawy Bliskiego i Środkowego Wschodu» за редакцією В. Бончковського, «Intermarium» і «Międzymorze» припадають на римський період польської еміграції [5, 111–112]. Прометейська ідея жила на шпальтах паризької «Культури» Є. Гедройца впродовж другої половини ХХ ст.

Усі часописи, засновані довкола прометеїзму, мали потужне опієнієтворче спрямування. Щоб утілити в життя прометейську концепцію, потрібно було кардинально змінити масову свідомість поляків, оновити й оздоровити її. Пересічний обиватель не був готовий до радикальних ідей, тим більше не був готовий поступатися власними упередженнями. Про свою читацьку аудиторію іноді трохи суворо, але правдиво редакція писала: «Польща не має громадян. Має дорогоцінних, примхливих і непокірних «підданих», які вимагають їсти, вимагають пити, вимагають теплі барлоги і... городових для охорони спокійного сну і травлення...» [18, 1].

Ад. Бохенський, аналізуючи політичну ситуацію середини 30-х рр., у своїй статті «Одвічний ворог Речі Посполитої» зазначав, що тодішня політична кон'юнктура антагонізму Росії та Німеччини

вигідна для Польщі, оскільки саме внаслідок такого антагонізму наприкінці Першої світової війни Польща здобула свою незалежність. Однак країна мусить бути готова до зміни цієї кон'юнктури в будь-який момент від антагонізму до співпраці, тому вона мусить шукати собі союзників на Сході. Ними можуть стати поневолені Росією народи, зокрема Україна. Тобто українське питання є частиною питання польської безпеки [3, 4–5]. Геополітичний аспект української проблеми в Польщі розглядали й в інших публікаціях. Стаття О. Гуркі «Między Niemcami a Rosją» фактично є продовженням роздумів Ад. Бохенського щодо місцезнаходження Польщі між двома потужними військовими силами, антагонізм котрих, хоч і вигідний, однак непередбачуваний. На тлі тодішньої геополітичної ситуації публіцист бачив позитивним для Польщі такий розвиток подій: «Єдиним повним і позитивним наслідком російського вибуху був би поділ радянської Росії на ряд національних держав. Напевно, деякі з них мали б тісний зв'язок із Німеччиною. Але ті новоутворені держави були б між собою в такому гострому антагонізмі, що сам зв'язок одних із німцями автоматично означав би протистояння інших із ними і з рештою. Таким чином наш східний сусід поділився б на кілька взаємонейтралізуючих державних організацій і в певному сенсі перестав би для нас існувати взагалі. У разі вибуху німецько-російського конфлікту, який для Польщі був би нечувано корисним, польські національні інтереси мали дбати лише про одне. Маємо на увазі необхідність поділу Росії на ряд національних держав» [14, 1].

Під назвою «Triumf idei pojednania» на сторінках видання обговорювалася вищезгадувана львівська зустріч щодо майбутніх польсько-українських взаємин та відгуки про неї в польській і українській пресі. Це публічне обговорення важливого питання було організовано колективом часопису. На ньому свої доповіді прочитали співробітники редакції Ад. Бохенський і М. Прушинський. До дискусії прилучилися широкі кола громадськості Львова та інших міст II Речі Посполитої. Підбиваючи підсумки, колектив стверджував, що зустріч довела правильність програми прометеїстів і того напрямку в українському питанні, якого дотримувався «Бунт Млодих» [27, 7].

Економічний аспект української проблеми презентував у своїх виступах С. Лось. Він торкався проблем кооперації, розподілу земель, аграрної реформи тощо. У статті «Reforma rolna na południowym wschodzie» публіцист наголошував на економічних причинах невдоволеності українських селян у східних регіонах Польщі, а

саме: привілейованому становищі польських селян і несправедливому розподілі земель, шкоді осадництва і т. д. [13, 6].

Колектив часопису українське питання постійно пов'язував із ключовою тезою своєї програми – ідеєю могутньої Польщі. Її початки сягають ще організації «Myśl Mocarstwowa», з якою вони були пов'язані. Ідея сильної імперської Польщі була їх метою, шлях до якої бачили в конкретних і чітких кроках в усіх сферах громадського життя – від зовнішньої політики до культури. Однак зробити ці кроки тодішнє суспільство було ще не готове. Про цю проблему романтичних гасел, відірваних від реального життя, які проголошували тодішні політичні табори, у тім числі й щодо українців, забуваючи про щоденні справи, писав С. Кіселевський у статті «Польський Дон Кіхот» [11, 5]. Декларативність, ідеалізм та романтизм, відірваний від конкретного матеріального життя, автор називав найбільшими помилками поляків.

Певним підсумком політичних виступів і полеміки на шпальтах видання «Бунт Млодих» стала стаття «St. Piasecki o ukraińcach» [24, 5], де проаналізовано та узагальнено існуючі в тодішній польській політичній думці концепції вирішення української проблеми та політики щодо нацменшин взагалі. На думку автора, всі вони пропонували варіант асиміляції українців, однак кожна різну за суттю та способом реалізації. Публіцист виступав проти польсько-української угоди і водночас захищав ідею добровільного злиття, тоді як прометеїсти вважали взаємовигідне порозуміння на засаді національних інтересів обох сторін найбільш перспективною справою.

Українська тема на сторінках часопису «Бунт Млодих» була представлена і широкою палітрою різних аспектів українського життя – від політики до освіти й культури. Надзвичайно цікаві й змістовні спостереження опублікувала редакція після вбивства міністра Б. Перацького та судового процесу над Бандерою і Лебедем. Вони стосувалися діяльності УВО (Українського військового об'єднання). На думку редакції, українському народові не притаманні радикальні способи вирішення проблем. Автор був переконаний, що не в інтересах українського народу утримувати таку організацію, бо виснаження попередніми історичними подіями спонукає шукати порозуміння і мирного співжиття. Публіцист стверджував, що УВО фінансується з-за кордону й як тільки припиниться фінансування, то і не стане терористичних акцій, від яких загинули польські й українські прихильники порозуміння [16, 1]. Колектив видання однозначно й категорично засуджував вирішення

проблем за допомогою насильства як з боку українців, так і з боку поляків. Розглядаючи гострі епізоди польсько-українських стосунків того часу, завжди прагнули побачити не тільки поверхові, очевидні, а й приховані, глибинні джерела подій, обов'язково – їх психологічну обумовленість.

Неодноразово гостями на сторінках часопису виступали українські мислителі й політичні діячі. Перш за все це одна із ключових постатей міжвоєнної Д. Донцов. У 1936 р. з'явилася його стаття «Перспективи» (польський передрук із «Вістника»), де автор роздумував над майбутнім України, передусім роллю особистості, вождя, який мав би повести за собою народ. Д. Донцов виступав затятим противником ідеї федералізму, яка ще від часів М. Драгоманова мала багато прихильників серед українців. Один із його контраргументів – психологічний чинник. Наслідком існування краю впродовж кількох століть на правах провінції в складі іншої держави стало нівелювання самої назви «Україна». На думку Д. Донцова, це є загрозою існування нації взагалі, бо якщо немає самостійної назви, то немає й явища.

Оцінюючи тодішню політичну ситуацію, особливо підтримку Німеччиною українських визвольницьких прагнень, він як і більшість публіцистів видання «Бунт Млодих» вважав її небезпекою для національних інтересів України. Українці мають створити свої власні сфери діяльності, які стануть шляхами реалізації кінцевої мети. Ці сфери у свою чергу, на думку Донцова, мають спиратися на засадничу (національну) ідею – радикальну в дії, оборонну по суті [7, 2–3].

Показовою в цьому плані була стаття «Владислав Студницький і Дмитро Донцов», надрукована в 1937 р. Поштовхом до її появи стали висловлювання В. Бончковського про пілсудськізм і петлюрівщину та проведені між ними паралелі. Постаті автор розглядає передусім із точки зору їх значення для своєї нації, її незалежницьких прагнень. Цікавими є висловлювання щодо можливих перспектив утілення їх ідеології в життя [15, 7].

У 1936 р. часопис започаткував цикл інтерв'ю із провідними діячами українського суспільства. Відкривала його розмова з Василем Мудрим [21]. Йшлося головним чином про роль УНДО, вплив подій польської історії на життя української громади та шляхи розбудови спільного життя.

Аналізові стану українського шкільництва в Польщі була присвячена стаття В. Кубійовича «Небезпека українська» (1937). Сама назва містить натяк на висловлювання численних польських

політиків щодо «української загрози польським національним інтересам на кресах». Автор наводить статистику щодо зміни кількості населення за релігійними визнаннями та мовою викладання у школах від 1910 до 1930 р. За його спостереженнями бачимо значне зменшення кількості греко-католиків та різке вражаюче зменшення кількості українськомовних шкіл [12, 6–7]. З наведених фактів можна зробити однозначний висновок про те, що так звана «українська загроза» в реальності виявляється зворотним процесом, ширмою переслідувань української культури на східних землях Речі Посполитої. Українська тема на сторінках видання презентувалася й численними публікаціями про літературу й мистецтво. Однак доміinantним залишався громадсько-політичний аспект.

«Бунт Млодих» (а потім «Політика») фактично був органом прометеїського руху і слугував ідейною основою для інших близьких йому суспільно-літературних видань, якими були передусім «Biuletyn Polsko-Ukraiński» та «Wschód». Редакційна політика та ідеологія спиралися на концепцію «ягеллонізму», в якій ішлося про могутню державу, збудовану на засаді спільності національних інтересів усіх народів, що її населяють. Ця ідея, у свою чергу, була розвитком давньої історичної традиції, яка сягала ще Речі Посполитої двох народів. Колектив часопису постійно форсував українську тему як одну з ключових у межах польських державних інтересів. Автори мали на меті передусім опінієтворчу функцію. Епоха вимагала нових рішень, до яких не був готовий пересічний поляк, особливо в сфері національної політики. Видання було вільною трибуною, не обмеженою ні політичними інтересами, ні вузькою ідеологією. Тому на його сторінках виступали представники різних ідейних таборів і поглядів. Кожен міг висловити власну думку, якщо був здатний її обґрунтувати. Редакція не накидала читачам своїх уподобань, вела численні дискусії, обговорювала найактуальніші проблеми. З-поміж політичних часописів міжвоєнного періоду це був єдиний такого типу, певною мірою неповторний і оригінальний, особливо в максимальному звільненні від стереотипів масової свідомості, пересічного мислення та упереджень. Формат та ідейну спрямованість часопису визначав насамперед редактор, незважаючи на те, що майже не друкував власної публіцистики. Його ідеологічні інтенції опосередковано прочитуються на шпальтах видання у виступах провідних польських публіцистів.

Незалежність позиції, яку відстоював Є. Гедройц, зумовлювала певні складнощі в стосунках із владою, особливо в кінці 30-х рр. Численні конфіскації змусили змінити назву, а згодом і припинити

випуски. Авторський склад видання демонструє найяскравіші імена польської політичної і публіцистичної думки міжвоєнної доби. Репертуар підтверджує поважність, високий інтелектуальний і культурний рівень. Безперечно, це був один із блискучих виявів духовних інтенцій польської національної еліти ХХ ст.

1. *Błędy p. Halaburdy* // Bunt Młodych 1936, nr. 11/102.
2. *Bocheński Ad. Aktualność idei jagiellońskiej* // Bunt Młodych. – 1937, nr. 2/116.
3. *Bocheński Adolf M. Odwieczny wróg Rzeczypospolitej* // Bunt Młodych. – 1936, nr. 2/93.
4. *Bocheński Ad. Skromna malutka wojna* // Kultura. – 1965, nr. 7/213-8/214.
5. *Daniliewicz Zielińska M. Szkice o literaturze emigracyjnej półwiecza 1939–1989*. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1999.
6. *Dokąd nam iść wypada?: Jerzy Gedroyc od «Buntu Młodych» do «Kultury»* / Rafał Habielski. – Warszawa, 2006.
7. *Doncow D. Perspektywy* // Bunt Młodych. – 1936, 15 lipca.
8. *Dunin-Borkowski P. O zyciu i smierci Adolfa Bocheńskiego* // Zeszyty Historyczne. – 2006, nr. 157.
9. *Giedroyc J. Autobiografia na cztery ręce*. – Warszawa, 1999.
10. *Hrabyk K. Sprawa ukraińska*. – Poznań, 1935.
11. *Kisielewski S. Polski Don Kiszot* // Bunt Młodych. – 1936, 10 października.
12. *Kubijowicz W. «Niebezpieczeństwo» Ukraińskie* // Bunt Młodych. – 1937, 10 czerwca.
13. *Loś S. Reforma rolna na południowym wschodzie* // Bunt Młodych. – 1936, 25 kwietnia.
14. *Między Niemcami a Rosją* // Bunt Młodych. – 1937, nr. 2/116 (25 січня).
15. *M.P. Władysław Studnicki i Dymitr Doncow* // Polityka. – 1937, 10 czerwca.
16. *Na marginesie procesu* // Bunt Młodych. – 1936. – nr. 25/26 (90–91).
17. *Pilsudski R. Synteza ideologii mocarstwowej* // Bunt Młodych. – 1931, nr. 7.
18. *Przemówienie którego niebyło* // Bunt Młodych. – 1936, nr. 2/93.
19. *Problem polsko-ukraiński w Ziemi Czerwieńskiej*. – Warszawa, 1938.
20. *Pruszyński K. Niezadowoleni i entuzjaści* // Publicystyka. T. 1. 1931–1939. – Warszawa, 1990.
21. *Pruszyński M. Rozmowa z wicemarszałkiem Wasylem Mudryjem* // Bunt Młodych. – 1936, nr. 25/26 (90–91).

22. *Rojek M.* «Mocarstwowcy» o «Galicji Wschodniej». *Wieczor propagandy «ukraińskiej» we Lwowie // Warszawski Dziennik Narodowy.* – 1936, nr.68 (9 marca).
23. *Stanislaw Mackiewicz* zwolniony // *Polityka.* – 1939, nr. 8/182.
24. *St.Piasecki* o ukraińcach // *Bunt Młodych.* – 1936, 10 października.
25. *Style politycznego myślenia: wokół «Buntu młodych» i «Polityki»* / Marcin Kryl. – Wrocław, 1981.
26. *Tobie...* // *Polityka.* – 1937, nr. 9/10.
27. *Triumf idei pojednania* // *Bunt Młodych.* – 1936, 25 marca.
28. *Zachowawcy i my* // *Polityka.* – 1937, nr. 31/145.
29. *Zmieniamy nazwę pisma na: «Polityka»* // *Bunt Młodych.* – 1937, nr. 2/116.

В статье рассматривается деятельность Ежи Гедройца на рубеже 20–30-х гг. XX ст. в качестве редактора издания «Bunt Młodych», а также идейные основы издания, изложенные в публицистических выступлениях авторов, и позиция редакции в отношении украинской проблемы, существующей в межвоенной Польше.

Ключевые слова: общественно-политический еженедельник, прометеизм, эволюция программных основ, украинский вопрос, польско-украинские отношения.

The article is about the Jerzy Gedroyc activities in 20–30th years like a editor of «Bunt Młodyh». Also it's about high-principled grounds of the publishing which were lay out in the publicist author's speeches and editing's position in deciding Ukrainian question in Poland in time between two world wars.

Keywords: social-political weekly, promethium, evolution program's principles, Ukrainian question, polish-Ukrainian relations.

Микита Василенко,
д-р філол. наук (Київ)
УДК 007:304:070.422

ПЕРЕДОВА СТАТТЯ В СУЧАСНІЙ ЖУРНАЛІСТИЦІ

Стаття присвячена проблемам розвитку сучасної журналістики, проаналізовано складне питання функціонування передової статті в системі жанрів, наведено численні приклади з періодичної преси та наукових видань.

Ключові слова: жанри, журналістика, стаття, редакторська стаття, розслідування, економіка, мораль, читач, суспільство.

Передова стаття, що за радянських часів стала «камнем спотикання» для багатьох здібних журналістів, нині набула таких своєрідних форм і варіацій, що буває складно ідентифікувати певний матеріал саме як передову статтю. Все ж потреба у визначенні жанру виникає повсякденно у газетно-журнальній практиці. Тому науковці, спільними зусиллями з журналістами, мають зрештою розставити крапки над «і» в цьому питанні. Проблема дослідження передової статті, як складного компонента газетно-журнальної шпальти, надзвичайно актуальна й багатопланова. До її осмислення з погляду журналістської творчості, моралі, соціальної психології бралися такі вчені, як І. Гущина, Г. Жаркой, О. Каменєва [1], М. Барманкулов [2], З. Вайшенберг [3], М. Василенко [4] та ін.

Основним методом дослідження фактичного матеріалу в цій статті виступає структурно-функціональний. Саме за його допомогою здійснено аналіз структури друкованих текстів передових, зроблено прогнози щодо їх подальшої творчої долі, стилістичного удосконалення, введення в традиційні жанри оригінальних запозичень. Використано також можливості діалектичного методу, за допомогою якого проаналізовано динаміку розвитку жанрових матеріалів аналітичної групи як засобу спілкування, пізнання та оптимізації навколишньої реальності через журналістську творчість. Мета статті – висвітлення окремих аспектів розвитку жанру передової статті, значення жанрової дифузії у творенні нових різновидів цього типу газетно-журнальних публікацій.

Починаючи з кінця 90-х рр. XX ст. в українській пресі простежується усталена традиція, що значно посилилася в

2010–2011 рр., – чільне місце на перших шпальтах редактори видань стали відводити не економічним, соціальним чи побутовим проблемам, а перебігу політичного життя.

За нашими спостереженнями, протягом відносно «спокійного» політичного вересня 2010 р. у таких виданнях, як «Газета по-киевски», «Сегодня», «Факты и комментарии», «Робітнича газета», «Комсомольская правда в Україні», «Україна молода», на першій та другій шпальтах питанням внутрішньо-політичного життя щодня відводилося від 60 до 70 % газетної площі. Обговорювалися питання про протистояння між Президентом і Прем'єром, ставлення політичних партій до проблеми інтеграції в Європу і вступу до НАТО, гостро критикувалася (у лівих виданнях) партія «Наша Україна» тощо. Водночас усі соціологічні служби свідчили про втому і розчарування населення від політичних ігор, бажання отримувати більше позитивної інформації, прагнення будь-що знайти світлу перспективу в розвитку держави. Натомість газетні шпальти вперто пропонували читачам політичні проблеми.

До слова, така постановка питання в принципі не актуальна для західної преси. Американські газети приділяють особливу увагу питанням внутрішньої політики лише тоді, коли трапляється справді щось надзвичайне: вибори нового президента або загальнонаціональні дебати стосовно іракської кампанії. У чому полягає своєрідна «закомплексованість» вітчизняних журналістів, що викликає непорозуміння між видавцями і читачами? Чому українські друковані видання з різними власниками, що відстоюють різні погляди, пропонують матеріали у вигляді кореспонденцій чи розширених новин, весь зміст яких зводиться до політичних перипетій у країні? Лише іноді на першій шпальті знаходимо гостру критику дій мера або щирі співчуття вболівальникам столичної команди, що вкотре прогнала відповідальний матч.

Заполітизованість української журналістики – не лише відповідь на вимогу інвесторів, заполітизованість пов'язана з внутрішніми стереотипами, штампами у свідомості власне журналістів. Змінюватися ситуація буде найближчим часом, оскільки з вторгненням приватного капіталу у видавничі справи, основний розрахунок робитиметься на читацьку реакцію на ті чи інші газетно-журнальні публікації. Читач – потенційний покупець. Не зламавши стереотипи у мисленні певної категорії журналістів, інвестор звільнятиме їх, наймаючи нових і привчаючи їх до думки, що «правда завжди на боці покупця». Часи нав'язування певної політичної моделі відходять у минуле, зокрема відходить у минуле і

нав'язування політичних поглядів, переконань власниками видань через друковані ЗМІ. Здебільшого це трапляється з приходом нового власника. На зміну переважно політичним діячам, чий капітал були «нажиті» шляхом розподілу колишньої державної власності, приходять бізнесмени-прагматики, що існують завдяки реальним бізнесовим проектам. Колишні партійно-радянські функціонери, яким у спадок дісталися колишні радянські ЗМІ, поступаються новим власникам, агресивним і націленим за своєю природою на збільшення капіталу.

На думку бізнесменів нової генерації, друковане видання має відповідати кільком вимогам. Серед головних – вміння адекватно реагувати на запити читача (потенційного покупця того виду товару, який продукують підприємства власника друкованого ЗМІ). Наступна вимога до перекуплених друкованих видань: широке впровадження рекламних текстів, активізація рекламних кампаній, спрямованих знову ж на реалізацію товарів власника ЗМІ. Необхідна активна презентація у найбільш оптимальних для цього жанрах серед підприємців чи державних діячів, які сприяють власнику в розвитку його бізнесових структур [5, 187–202].

Оскільки ці завдання слід вирішувати максимально ефективно й у стислі терміни, керівництво газети чи журналу ставить нові якісні вимоги до журналістів, основними з яких, звичайно, є активізація аналітичних жанрів, оперативне інформування читачів через репортажі, інтерв'ю, цікаві замітки, у тому числі розширені замітки з елементами редакційного коментарю. Тож одразу виникає потреба не тільки в соціологічному опитуванні та бліцінтерв'ю, а й у негайному оновленні аналітики шляхом монтажу в статтю і розширену кореспонденцію елементів репортажу, інтерв'ю.

Виникають також нові вимоги до аналітичних жанрів. Сучасному українському читачеві дуже важливо, на відміну від західного чи північноамериканського реципієнта, дізнатися про авторське ставлення до подій, відображених у матеріалі. Так виникає короткий авторський коментар, один із його різновидів – коментар редактора. У сучасних приватних виданнях поширилася практика повної заміни редакційної або передової статті в її старому, традиційному вигляді 60–80-х рр. на колонку редактора або чергового по номеру [6].

Саме в такій колонці («Газета по-киевски», журнали «Фокус», «Корреспондент»; практично всі без винятку чоловічі чи жіночі видання – від «Наталі» до «Камуфляжу») у короткій формі висловлюється думка одного з керівників друкованого видання про пере-

біг тієї чи іншої важливої події в громадсько-політичному житті. Звичайно, під подібною колонкою прізвище працівника редакції наявне лише номінально – фактично озвучується думка інвестора чи власника газети.

Часом, коли ця думка досить парадоксальна чи ризикована, керівництво газети воліє звернутися до міркувань читачів, «підганяючи» їх під концепцію видання. Тож необхідний ефект досягається зусиллями інших, не штатних, не редакційних працівників: учених, викладачів, працівників державних служб, військових. Усю моральну, юридичну відповідальність покладено на авторів цих заміток, що в газеті мають форму інтерв'ю-монологу. Як відомо, під жанром інтерв'ю-монологу мається на увазі пряма мова респондента у відповідь на єдине запитання, вдало сформульоване журналістом.

Отже, інтерв'ю-монолог, висловлюючи позицію одного індивіда, дає можливість редакції, крім досягнення локальної мети (навести думку інвестора більш витончено, ніж у передовій статті), ще й наочно показати роботу й співпрацю з пересічними читачами. Більше того, інтерв'ю-монолог, «голос народу», висловлений таким чином, може послужити приводом для суто редакційного розслідування будь-якої проблеми, де, як зазначає фахівець у жанрі розслідування О. Глушко, «не останню роль відіграє психологічна готовність журналіста до тих перешкод, які можуть виникнути в його роботі» [7, 99]. Моральні проблеми, про які говорить дослідник, частково знімаються, оскільки рядовий журналіст, прочитавши колонку, підписану читачем, може бути впевненим: він лише продовжує благородну справу боротьби за справедливість, яку започаткували читачі.

Редакційна колонка також постійно видозмінюється, насамперед, коли йдеться про стиль індивідуального наведення фактажу. Штатний працівник, готуючи редакційну колонку за своїм підписом і відчуваючи відповідальність за довіру відкривати номер, надто ретельно розмірковує над кожною фразою, доводячи її до максимальної досконалості. Навпаки, коли йдеться про допис читача, що став основним матеріалом сторінки, керівництво газети максимально зберігає трохи нервовий, збуджений, іноді агресивний, наступальний стиль читача, обуреного якоюсь несправедливістю. Звичайно, що за такої умови подібна колонка буде надзвичайно ефективною, вдалою.

Видозміни редакційної колонки відбуваються й у межах злиття і взаємопереходу різних інформаційних жанрів. Хоч сам матеріал

займає в газеті від 1700 до 1900 друкованих знаків, завжди є можливість урізноманітнити й пожвавити його шляхом введення в текст елементів інтерв'ю, дуже доцільним є використання влучного епіграфа, так само логічний вигляд має остання фраза, де може використовуватися афоризм, навіть анекдот. Такі експерименти, без сумніву, не тільки до вподоби пересічному читачеві, вони відіграють роль своєрідного емоційного камертона, налаштовуючи читача на відповідне сприймання наступних газетних шпальт. Узагалі елементи сатири, іронії, зокрема в редакційних статтях – давня традиція як світової, так і української преси, що переконливо демонструє О. Глушко в згаданій праці про журналістське розслідування [7, 129–132]. Тому жанрова варіативність, насамперед у приватних газетах, заснованих після 2000 р., досягла такого рівня розвитку, що вже заперечує тлумачення російських журналістикознавців, мовляв, на пострадянському просторі справжня новітня журналістика ще тільки розгортається [8, 35–42].

Передова стаття в її традиційному розумінні поступово відходить у минуле, поступаючись таким різновидам, як колонка редактора (читача); стисла аналітична кореспонденція, написана на замовлення; лист до редакції, що має всі ознаки художньо-публіцистичної групи жанрів. Подібні зміни, жанрові трансформації свідчать про досить гнучку й багатоваріантну систему газетно-журнальних жанрів загалом, про перспективи розвитку преси в цілому.

1. *Аргументация* в публицистическом тексте (жанрово-стилистический аспект) : учеб. пособ. / [И. В. Гущина, Г. В. Жаркой, О. М. Каменева]. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1992.

2. *Барманкулов М. К.* Журналистика для всех: (общность и специфика жанров печати, телевидения и радиовещания) / Барманкулов М. К. – Алма-Ата : Казахстан, 1979.

3. *Вайшенберг З.* Новинна журналістика / Вайшенберг З. – К. : Академія української преси; Центр вільної преси, 2004.

4. *Василенко М. К.* Аналітична проблемна стаття на сучасному етапі розвитку журналістики / Василенко М. К. // Наукові записки Інституту журналістики. – 2006. – Т. 23. С. 94–99.

5. *Василенко М. К.* Динаміка розвитку інформаційних та аналітичних жанрів в українській пресі / Василенко М. К. – К., 2004.

6. *Газетные жанры* / [под ред. В. И. Власова]. – М. : Политиздат, 1971.

7. *Глушко О.* Журналістське розслідування : історія, теорія, практика / Глушко О. – К., 2006.

8. *Основные понятия теории журналистики : новые подходы к проблеме* / И. Д. Фомичева и др.; [под ред. Я. Н. Засурского]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1993.

Статья посвящена проблемам развития современной журналистики, анализируется сложный вопрос функционирования передовой статьи в системе жанров, приводятся многочисленные примеры из периодики и научных изданий.

Ключевые слова: жанры, журналистика, статья, редакционная статья, расследование, экономика, мораль, читатель, общество.

The article is devoted the problems of development of modern journalism. The stumper of functioning of the leading article is analyzed in the system of genres. Numerous examples are made from periodicals and scientific editions.

Keywords: genres, journalism, article, editorial article, investigation, economy, moral, reader, society.

Олександра Зоріна,
канд. філос. наук (Київ)
УДК 070.442.432:82 – 92 (477)

ЕТИЧНИЙ СКЛАДНИК ВИРІШЕННЯ ТВОРЧОЇ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЖАНРІВ

Стаття присвячена проблемам жанрової ідентифікації в журналістиці на прикладах видань сучасної української преси. Досліджено перспективу розвитку окремих жанрів, їх взаємодію й перехід.

Ключові слова: жанр, проблема, інваріантність, контент-аналіз, трансформація, етика, журналіст, творчість.

Суспільно-політичні процеси в Україні відбуваються не прогнозовано, вирішення проблем економічного розвитку має швидше характер волюнтаристських рішень, а функціонування засобів масової інформації, ступінь їх відкритості стають все далі сумнівнішими (при цьому чинник зубожіння населення також унеможливорює процес матеріальної підтримки друкованих ЗМІ). Як кожне нове явище, творчий процес у друкованій журналістиці є настільки оригінальним і незвичним, що завжди викликає різноманітні тлумачення – від гарячої підтримки й до не менш емоційного неприйняття. Тобто процеси суто журналістської творчості часто стають предметом обговорення в професійних колах. Це стосується не тільки усталених, «канонізованих» методів дослідження на кшталт методу маскування, а й пошуків нових форм подання матеріалу, злиття й взаємопереходу в групах жанрів тощо. У ретроспективі цю проблему досліджували В. Здоровега, В. Іванов, О. Кузнецова, А. Москаленко, В. Різун. Нові аспекти у вирішення проблеми висвітлили М. Василенко, В. Сердюк та інші дослідники. Варто зазначити окремі статті О. Голик, А. Іващук, О. Ольхової, присвячені проблемам жанрової ідентифікації в ЗМІ.

Розвиток системи жанрів узагалі й інформаційно-публіцистичної групи зокрема в сучасній практичній журналістиці зумовлений об'єктивними вимогами часу: зміною соціально-економічних умов; формуванням демократичних цінностей у суспільстві; пошуками оптимальних критеріїв підходу до можливостей керування суспільною свідомістю через засоби масової інформації. Жанроутворення виступає як чинник оптимізації, стабільності творчого процесу,

оскільки лише постійний пошук нових форм і методів утілення авторського задуму гарантує стабільний читацький інтерес.

Зміни та інновації у жанроутворенні є результатом кардинальних змін у суспільній свідомості, культурних та соціально-економічних тенденцій розвитку українського суспільства. Наголошення на тому факті, що процес варіативності й інновацій, розпочавшись на індивідуальному рівні, згодом переростає в процеси колективної творчості, стає надбанням редакційних колективів. У статті з'ясовано, що в інформаційно-публіцистичній групі найінтенсивніше розвиваються ті жанри, що найбільш адекватно впливають на масову свідомість, характеризуються одночасно оперативністю й максимальною динамічністю (репортаж, інтерв'ю).

Принципи свободи вибору, моральної відповідальності, внутрішні корпоративні редакційні правила стали основою поведінки вітчизняних журналістів при підготовці особливо складних експериментальних матеріалів, у яких відбуваються жанрові переходи, існує можливість варіативних шляхів у доборі фактажу тощо. Основні етичні кодекси, розроблені ще за радянських часів, виявилися корисними лише почасти, домінують нові вимоги, що диктують свої закони моральної екзистенції. Це стосується як відносин журналіст-респондент, так і подальшого творчого процесу, в якому думки респондента й судження журналіста екстраполюються на газетно-журнальній шпальті у вигляді самостійного твору. Розмірковуючи про складні процеси, що відбуваються нині в царині журналістської етики, дослідники В. Іванов і В. Сердюк за робочу дефініцію беруть таке визначення: «Журналістську етику можна охарактеризувати як набір правил і норм поведінки, яких мають дотримуватися всі, хто збирає, опрацьовує та поширює інформацію» [1, 14]. Розвиваючи це тлумачення, вчені доводять тезу, згідно з якою «журналісти за сутністю своєї професії в той чи інший спосіб оцінюють дії або ж бездіяльність інших членів соціуму, навіть за умови дотримання принципу «news not views» (новини, а не погляди)» [1, 17].

Відомо, що моральна позиція кожного індивіда часто змінюється через певні суб'єктивні обставини, змінюється зрештою і сам характер творчої праці. «Можна сказати, що творчість – це феноменальна властивість людини уважно сприймати потенційні межі буття і перетворювати їх на реальність за допомогою власного потенціалу, особливих вмій та навичок» [2, 11]. Автор іншої теорії, американський науковець додає до цього визначення: «Годі навести кінцеві і вичерпні властивості – ось чому створення його теорії логічно неможливе» [3, 87].

Отже, мистецтво як вид творчості – невичерпне і твердження про будь-яку вичерпну дефініцію – хибне [3, 95]. Проте без категоріального апарату неможливо зрозуміти мотиви вчинків, що спонукають вітчизняних журналістів до дотримання, іноді – порушення моральних норм, тому проблема журналістської етики є надзвичайно актуальною. У процесі журналістської творчості інтуїтивно, згодом – цілком усвідомлено знаходяться нові інваріанти розвитку жанрової палітри, що позитивно впливає на весь творчий процес. Яким чином зберегти в цих науках тверді моральні критерії, не переступити, приміром, межі домислу й вимислу або спробувати відшукати факти законним шляхом – на ці питання дають відповіді вітчизняні науковці. Серед них слід назвати таких дослідників, як О. Кузнецова, В. Різун, В. Шкляр.

Чимало вітчизняних науковців вважають, що самоконтроль і самодисципліна – одні з головних запорук журналістської діяльності. Під впливом негативного настрою важко визначитися з чіткою моральною позицією, тим більше, що внаслідок кардинальних змін у суспільно-економічних відносинах за короткий час традиційна громадська мораль занепадала. Це певним чином стосується і журналістів, які змушені чи не щодня об'єктивно відображати зміни в суспільній свідомості, водночас виступаючи спостерігачами й учасниками подій. Звідси – практична неможливість канонізувати норми журналістської етики, оскільки повсякденна потреба викликає й повсякденні тенденції до відповідного морального реагування на екстремальні явища сучасності.

Процес трансформації жанрів, творчого пошуку як реальності, сам по собі об'єктивно не може бути добрим чи поганим. Коли майстерність інтерв'юера, репортера, аналітика використовується не на добро, а на шкоду суспільній свідомості й моралі, становище слід негайно виправляти як на науковому, так і на суто практичному рівні.

Особлива моральна відповідальність – пріоритет групи журналістів, які в умовах політичної громадської думки в Україні працюють у партійних виданнях. Вони мають особливо ретельно дотримуватися принципів відбору фактів; не виявляти прагнення до штучного експериментування над жанрами з метою максимальної політичної агітації на користь тієї чи іншої ідеї. Адже «політична діяльність переважно спрямовується не на безпосереднє задоволення проблем, а на закріплення і встановлення певного принципу, порядку, умов загального розв'язання суспільних проблем» [4, 145].

Таким чином, виходячи з досвіду видання партійно-політичної преси в Україні, мусимо зазначити, що на шпальтах газет

«Товариш», «Комуніст», «Досвітні вогні» часом трапляються журналістські твори, основна мета яких не об'єктивне інформування читачів про перебіг подій, а відверта агітація. Зрозуміло, що останній чинник стає прерогативою партійно-політичних видань, проте становище ускладнюється, коли на свідомість читача професійні журналісти прагнуть вплинути саме жанровими новаціями.

Подібний підхід надзвичайно ефективний з погляду партійної агітації, проте дискусивний у площині журналістської етики. Адже коли, приміром, у газетах «Товариш» чи «Досвітні вогні» спостерігаємо свідоме маніпулювання читацькою увагою за рахунок трансформації репортажу в інтерв'ю і навпаки, то приходимо до висновку, що зроблено це цілком свідомо.

Проблеми, що виникають у процесах трансформації, інваріантності жанрів, зводяться, насамперед, до їх ідентифікації у процесі журналістської діяльності. Непорозуміння, які виникають між журналістом та інвесторами, часто зводяться до принципового нерозуміння жанрової специфіки. Замовляється, за задумом інвестора, матеріал репортажного характеру, а виходить аналітика з елементами інтерв'ю тощо. Подібних реальних прикладів можна наводити безліч, але всі вони зводяться до того, що необхідна копійка наукова робота щодо ідентифікації груп жанрів, оскільки без цього журналістська практика зупиниться в індивідуальному, спонтанному, колективному творчому пошуку.

Проблеми ідентифікації жанрів набули особливої актуальності в наш час, коли жанрові групи, відповідаючи проблемам практичної журналістики, стали розвиватись і трансформуватись настільки швидко, що їх не можуть проконтролювати відповідні працівники редакційних колективів. На практиці це означає – неправильно поставлене завдання, відповідно – неправильно зібрана інформація, у результаті – дубляж жанрів на одній шпальті, коли замість репортажу з добіркою інформаційних заміток спостерігаємо два репортажі без «розбивки» і т. д. Трансформація жанрів – це творчий процес, як будь-яка творчість, вона має яскраво виявлене емоційне забарвлення. Тому стаємо свідками суто моральних конфліктів у редакційних колективах, коли порушуються основні моральні принципи, оскільки репортер змушений заборонити журналістові експеримент з жанром, бо не розуміє кінцевої мети подібної трансформації і т. ін.

Ідентифікація жанрів має відбуватися кількома шляхами. Найголовніший – це, звісно, наукове дослідження, пов'язане з проблемами жанроутворення. Другий шлях не менш ефективний, бо

полягає в практичному відпрацюванні методології варіативності жанрів у редакційному колективі. Важливе значення тут має аналіз як процесу, так і кінцевого результату творчої діяльності за певний час: півроку, рік. Як правило, ініціаторами подібного навчання, а згодом, підсумкових «іспитів» виступають інвестори, зацікавлені в підвищенні тиражу видання, матеріальному зиску. Це дозволяє стверджувати, що самі інвестори, часом не розуміючись на жанрових інноваціях, охоче пристають на нововведення, які, на їх думку, мають сприяти оптимізації певного друкованого видання. Формою підсумкової роботи, як було наголошено вище, можуть бути різноманітні заходи, зокрема контент-аналіз. Зрозуміло, за результатами контент-аналізу видавці та інвестори газет роблять для себе відповідні висновки, намагаючись змінити структуру певного редакційного колективу, стилістику подання інформації, більш вибагливо підходять до проблеми жанроутворення. Опір, який виникає при цьому з боку незадоволених працівників, може призвести до конфліктів у колективі, що ніяк не сприяє нормальному функціонуванню преси. Проте й досі вважається, що результат конкретного контент-аналізу дає найбільш об'єктивну характеристику певного друкованого видання.

Українські науковці вважають, що контент-аналіз – захід достатньо ефективний, проте може бути дійовішим у поєднанні з іншими формами контролю за творчими інноваціями журналістів у редакційному колективі. Зокрема М. Василенко зазначає, що звіти про результати контент-аналізу можуть реалізуватися на вимогу замовника в найрізноманітніших формах: від статистичного зведення до спеціальних діаграм, графіків, що сприятиме оптимальному засвоєнню інформації, здобутої в результаті контент-аналізу [5].

Моніторинг газетно-журнальних видань здійснюється, як правило, шляхом довготривалого спостереження за змістом і формою подання матеріалів різних жанрів у цих виданнях. Моніторити також можна діяльність окремих редакційних відділів, рубрики і тематичні шпальти. Спостереження за газетно-журнальними виданнями включає в себе своєрідні елементи глобальної перевірки ЗМІ, включно з ефективністю подання текстових матеріалів із різноманітними варіаціями – від фотографії до колажів і малюнків. Досліджувати газетно-журнальний текст також не слід без урахування специфіки роботи того чи іншого редакційного підрозділу. В останньому випадку йдеться не тільки про механічний підрахунок кількості виданих на день чи на тиждень рядків. Передбачається аналіз ефективності виступів окремих творчих працівників, періо-

дичність появи на шпальтах газети чи журналу авторських матеріалів, що викликали найбільший резонанс у читацької аудиторії.

Ефективність виступів у пресі окремих індивідів, редакційних відділів не мислима без аналізу читацької пошти; проведення соціологічних опитувань, у тому числі методом публікації певного переліку запитань, поставлених читачами, передплатниками. Подібна практика вважалася усталеною у періодиці Радянського Союзу, коли наприкінці року для збільшення кількості передплатників такі журнали, як «Огонёк», «Работница», «Україна», «Знання та праця», «Людина та суспільство» та ін., подавали запитання, адресовані своїй читацькій аудиторії. Список цей був досить стандартним, включав у себе запитання на зразок: «Який матеріал ви вважаєте найкращим?»; «Яка конкретно тематика у журналі (газеті) видається вам найбільш читабельною?»; «Які журналісти, на вашу думку, протягом року працювали найбільш продуктивно?».

Певним чином система опитування мала прагматично-оцінний характер, була досить суб'єктивною. Пропонувалося навіть, як у школі, виставляти бали від двох до п'яти за певний матеріал, надрукований у тому чи іншому номері. Про комплексний методологічний підхід у даному разі говорити не слід, а на результати читацького аналізу часто впливали емоційні моменти та настрої. Іноді читачі забували зазначати свій вік, соціальний статус, часовий діапазон ознайомлення з виданням. Більше того, можливість поспілкуватися з редакцією через лист, в якому надсилалися результати опитування, призводила до того, що певна група читачів воліла розказувати про свої власні проблеми, нехтуючи правилами «чистого» опитування.

Отже, візуальний компонент і, власне, надрукований матеріал у підсвідомості читача виливається у досить нелогічний симбіоз зовнішнього образу журналіста і внутрішньої ідеї друкованого твору. Зрозуміло, що за таких обставин, оцінка суто практичної діяльності журналіста, а тим більше його творчих пошуків у жанроутворенні була вельми розмитою, абстрактною. Проте й подібне ситуативне, емоційне оцінювання необхідне суто з морального погляду. За умови позитивної оцінки читача журналіст охоче продовжить власні творчі пошуки в царині жанроутворення, зуміє використати індивідуальні можливості для ефективнішої розробки творчих проблем.

Особливе місце при аналізі зворотного зв'язку автор-читач посідає комплексний аналіз у час передвиборних перегонів, коли інвестори вирішують, якому виданню слід надати перевагу в політичній агітації. Наголошуючи на цьому аспекті, вітчизняні науковці

зазначають, що подібний аналіз лише частково має характер творчого моніторингу, оскільки через брак часу та іноді непрофесійну підготовку виконавців здебільшого моніторинг зводиться до констатації реального тиражу друкованого видання. Останнє робиться з метою охоплення якомога більшої кількості потенційних виборців.

Моніторинги газетно-журнальних текстів у передвиборний період також фактично не передбачають аналіз професійної майстерності окремих журналістів, ефективність роботи редакційних відділів. Враховується здебільшого ефективність впливу на масову свідомість цілих випусків, часто спецвипусків, у яких домінують великі текстові матеріали. Це, як правило, виступи партійних лідерів, підготовлені працівниками їх штабу; звіти про партійну роботу; полемічні матеріали, де критикується діяльність опонентів тощо. Говорити про динаміку розвитку певних газетних жанрів у таких випадках не доводиться, основні зусилля колективу, який наймають для проведення контент-аналізу, зводяться до пропозицій щодо збільшення тиражу, актуалізації подання суто пропагандистських статей. Маємо в результаті звичайний набір піар-акцій передвиборних штабів.

Моніторинг друкованих видань має виняткове значення і для внутрішньоредакційної політики, коли слід визначити найкращих журналістів, які працюють у площині жанроутворення. Західні експерти наголошують: «Кожна організація має в своєму розпорядженні чимало комунікативних засобів, щоб критично проаналізувати необхідність та дієвість внутрішньої концепції і виміряти рівень її успішності» [6, 60]. Вітчизняний науковець М. Василенко вважає, що практика внутрішнього оцінювання, «внутрішнього моніторингу» опрацьована десятиліттями газетної практики в різних країнах і, в принципі, включає відомі всім журналістам методи: усні чи письмові опитування працівників редакцій стосовно творчої діяльності їх колег; відкритий гласний аналіз матеріалів номера, який тільки-но вийшов; обговорення на редакційній літучці ефективності рубрик, тематичних шпальт та ін.» [5].

Слід, однак, зазначити, що процедура внутрішнього моніторингу конче потрібна, коли йдеться про підтримку функціонування творчого процесу на належному рівні, але вона непродуктивна, якщо виникає проблема швидкого й якісного підвищення рівня конкретного видання, кардинального збільшення тиражу. Об'єктивність внутрішніх самооцінок в окремо взятому колективі обмежується через небажання більшої частини працівників псувати стосунки між собою. Буває, домінують традиції, що склалися в колективі за

тривалий час. Останнє дуже характерно для колишніх партійно-радянських видань: «Робітнича газета», «Демократична Україна», «Правда України» та ін.

Оцінка керівників підлеглими в тій формі, в якій її пропонують західні експерти, взагалі не прийнята в національних творчих колективах [6, 61]. Критикувати чи радити щось керівникові редакційного підрозділу часто означає швидко й неадекватну реакцію самого керівника на підлеглого, який насмілився виступити проти нього. Коли це об'єктивна оцінка, то позитивне вирішення проблеми – прерогатива незалежного експерта, як результат певного контент-аналізу.

Окремим складником внутрішнього аналізу матеріалів є своєрідний підхід у вигляді спеціально написаних рецензій, фахових довідок, які представляють власне працівники редакції. Ця форма (у вигляді рецензій) визначається, як «...один з найпоширеніших літературно-художніх жанрів, мета якого – аналіз, оцінка художнього, мистецького, публіцистичного твору, зіставлення його з життям, а також розгляд порушених у творі суспільних проблем» [7, 24]. Така дефініція В. Здоровеги дає можливість використання внутрішнього рецензування, як одного з найефективніших методів визначення творчого потенціалу репортера чи інтерв'юера.

Отже, можна зробити висновок: ефективність виступів у пресі окремих індивідів, редакційних відділів не мислима без аналізу читацької пошти; проведення соціологічних опитувань, зокрема методом публікації у газеті чи журналі відповідного переліку запитань, адресованого читацькій аудиторії, уважного вивчення пошти, що надходить на адресу редакції.

Контент-аналіз матеріалів періодичної преси, як і аналізу електронної пошти, звичайної пошти тощо включає питання творчої майстерності репортерів та інтерв'юерів. Проблема ця може бути вирішена лише за умови комплексного використання методів, оскільки одностороннє, суб'єктивне тлумачення окремих проракунків, або, навпаки, творчих здобутків може позначитися на творчому потенціалі журналістів.

1. *Іванов В.* Журналістська етика / Валерій Іванов, Євген Сердюк. – К. : Вища школа, 2006.
2. *Лазутина Г. В.* Основы творческой деятельности журналиста / Г. В. Лазутина. – М. : Аспект-пресс, 2004.
3. *Veins M.* The Role of theory in Aesthetica. – N.N. – 1957. – P. 87.
4. *Філософія політики* : підруч. / кер. ред. колегії Л. В. Губерський. – К. : Знання України, 2003.

5. *Василенко М.* Динаміка розвитку інформаційних та аналітичних жанрів в українській пресі : моногр. / Микита Василенко ; Ін-т журналістики КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2006.

6. *Коль А.* Робота з мас-медіа : експрес-курс / А. Коль. – К., 2000. – 70 с.

7. *Здоровега В.* Теорія та методика журналістської творчості / Володимир Здоровега. – [2-ге вид.]. – Львів: ПАІС, 2004.

Статья посвящена проблемам жанровой идентификации в журналистике на примерах современных украинских печатных изданий. Исследуется перспектива развития отдельных жанров, их взаимодействие и переход.

Ключевые слова: жанр, проблема, инвариантность, контент-анализ, трансформация, этика, журналист, творчество.

Article is devoted problem choice of genre in journalism. Examples of editions of the modern Ukrainian press are resulted. The prospect of development of separate genres, their co-operation and transition, is probed.

Keywords: genre, problem, invariance, content-analysis, transformation, ethics, journalist, creativity.

Сергій Шебеліст,
канд. наук із соц. комунік. (Полтава)
УДК 070: 304: 017+82-4 (043)

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЖАНРУ ЕСЕЮ В УКРАЇНСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ

У статті проаналізовано історію розвитку жанру есею в українській публіцистиці. На матеріалі творчості вітчизняних авторів досліджено основні закономірності його формування в контексті східноєвропейських соціокультурних тенденцій.

Ключові слова: жанр, есей, нарис, памфлет, мемуари.

Практично від самого початку виникнення есеїстики її вважали суто західноєвропейським жанром, майже не властивим і ледь не чужим літературі й публіцистиці країн Східної Європи, у культурі яких натомість домінував нарис. Проте певні риси та цілком сформовані зразки есею таки трапляються у творчості, зокрема, й українських авторів, а сам процес становлення і поширення жанру природно вписується в контекст його розвитку в східноєвропейському регіоні, маючи при тому свою специфіку.

Вивчення цієї актуальної наукової проблеми дедалі частіше привертає увагу журналістикознавців, про що свідчать розвідки М. Балаклицького [1], М. Глушкова [3], О. Гнатюк [4], П. Горпиняк [5], А. Дмитровського [6], С. Квіта [9], О. Маськової [11], Д. Перезова [12], Н. Стеблини [15], Т. Степанова [16], Т. Хоменко [18], Г. Швець [19] та ін. Об'єктом пропонованого дослідження є українська есеїстика. Предмет – особливості й головні закономірності її розвитку. Наукова новизна праці полягає в з'ясуванні специфіки розвитку есею в українській публіцистичній традиції та виявленні її характерних ознак. Мета роботи – проаналізувати розвиток вітчизняної есеїстики та з'ясувати її роль на різних історичних етапах. Завдання – узагальнити науково-теоретичні підходи до вивчення української есеїстики, визначити її типологічні ознаки й розкрити тенденції розвитку жанру в східноєвропейському контексті.

На думку Г. Швець, джерела української есеїстики варто шукати в бароковій проповідницькій прозі І. Галятовського, Л. Барановича, А. Радивиловського, Д. Туптала, С. Яворського, якій властиві біблійна герменевтика, алегоричність і постійне варіювання інвари-

антного змісту [19]. Ідейно близькою до традицій європейської есеїстики є творчість І. Вишенського й особливо Г. Сковороди з його неоплатонічною концепцією самопізнання, підхопленою згодом наступниками.

Своєрідними прикладами есеїстичних творів є щоденникові нотатки Т. Шевченка або «Листи з Парижа» Марка Вовчка. Написаний інтимним і подекуди розкутим стилем, «Журнал» Т. Шевченка сповнений особистих роздумів, парадоксів, мистецьких алюзій, життєвих спостережень і дотепних коментарів. Відчутну наявність у щоденнику есеїстичних елементів і навіть розгорнутих есеїв (поряд із фейлетоном, рецензією, політичним трактатом, нарисом і анекдотом) констатує Б. Рубчак, який виокремлює в межах твору два підвиди есею – критичний та етнографічний, що органічно вписуються в англо-американську типологію жанру [13]. За ліниво-звивистою манерою викладу думок уривки з «Журналу» Т. Шевченка наближаються до короткого неформального есею, культивованого в англійській літературі й журналістиці XVIII–XIX ст.

Подальшого розвитку жанр набуває в художньо-публіцистичній і літературно-критичній прозі XIX ст., однак, як зазначає М. Балаклицький, багато митців тієї доби «педалює ствердно-оптимістичний характер своїх робіт, подібно до того ж І. Франка, котрий не хотів оприлюднювати своїх сумнівів і негативних почуттів, наголошуючи на необхідності підтримувати позитивний настрій перед обличчям позірної безперспективності культурної роботи в «заблокованому» суспільстві» [1, 24]. В І. Франка, за спостереженнями науковців, немає навіть текстів, чітко визначених ним самим як есей. Йдеться радше про спогади й літературно-критичні твори з рисами есеїстики («Дещо про самого себе», «Історія моєї габлітації», «Спогади із моїх гімназійних часів», «Із секретів поетичної творчості»). Не сприяв утвердженню есею і загальний стан тогочасної інформаційної сфери, що за умов Валуєвського циркуляру була зведена до архаїчної альманахової журналістики. І тільки наступне «постфранківське» покоління інтелігенції спромоглося на опанування цього художньо-публіцистичного жанру ще й тому, що у його попередників не було необхідної комунікативної передумови – газетно-журнального простору [55, 24].

На початку XX ст. есеїстичної форми набувають літературно-критичні виступи таких представників естетичних і політичних течій, як М. Міхновський, С. Єфремов і Г. Хоткевич. Дуже точно передав природу есеїстики М. Сріблянський: «Так званий «об'єк-

тивний погляд» вже в суті речі є суб'єктивний, бо належний комусь. Через те всяке з'явище, що трактується кимсь, трактується суб'єктивно, цебто має таку чи іншу оцінку, з якою зв'язане поняття вартості...» [14, 27]. Легка, етюдна й імпресіоністична манера письма вабила учасників львівського літературного гурту «Молода муза» і критиків із середовища київського журналу «Українська хата». Під час бурхливого перебігу літературної дискусії 1925–1928 рр. творчість публіцистів більше спрямовується в полемічне річище, в якому для інтимних роздумів залишається дедалі менше місця, а зі становленням і поглибленням тоталітарної ідеології будь-яка авторська асоціативність мислення і ліричність викладу оголошувалися проявами «хворобливого декадентського індивідуалізму» й «буржуазного суб'єктивізму».

Натомість на західних українських територіях, що не входили до СРСР, існувала культурна альтернатива у вигляді редакційного Д. Донцовим журналу «Вісник». Із кола його авторів («вісниківців») вийшла ціла плеяда талановитих есеїстів – Є. Маланюк, Ю. Липа, Л. Мосендз, Д. Віконська, О. Ольжич, Ю. Клен, О. Теліга, а їхня творчість суттєво вплинула на наступне покоління авторів української післявоєнної еміграції – Ю. Лавріненка, Г. Костюка, Ю. Бойка, Д. Нитченка, А. Любченка, О. Тарнавського, І. Багряного, У. Самчука, В. Барку, Б. Осадчука, І. Костецького, Б. Рубчака. Особливе місце з-поміж інших відомих імен належить Ю. Шереху, який є символічною, ба навіть культовою постаттю для сучасних есеїстів старшої й середньої генерацій, про що, наприклад, свідчить стаття у «Малій українській енциклопедії актуальної літератури»: «Володіючи колосальною ерудицією, веселим недогматичним мисленням, витонченим естетичним смаком та не менш чутливою естетичною інтуїцією, яскравим стилістичним даром, Шевельов міг би означитись як найвищий авторитет, «старійшина національної культури» (феномен, котрого так болісно бракує сучасній Україні)» [8]. Ю. Шереху вдалося поєднати два модули – ґрунтового академічного вченого-мовознавця і розкуто-грайливого літературного критика-есеїста, причому в Україні він зажив більшої слави саме в другій іпостасі.

Цікавими, на нашу думку, є теоретичні погляди автора на жанрову природу есею, межі та канони якого часто досить розмиті (насамперед через незнання його засад): «Есей – ризиковане слово. В 95 випадках із ста його вживають, не вкладаючи жодного змісту. Коли щось не схоже ні на оповідання, ні на нарис, ні на статтю, тоді кажуть: це есей. Отже, треба умовитися, що розуміти під есеєм у

даному випадку. Якщо в творі головне – загальне твердження, але воно прагне виявитися через всяке конкретне і часткове, а всяке конкретне і часткове прагне символізувати загальне твердження, або в загальне твердження вилитися – отакий твір заслуговує на назву есею» [20, 310–311].

Головною трибуною української повоєнної еміграції 1961 р. став заснований у Мюнхені часопис «Сучасність», а основними жанровими напрямками його публіцистики були мемуарно-щоденникова проза, есеїзовані літературознавчі студії і, власне, чиста рефлексивна есеїстика. Також окремі критики й публіцисти (Ю. Лавріненко, Б. Осадчук, Ю. Шерех, І. Лисяк-Рудницький) ще з кінця 50-х рр. активно співпрацювали з провідним виданням польської діаспори паризьким журналом «Kultura», на сторінках якого культурно-мистецька й історико-політична есеїстика посідала доволі вагоме місце.

Тим часом у материковій Україні зусиллями покоління шістдесятників здійснюються спроби позбавити вітчизняну журналістику авторської знеособленості, повернути їй індивідуальний голос і надати публічності. Є. Сверстюк пригадує, що під час допитів кадебісти цікавилися, як називаються написані ним «документи». Він зазначав, що на Заході такі тексти вважають есеями. Звісно, що в радянській пресі «буржуазні» жанри на зразок есею не підтримувалися, а тому надавалася перевага іншим дефініціям – «спогади», «роздуми», «замітка». Тому найчастіше есей змушений був функціонувати в самвидаві, а якщо комусь вдавалося перетнути межі «залізної завіси», то й у «тамвидаві» (наприклад, видані у Франції та США «Собор у ристованні» (1970) й «Підпільні есеї» (1976) Є. Сверстюка).

Поширенню української есеїстики на Заході в 60–70-х рр. значною мірою сприяли численні міжнародні правозахисні організації і ліберальні мас-медіа, серед яких особливо важлива роль належить радіостанціям «Голос Америки» і «Радіо Свобода» (2004 р. у Луцьку вийшла друком книжка «Євген Сверстюк на хвилях «Свободи». Короткі есеї»). Із їхніх передач завжди можна було дізнатися альтернативні офіційові погляди щодо подій у СРСР і світі, а також почути авторитетні суспільно-політичні й культурно-філософські есеї провідних дисидентів – І. Дзюби, Є. Сверстюка, І. Світличного, В. Стуса. Тому цілком слушною є думка Г. Швець, яка наголошує «безсумнівно залежність жанру від політичного клімату в суспільстві: есе розвивається там, де є можливість вільно викладати власну точку зору, демонструючи незалежність мислення, і де виховано читачів, яким це цікаво й потрібно» [19, 15].

Можливо, саме під впливом шістдесятників письменники старшого покоління також намагалися розхитати жанрову сітку соціалістичного замовлення, свідченням чого стали ліричні есеї М. Рильського «Вечірні розмови» (1962–1964) й О. Гончара «Про наше мистецтво» (1972). У літературознавстві й літературній критиці постали суміжні жанрові форми: повість-есеї С. Тельнюка «Червоних сонць протуберанці» (1968), Ю. Бурляя «Спалах» (1969), Г. Зленка «Книга пам'яті» (1971), белетризована біографія «Григорій Сковорода» (1972) Л. Махновця, рецензії-есеї І. Драча, Л. Новиченка і Д. Павличка. Та й «офіційний» словник літературознавчих термінів В. Лесина й О. Пулинця (1971) фактично «узакопив» цей жанр, хоч і не позбувся ідеологічних нашарувань, позаяк у виданні пропонувалося таке визначення есею: «Імпресіоністичні по формі, суб'єктивно-естетські за характером оцінок статті, особливо модні в практиці французької та англійської художньої та літературної критики. Іноді цей термін вживається з іронічним відтінком. Але в наші дні і в радянській критиці часом пишуть есе, короткі нариси, що відзначаються вишуканою формою і передають суб'єктивні враження автора від мистецького твору» [10, 137–138].

Новий етап розвитку вітчизняної есеїстики спостерігається з кінця 80-х – початку 90-х рр., і це, зауважимо, було характерно для більшості посткомуністичних країн Східної Європи. Литовська дослідниця Е. Балютіте переконана, що «основною причиною відродження жанру есею стало те, що шизофренічно роздвоєний гомо советікус знов усвідомив свою тотожність і став суб'єктом історії — особистістю, індивідуальністю. Суб'єктивність, як відомо, є одною з домінант жанру есею: усі теми і проблеми тут завжди повертаються до «я» того, хто пише» [2]. У перше вільне десятиріччя розвиток есею ще стримувався публіцистикою, а згодом викристалізувався у самостійний жанр.

Близьку за змістом позицію щодо польської есеїстики, яка з запровадженням соцреалістичного канону в 1948–1956 рр. практично перестала існувати, висловлює О. Гнатюк: «Жанр есею передбачає абсолютну інтелектуальну свободу, виключаючи будь-який догматизм, пропаганду і, взагалі, улягання тим або тим вимогам, правилам, утилітарним потребам. Ґрунтується на неповторності індивідуального вислову й світобачення. Гине скрізь, де утверджується тоталітаризм, де не лишається жодного клаптика свободи. Водночас, незалежно від змісту, самою своєю формою, жанровою суттю опирається тоталітарній ідеології» [4, 8]. У часи заборон суб-

лімацією оригінальної творчості для поляків стають переклади французьких й англо-американських текстів. І цим, до речі, польська есеїстика відрізняється від української та російської, сформованими під сильним німецьким культурно-філософським впливом, що, наприклад, доводять часті посилання на працю «Занепад Європи» О. Шпенглера у публікаціях Д. Донцова, М. Хвильового й О. Забужко.

Коли з української преси були зняті цензурні обмеження, відкрився доступ до раніше заборонених еміграційних видань (редакцію «Сучасності» 1992 р. перенесли до Києва) й активізувалися контакти з західним світом, а отже, і з есеїстськими текстами відомих зарубіжних інтелектуалів. Щоправда, для повноцінного розвитку українській есеїстиці ще досі бракує виданих добрих перекладів світових взірців жанру. Показовим у цьому сенсі є те, що «Проби» М. Монтеґа, засновника есеїстики, лише 2007 р. «заговорили» українською завдяки А. Перепаді. Так само важливим є (пере)видання творів визначних представників української еміграції, щоб вони ставали органічною частиною національного культурного простору, бо, наприклад, збірку есеїв Ю. Шевельова «Пороги і заборіжжя» опублікували 1998 р., а книжку «Тобі належить цілий світ» І. Костецького – 2005 р. (окремі есеї були вміщені на сторінках часопису «Кур'єр Кривбасу» 2007 р.).

Однак зацікавлена аудиторія обізнана зі згаданими і незгаданими тут текстами завдяки тому, що читала їх в оригіналі чи в інших доступних версіях. Утім, віднедавна процес долучення до зразків світової есеїстики поживавився. Можливо, найбільш активно це відбувається завдяки активізації перекладів із польської літератури. Так, упродовж 2000-х рр. вийшли друком збірка «12 польських есеїв» (2001), яка репрезентує класичні твори Ч. Мілоша, З. Герберта, В. Гомбровича, Д. Сосновської, А. Вата, Л. Колаковського та ін., збірки «Дорогою на Бабадаґ» (2007) А. Стасюка, «Родинна Європа» (2007) Ч. Мілоша, «Варвар у саду», «Лабіринт біля моря» і «Натюрморт з вудилом» (2008) З. Герберта, «У пошуках свободи» (2009) А. Міхніка.

Українська есеїстика ранніх 90-х була присвячена головним проблемам державотворення, екології, духовного відродження й національної ідентичності, що логічно пов'язувалися з питаннями історії, культури й мови. Те, що увагу публіцистів привернув саме цей жанр, не випадково, бо, за спостереженням О. Хоменка, «саме есеї уможлиблює і безпосередній, сказати б, щонайоперативніший виплеск емоцій, що не встигли ще схолонуть в аналітичній оптиці

белетристики» [17]. Дослідник навіть висловлює думку про те, що в пострадянську добу українська есеїстика перебрала на себе роль драматургії, якої фактично нема у вітчизняному письменстві. Текстоцентричність, властиве українській культурі мовомислення (за О. Забужко, «філологізація свідомості») зробили есеїстику одним із популярних художньо-публіцистичних жанрів. Але очевидними вадами значної частини публіцистичних творів того періоду (Є. Гуцало, П. Мовчан, В. Яворівський) були часом надмірний антикомуністичний громадянський пафос, міфологізація минувшини і дидактизм, які суперечили природі жанру есею, але, певно, тоді саме такого подання потребував спраглий читач.

Як зауважує В. Здоровега, «це був час великих історичних змін, коли саме політична проза поряд із поезією, усними ораторськими виступами на численних мітингах, засіданнях, нерідко трансльованих з допомогою радіо й особливо телебачення, відігравали вирішальну роль у пробудженні політичної, національної свідомості й активності громадян. ... На жаль, це загальне розширення масштабів дії публічного слова, рівня публіцистичного мислення, як і слід було чекати, не могло тривати довго. ... Традиційні емоційні виступи із безкомпромісною критикою тоталітарної системи і загальні заклики розбудувувати, як тоді модно було писати, самостійну, незалежну, багату матеріально і духовно державу перестали сприйматись аудиторією. Публіцистична риторика почала набридати» [7].

Однак паралельно з таким запальним мітинговим дискурсом існувала й класична есеїстика, без ідеологічних перегинів та емоційного надриву (І. Дзюба, С. Глузман, М. Маринович, Є. Сверстюк). Водночас на публіцистичну арену виходило нове покоління авторів (Ю. Андрухович, О. Забужко, С. Павличко, О. Пахльовська, М. Рябчук), думки і творчий стиль яких у 1990–2000 рр. визначатимуть обличчя жанру. Есеїстика цих авторів викликає нині значний інтерес науковців, але її критичне осмислення, як і розробка ширшої теорії українського есею, все ще перебуває в процесі активного формування та розвитку, відкриваючи таким чином перспективи нових медіадосліджень.

1. Балаклицький М. А. Есе як художньо-публіцистичний жанр : навч.-метод. посіб. зі спец. «Журналістика» / М. А. Балаклицький. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 74 с.

2. Балютите Э. Многоголосый мир литовского эссе [Електронний ресурс] / Э. Балютите. – Режим доступу: http://www.booksfromlithuania.lt/index.php?page_id=123.

3. Глушков Н. И. Очерк в русской литературе / Н. И. Глушков. – Ростов н/Д, 1966. – 312 с.

4. Гнатюк О. Межі й безмежжя літератури / О. Гнатюк // 12 польських есеїв. – К. : Критика, 2001. – С. 7–17.

5. Горпиняк П. А. Публицистика И. А. Бродского : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика» / П. А. Горпиняк. – Екатеринбург, 2009. – 23 с.

6. Дмитриевский А. Л. Жанр эссе. Очерк теории жанра : моногр. / А. Л. Дмитриевский. – Орел, 2006. – 130 с.

7. Здоровега В. Іван Франко і українська публіцистика / В. Здоровега // Дзеркало тижня. – 2006. – № 23.

8. Кац О. Юрій Шевельов [Електронний ресурс] / О. Кац // Повернення деміургів : мала енциклопедія української актуальної літератури (МУЕАЛ). – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/gk-tya.htm>.

9. Квіт С. Есеїстичний семінар : метод. матеріали до курсу «Основи герменевтики» / С. Квіт. – К., 2004. – 225 с.

10. Лесин В. М. Словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О. С. Пулинець ; [3-те вид., перероб. і доп.] – К. : Радян. шк., 1971. – 486 с.

11. Маськова Е. В. Эссе как жанр и метод : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика» / Е. В. Маськова. – Мн., 1994. – 21 с.

12. Перевозов Д. Н. Эссеизация текстов как выражение персонального журнализма в современной российской публицистике : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Д. Н. Перевозов. – Воронеж, 2007. – 20 с.

13. Рубчак Б. Живописаний Шевченко («Журнал» як текст) / Б. Рубчак // Світи Тараса Шевченка : зб. статей від 175-річчя з дня народження поета / ЗНТШ : Філологічна секція. – Нью-Йорк, 1991. – Т. 214. – С. 65–90.

14. Сріблянський [Шаповал] М. Літературна хвиля (Погляд на літературу українську за р. 1912) / М. Сріблянський // Українська хата. – 1913. – № 1. – С. 27.

15. Стеблина Н. О. Сучасна українська письменницька публіцистика у варіанті виступів О. Забужко, Т. Прохаська, Ю. Андруховича : дис. ... канд. наук із соц. комунік. / Наталія Олександрівна Стеблина. – К., 2011. – 192 с.

16. Степанов Т. М. Жанр эссе в отечественном и зарубежном литературоведении 1960–1980 годов [Електронний ресурс] / Т. М. Степанов. – Режим доступу: <http://www.conf.stavsu.ru/conf.asp?ReportId=477>.

17. Хоменко О. Десять років довкола озера: огляд українського літпроцесу в 1993–2003 рр. [Електронний ресурс] / О. Хоменко. – Режим доступу: <http://www.dyskurs.narod.ru/Homenko.htm>.

18. *Хоменко Т. М.* Трансформація жанру проповіді у сучасній україномовній публіцистиці (Євген Сверстюк, Мирослав Маринович – Україна, Іван Ортинський – Німеччина) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т. М. Хоменко. – К., 2001. – 18 с.

19. *Швець Г. Д.* Есеїстика Василя Барки: жанрова специфіка та проблематика: дис. ... канд. філол. наук / Ганна Дмитрівна Швець. – К., 2006. – 167 с.

20. *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеологія : [у 3 т.] / Юрій Шерех / [упоряд. та авт. приміт. Р. М. Корогодський]. – Харків : Фоліо, 1998. – Т. 1. – 607 с.

В статтє проанализировано историю развития жанра эссе в украинской публицистике. На материале творчества отечественных авторов исследовано основные закономерности его формирования в контексте восточноевропейских социокультурных тенденций.

Ключевые слова: жанр, ессе, очерк, памфлет, мемуари.

The current article is devoted to the history of the essay writing development in the Ukrainian publicism. Author analyzes main peculiarities of its forming in the context of East European tendencies based on the material of native writers' works.

Keywords: genre, essay, outline, pamphlet, memoirs.

Ольга Гіленко,
здобувачка (Київ)
УДК 007: 304: 070: 82-4

ОСОБЛИВОСТІ ПОДОРОЖНІХ НАРИСІВ У ЖУРНАЛІ «ВІТЧИЗНА» (1990–1999)

Стаття присвячена особливостям подорожніх нарисів на сторінках журналу «Вітчизна» у 90-х рр. ХХ ст. Розглянуто їх структурні та стилістичні особливості, а також специфіку поезики та мови.

Ключові слова: публіцистика, подорожні нариси, журнал «Вітчизна».

Кінець ХХ ст. став переломним не лише для історії всієї країни, а й для української культури й журналістики зокрема. Художньо-публіцистичні жанри почали стрімко витіснювати інформаційні та аналітичні. Ці зміни також можна простежити на прикладі подорожніх нарисів, які протягом останнього десятиріччя ХХ ст. друкували на сторінках журналу «Вітчизна» – літературно-художнього й громадсько-політичного місячника, засновником якого була Спілка письменників України. Видання започатковано 1933 р. у Харкові під назвою «Радянська література». У 1934 р. редакція переїхала до Києва, де журнал виходив до 1941 р. У воєнний час редакція кілька разів змінювала місцеперебування: журнал виходив в Уфі (1941–1943), Москві (листопад 1943 – березень 1944), згодом у Києві. У 1945 р. часопис дістав назву «Вітчизна», під якою виходить і досі.

Мета статті – з'ясувати особливості подорожніх нарисів, надрукованих у журналі «Вітчизна» у 90-ті рр. ХХ ст., визначити специфіку композиції, поезики та мови. Об'єктом аналізу обрано три публіцистичні твори зазначеного жанру.

До проблеми жанрового визначення нарисів неодноразово зверталися радянські, згодом російські та українські науковці, зокрема В. Здоровега [8], В. Шкляр [12], О. Журбіна [7], М. Кім [9], О. Глушко [6], Т. Беневоленська [1], О. Тертичний [11] та ін. На жаль, подорожні нариси залишаються найменш дослідженим різновидом художньо-публіцистичних жанрів.

На сторінках «Вітчизни» протягом усієї історії функціонування журналу опублікована значна кількість подорожніх нарисів. Це

має достатньо просте та логічне пояснення. Авторами цього художньо-публіцистичного жанру найчастіше були письменники. За твердженням О. Глушка, джерела всіх переказів про побачене під час подорожей у далекі краї, а згодом і писемної літератури сягають VI–VII ст. нашої ери. Праобразом сучасних подорожніх нарисів можна вважати «ходіння», а також «паломницьку літературу» [6, 122]. Скажімо, «ходіння» відповідали сьогоднішньому визначенню «подорожнього нарису» як опису певних подій, пригод і зустрічей із різними людьми, з якими автор бачився під час мандрівки. Саме тому подорожній нарис не можна уявити без певних ноток авантюризму [11, 266].

За визначенням О. Глушка, подорожній нарис – найдавніший різновид нарисового жанру. Відмітна риса – деяка заданість, визначеність фабули. Основний матеріал для написання – дорожні спостереження, зустрічі, події, свідком яких став сам нарисовець, враження від нових країн і місцевостей, широка панорама життя, що відкривається перед мандрівником, її соціальні, економічні й наукові проблеми [6, 38]. А от дослідниця В. Галич у статті «Художній нарис у жанровій системі публіцистичної творчості Олесья Гончара» зазначає, оскільки «подорожній нарис – це результат творчої праці справжнього письменника, то в ньому використовується весь арсенал художніх засобів, який існує в природі» [5, 48].

До аналізу варто залучити нарис О. Гая «Нідерланди: Фантастика реальності», опублікований у журналі «Вітчизна» (1998. – № 1/2). Твір має ознаки не лише класичного подорожнього опису, а й містить у своїй структурі елементи репортажу й проблемної статті. Якщо на початку ми спостерігаємо яскраво виявлену публіцистичність, художність, яскравість зображуваного та образність, то згодом автор поступово переходить до сухої мови інформаційного звіту. У своєму матеріалі О. Гай використовує інформаційний лід, де детально описує масштаби країни та її економічний потенціал. Публіцистичне змалювання Нідерландів зроблено ґрунтовно й документально, водночас із використанням влучних епітетів, порівнянь, художніх подробиць і деталей.

Досить цікавою є також форма подання матеріалу, що допомагає літератору порушувати гострі проблеми українського суспільства, розглядаючи їх у порівнянні з північною європейською країною. Автор зазначає: «Чим же ми завили перед Господом Богом, – думаєш собі, стежачи за стрімким, як ріка, і майже безшумним потоком машин на широченній автостраді, – що, маючи таку багату на природні й людські ресурси державу, всі, здавалося б, умови для нормального економічного розвитку й досі плентаємося в хвості європейської цивілізації»

[4, 137]. Публіцист неодноразово використовує риторичні питання, намагаючись одразу запропонувати й об'єктивну відповідь. Так само цікавими образами оперує О. Гай у тексті нарису. Для розуміння духовних проблем автор звертається до паралелей. Скажімо, публіцист пише про туман як явище природи, а також вводить його в контекст міжнародного порозуміння: «довше тривав туман відчуження між нашими народами та, на щастя, і він зникає, розвіюється» [4, 137]. Таким чином, у нарисі порушено питання про зміну ставлення європейських країн, зокрема Нідерландів, до України.

На противагу нарису О. Гая варто проаналізувати публікацію «Із щоденникових записів, дорожніх нотаток» на шпальтах журналу «Вітчизна» (1991. – № 8), в якій наведено уривки зі щоденників Петра Панча. Матеріал надруковано до 100-річчя від дня народження письменника, відомого літературного діяча, який входив до складу літературно-мистецьких угруповань «ВАПЛІТЕ», «Гарт», «ВУСПШ». У передмові публіцист І. Ільєнко пропонує коротку біографічну довідку про П. Панча, уривки з міркувань і роздумів, їх лаконічний аналіз. Усе це допомагає читачеві полегшити сприйняття матеріалу.

Особливу увагу варто звернути на мовну побудову цього нарису, використання коротких, іноді уривчастих речень. Складається враження, ніби автор поспішає занотувати свої думки та враження, поки вони свіжі та яскраві, аби перед читачем постала якомога реалістичніша картина. У процесі розповіді відбувається дещо нестандартний синтез щоденникових записів і подорожніх спостережень, які ретельно записувалися під час мандрівок. Тож виразно проступає оригінальне авторське «Я», яке є невід'ємним та основним елементом нарисів.

Цікавою особливістю є також розбивка за датами, що є звичайною формою для щоденникових записів. У структурі нарисів можуть вдало використовуватися лаконічні та влучні діалоги. Письменник П. Панч у своїх щоденникових і подорожніх записах подає не лише подробиці мандрівки, а й нехрестоматійні образи своїх супутників, класиків української літератури П. Тичини, В. Сосюри та інших літераторів. Публіцист принагідно звертається до гострих та актуальних питань дійсності, наприклад, зачіпає проблему русифікації: «Дописи пишуться по-українському, потім їх перекладають російською, а потім говорять: «Пишіть по-російськи, щоб не витратити часу на переклад. Що це, свідомо?», «Я хоч і українець, но вже руський. – Звідкіля ви? – З Куп'янська. Раніше говорив тільки по-хрещатському, а тепер уже по-нашому, по-руському» [10, 173].

Авторський текст надзвичайно стрімкий, записаний швидко й лаконічно. Не випадкові тут скорочення, які, зазвичай, недоречні у

друкованих засобах масової інформації, зате цілком слухні в динамічних особистих нотатках і щоденникових враженнях. П. Панч постійно акцентує увагу на найяскравіших моментах своєї мандрівки, органічно й уміло вплітає в текст елементи статистики, енциклопедичні довідки, класифікації. Влучно публіцист використовує цікаві порівняння та асоціативні ряди: «А чому це ти заговорив про Швецію? – нарешті кидаю я, не відриваючись від Майфета. Проходить повна мушною музики пауза, і після цього Коцюба поволює відповісти: – Та то так. На рентген ходив сьогодні» [10, 174].

Ще одним зразком подорожнього нарису є «33 дні в Ізраїлі, не рахуючи ночі в Будапешті» О. Бураковського (1992. – № 11–12). Починається матеріал короткою біографічною довідкою про автора, яка була написана відомим українським публіцистом І. Дзюбою. Саме цей вступ допомагає краще зрозуміти нарис, його специфіку, а також позицію публіциста. «Власне, авторське визначення книжки як дорожніх нотаток не зовсім точно, в кожному разі, не вичерпує своєрідності змісту та манери викладу. В ній є і політично насичена публіцистика, й емоційні ліричні імпровізації, і ґрунтовні історичні довідки, і гострі замальовки з натури, і розлогі діалоги та інтерв'ю «магнітофонної» достовірності», – зазначено в тексті [2, 109].

Тут спостерігається синтез подорожнього нарису з інтерв'ю та елементами портретного і проблемного нарисів, а також звіту. Серед різновидів інтерв'ю найчастіше трапляється інтерв'ю-монолог. Автор під час мандрівки зустрічається та спілкується з представниками різних верств суспільства. У матеріалі порушено гострі питання: «... Кому ми ставимо ультиматум? Перед ким пишаємось? Хто ми і хто вони? Слои і моська. Вони лідери демократичної України, майбутньої суверенної держави. За ними народ. А кого представляємо ми? Та нас ніхто не знає і знати не хоче. Нас кілька десятків на весь Ізраїль, моїкани ми» [3, 118], «А там наші колишні табірні побратими, друзі. Для нас їхній приїзд справа престижу, нашого реноме. Для них десятиденна відсутність може стати питанням життя і смерті. Вони продовжують боротьбу. А ми? І не треба надимати щоки. Ми в різних вагових категоріях. Спустіться на землю, панове, заспокойтесь» [3, 118]. Так само, як і О. Гай, автор використовує форму риторичних питань для привернення уваги читачів до найгостріших питань, щоб змусити їх зупинитися на певних фактах, замислитися: «Чого не вистачає людині для щастя? Чого ми хочемо для життя? До чого прагнемо і чи існує жар-птиця, яка і є межа людського щастя?». У публікації трапляються уривки статей, надрукованих у місцевих газетах, а також автор часто цитує

своїх співрозмовників. О. Бураковський подає приклади відмінностей між українською та ізраїльською культурами.

Автор вважає за необхідне не тільки подати враження від своєї подорожі до Ізраїлю, а й розповісти передісторію цієї події. Він пише: «Якби ще рік тому мені сказали, що я буду запрошений до Ізраїлю, що на власні очі побачу святу землю, зможу вільно спілкуватися з її громадянами, буду на прийомі у президента країни, зустрінусь з мерами міст, відомими журналістами, радянологами, правими, лівими, банкірами, представниками різних релігійних течій, Міністерства закордонних справ, Армії оборони Ізраїлю, буду запрошений виступати в Єрусалимському університеті, що в мене братимуть інтерв'ю «Коль Ізраель», що я купатимусь в Середземному і Мертвому морях, Тиверіадському озері, що побачу, як живуть учорашні «російські євреї», побуваю на «територіях», на горі Сіон, біля стіни плачу, у фортецях Масада, у печерах та підземних церквах Акко і Цфата, фортецях і театрах, зведених Стародавнім Римом та хрестоносцями, біля численних святинь майже всіх народів світу... – нічого, крім скептичної посмішки, цей жарт не викликав би» [2, 109].

У нарисі чітко викладено духовні переконання автора, зокрема він наголошує: «Моя позиція – чітко розповісти про побачене. Не добираючи упереджено фактів, не фіксує уваги лише на тому чи іншому. Намагаючись зрозуміти білих і червоних, лівих і правих, віруючих і атеїстів. Бо коли формально, скажімо, запитати, чи правду показувало наше Центральне телебачення, коли в програмі «Час» ми побачили прибулих до Ізраїлю емігрантів, що копаються на смітниках на ринках, то можна відповісти: правду! Але принизливу і безчесну, що цілковито спотворює дійсність» [2, 111]. Публіцист пише свій нарис у хронологічній послідовності, наголошує на тривалості дії й часу, вмотивовує число 33 (саме ця цифра і хронологія стали підставою для обраного заголовка).

Мандрівку автор розгортає крок за кроком, деталізуючи важливі нюанси оточення (скажімо, опис літака, нічні пейзажі Тель-Авіва). О. Бураковський не лише наголошує на проблемах, що виникали, а й інформує читача про їхнє вирішення. Публіцист органічно поєднує свідчення минулого й сьогоденні враження, таким чином, історичні замальовки та посилення додають влучності й насиченості реаліям 90-х рр. ХХ ст.

Доречними зображальними засобами в нарисі служать пейзаж, подорож, мовна характеристика, діалог, портрет тощо. Їхні службові функції можуть виступати як своєрідні елементи-зв'язки, що об'єднують частини тексту в одне ціле. Особливе місце в струк-

турі подорожніх нарисів посідає такий художній зображальний засіб, як пейзаж, що виконує такі основні функції: 1) з метою географічного окреслення місця, де відбувається дія; 2) для образного змалювання певної місцевості, аби читачі могли краще ознайомитися з природними умовами життя місцевого населення; 3) для динамічного опису картин мандрівки, які постійно змінюються відповідно до того, як автор просувається своїм маршрутом все далі і далі; 4) щоб краще описати різноманітні природні явища, з якими автор прагне ознайомити своїх читачів [9, 236–237].

Саме тому в подорожніх нарисах автор досить часто та влучно використовує елементи пейзажів, описи інтер'єрів, а також різноманітні культурологічні відступи, які роблять матеріал яскравим, зрозумілим та цікавішим. Крім того, використано короткий опис великої кількості міст, якими мандрував автор, а також наведено описи звичаїв і традицій, здійснено топографічний аналіз та описано структуру населення. Наприклад, О. Бураковський звертається до парадоксальних, на перший погляд, порівнянь: «Це щось середнє між американським Нью-Йорком, в якому я не був, і радянською Одесою, де я був», «Сьогодні, кажуть, Яффо дуже схожий на американський Брайтон-Бич» [2, 112].

У нарисі публіцист дає короткі поради читачам, наголошує на цікавих культурологічних деталях, робить історичні та лінгвістичні відступи: «В Ізраїлі не кажуть: прісна вода, а кажуть: солоня вода, солодка вода. За переказами, з приходом месії (мешіаха) з-під землі заб'є могутнє джерело солодкої води й опріснить Мертве й Червоне моря. Про це каже Тора, каже голос Тори – «кол Тора». Чи не звідси походить слово «культура»?» [2, 112].

Автор звертається до порівнянь, близьких і відомих читачеві (принцип наближення інтересів), водночас наводить ще не зрозумілі для людей із пострадянських країн атрибути та реалії закордонного життя. У нарисі вжито досить специфічну лексику, яка не зрозуміла пересічному читачеві, котрий детально не ознайомлений з культурою Ізраїлю. До таких слів автор не завжди дає пояснення, що лише ускладнює розуміння матеріалу середньостатистичним читачем.

Нарис не лише подорожній, а й культурологічний – автор не лише описує свою мандрівку, а й ознайомлює читача з Ізраїлем, основними суспільними інститутами, культурою, традиціями та історією країни, цитує наукову літературу, а також дає визначення, хто такі євреї, проводить паралелі з українцями. Взагалі, у нарисі постійно йде прив'язка до України, наприклад, автор описує життя євреїв у Києві в різні історичні періоди.

В описи сьогодення автор уміло й доречно вводить компоненти минулого: «Неподалік виявилась Хасидська синагога. У місцевого ребе народився син, і євреї в синагозі святкували цю подію. Ми ввійшли. Сіли в крісла. Поряд за довгим столом сиділи молоді хлопці 15–18 років з кісками на скронях, у чорних плащах-костюмах і капелюхах. Вони співали, постукуючи в такт долонями по столу. Соло вів щоразу новий юнак, решта голосно й весело підспівувала. Непередаване видовище. Нас пригостили кока-колою, кульками-горошинами з картоплі, солодкою вермішелью, приготованою у вигляді тістечок. Шабат – шалом! Шабат – шалом!» [2, 117]. Наприкінці кожної частини нариса автор намагається поставити яскраву та емоційну крапку, досягти логічного фіналу, щоб потім перейти до нового предмета оповіді, прагнучи утримати увагу читача, зацікавити його, зробити оповідь легшою для сприймання.

Можна стверджувати, що подорожні нариси, надруковані на сторінках літературно-критичного журналу «Вітчизна» у 90-х рр. ХХ ст., характеризувалися не лише використанням досить великої кількості специфічної лексики (неологізми, слова іншомовного походження, іноземні слова без перекладу), проведенням паралелей між тогочасною Україною та тією країною, в яку автор здійснює мандрівку. Щоправда, серед усіх нарисів, опублікованих у зазначений час, лише один присвячений мандрівці батьківщиною (П. Панч). Зрідка в журналі нариси супроводжують малюнки або фотографії. Із проаналізованих публікацій лише одна мала інфографіку. Як ілюстрації до щоденникових і подорожніх нотаток Петра Панча використано його портрети, а також фотографії його сучасників та колег по літературному угрупованню «Плуг».

Також варто зазначити поєднання основних елементів подорожнього нариса з елементами аналітичних та інформаційних жанрів. Можна стверджувати, що відбувається своєрідний синтез цих жанрів. Автори не лише дають власні судження, описують свої мандрівки та пригоди, а й використовують жанр інтерв'ю, залучають до своїх матеріалів статистичну інформацію та думки експертів, класифікації.

Підбиваючи підсумки, зауважимо, що подорожні нариси, надруковані в журналі «Вітчизна» протягом останнього десятиріччя ХХ ст., поєднують у собі як невід'ємні елементи, так і нововведення – все частіше спостерігається синтез художньо-публіцистичних жанрів з інформаційними, а іноді й аналітичними жанрами. Серед основних порушених проблем – становище молоді України на міжнародній арені, ставлення світу до нас, проблеми русифікації, які були актуальні як на початку, так і наприкінці ХХ ст.

1. *Беневоленская Т. А.* Композиция газетного очерка / Т. А. Беневоленская. – М., 1975. – С. 98.
2. *Бураковський О.* 33 дні в Ізраїлі, не рахуючи ночі в Будапешті / Олександр Бураковський // Вітчизна. – 1992. – № 11. – С. 109–119.
3. *Бураковський О.* 33 дні в Ізраїлі, не рахуючи ночі в Будапешті / Олександр Бураковський // Вітчизна. – 1992. – № 12. – С. 112–122.
4. *Гай О.* Нідерланди: Фантастика реальності / Олекса Гай // Вітчизна. – 1998. – № 1/2. – С. 137–141.
5. *Галич В. М.* Художній нарис у жанровій системі публіцистичної спадщини Олеса Гончара / В. М. Галич // Наукові записки Інституту журналістики. – 2003. – Т. 12. – С. 43–53.
6. *Глушко О.* Художня публіцистика: європейські традиції і сучасність : моногр. / Олександр Глушко. – К. : Арістей, 2010. – 192 с.
7. *Журбина Е. И.* Теория и практика художественно-публицистических жанров. Очерк. Фельетон / Е. И. Журбина. – М., 1969.
8. *Здоровега В. Й.* Теорія і методика журналістської творчості : підруч. / В. Й. Здоровега. – Львів : ПАІС, 2004. – 268 с.
9. *Ким М. Н.* Жанры современной журналистики / М. Н. Ким. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2004. – 335 с.
10. *Панч П.* Із щоденникових записів, дорожніх нотаток / Петро Панч // Вітчизна. – 1991. – № 8. – С. 166–181.
11. *Тертичный А. А.* Жанры периодической печати / А. Тертичный. – М. : Аспект-Пресс, 2011. – 320 с.
12. *Шкляр В. І.* Журналістська майстерність : поетика журналістського твору : конспект лекцій / В. І. Шкляр. – К., 1999. – С. 25.

В статті йде про особливостях путевих очерків на сторінках журналу «Вітчизна» в 90-х рр. ХХ в. Розглянуто їх структурні і стилістичні особливості, а також специфіка поезії і мови.

Ключові слова: публіцистика, путеві очерки, журнал «Вітчизна».

The article deals with the peculiarities of the structure of the travel essays that were published in the «Vitchizna» magazine in 1990–1999. Their structural and stylistic details, as well as the specifics of the poetics and language, are examined.

Keywords: social journalism, travel essay, «Vitchizna» magazine.

Алла Бойко,
проф., д-р філол. наук (Київ)
УДК 007:304:070

ТІНІ ЗАБУТИХ ЧАСОПИСІВ: ПУБЛІЦИСТИКА ЮХИМА КРИЖАНІВСЬКОГО

Досліджено журналістську діяльність Юхима Крижанівського, публіциста, просвітника, педагога й громадського діяча.

Ключові слова: Ю. Крижанівський, журналістика, релігія, «український світ».

Процес ідентифікації української нації відбувається дуже складно й повільно; однією з причин цього ми вважаємо свідоме чи підсвідоме ігнорування багатьох фактів історії, особливо пов'язаних із релігійним життям нашої держави. Так, до цього часу чимало «білих плям» залишилось у висвітленні діяльності викладачів і випускників Київської духовної академії, і це незважаючи на ґрунтовні праці українських науковців [1; 2]. Очевидно, історія існування цього наукового й навчального закладу настільки багатогранна й складна, що повно та докладно висвітлити діяльність навіть ключових постатей поки що не уявляється можливим.

Об'єктивне дослідження історії України актуальне ще з одного боку. Хоч це й парадоксально, з політичного. На двадцятому році незалежної держави ми маємо доводити факт її існування не лише в аспекті сучасності, а й в історичному аспекті. Необхідно аргументувати те, що існував і, сподіваємось, буде існувати «український світ», на протривагу агресивному творенню міфу про «русский мир», яким займаються політики, використовуючи для цього мас-медіа. Правдиву історію «світу українського», який кристалізувався в середовищі української інтелігенції, у тому числі й представників духовництва, треба вивчати на тих артефактах, які зберігаються в архівах і бібліотеках і поки що не стали надбанням громадськості.

Київська духовна академія у ХІХ – на початку ХХ ст. стала справжньою alma mater для багатьох представників української інтелігенції, які не лише займалися релігійною практикою, а й створили в Україні унікальний і винятково необхідний для духовного розвитку народу сегмент періодики – християнські газети й

журнали. У колі церковних діячів, які плідно працювали на ниві журналістики, гідне місце займає Юхим Крижанівський (1831–1888). В його житті тісно переплелися кілька видів діяльності – громадська робота, педагогіка й публіцистика, доповнюючи й збагачуючи одна одну.

Звернення до творчої спадщини Юхима Крижанівського пов'язане з інтересом, який сьогодні в РФ виявляють до постаті його сина, Сергія Крижанівського, видатного діяча Російської імперії, державного секретаря Росії, автора кількох законопроектів, зокрема законів про Державну Думу і Державну Раду Росії початку ХХ ст., співавтора законодавчих актів, які висували представники бюрократичної еліти імперії – В. К. Плеве, С. Ю. Вітте, П. Д. Святополк-Мірський, П. А. Столипін.

Дослідники суспільно-політичних процесів того часу, в поле зору яких потрапляє постать Сергія Крижанівського, зазначають, що його інтелект, працездатність, талант керівника й державного діяча сформувались ще в дитинстві, «під впливом сімейної атмосфери, доміантою якої був його батько, Юхим Михайлович Крижанівський» і далі, не аргументуючи, додають характеристику Ю. Крижанівському – «відомий русифікатор» [3, 23].

Спробуємо на підставі фактів – аналізу публікацій Ю. Крижанівського у періодиці ХІХ ст. та листів до друзів Петра і Феофана Лебединцевих – розглянути основні теми та ідеї його статей у багатьох тогочасних журналах, і тим самим визначити його суспільно-політичні погляди, а також внесок у розвиток журналістики й публіцистики.

Юхим Крижанівський народився на Київщині в родині сільського священика, вихідця з козаків. Про свій рід, дитячі роки, проведені у селі, принципи виховання він написав у поетичному нарисі «Українське село за спогадами дитинства» (опублікований у журналі «Киевская Старина». – 1882. – № 9, 10). Цей твір, на той час ще у рукопису, був дуже популярним серед вихованців Київської духовної академії, куди Ю. Крижанівський вступив після закінчення семінарії у 1851 р. Під час навчання в Академії Ю. Крижанівський написав дві науково-публіцистичні праці, які заслуговують уваги сучасних дослідників, «Чим зумовлено значення Києва як початкової столиці Русі» і «Про «Требник» Петра Могили». Ці твори стали ідейними доміантами для Юхима Михайловича, оскільки в них були закладені головні аспекти його подальшої наукової діяльності – інтерес до історії України і до її видатних постатей, а також об'єктивне, глибоке й сумлінне вивчення церковної історії та духовної публіцистики.

По закінченні Академії у 1857 р. Юхим Крижанівський почав викладати в Київській семінарії німецьку й грецьку мови, а також всесвітню історію. У семінарії він працював разом із Феофаном Гавриловичем Лебединцевим, який став його багаторічним другом, соратником і колегою. Їх спільним інтересом і захопленням стала журналістика.

За спогадами професора Київської духовної академії І. Малишевського, «під впливом загального літературного збудження кінця 1850-х і початку 1860-х років, яке виявилось в Києві, стали з'являтися один за одним періодичні видання... До кінця 1859 року в колі молодих викладачів семінарії ... сформувалась ідея про видання при семінарії щотижневого духовного журналу. Головним двигуном цієї ідеї був Ф. Г. Лебединцев. Юхим Михайлович дружив з Ф. Г. Лебединцевим і взяв активну участь в розробці програми журналу, редактором якого, крім ректора, був вибраний Ф. Г. Лебединцев. Журнал почав виходити з березня 1860 року під назвою «Руководство для сельских пастырей». З того ж 1860 року київська академія, крім «Воскресного чтения», почала видавати вчений журнал під назвою «Труды Киевской Духовной Академии»... З 1861 року почалось видання «Київських єпархіальних відомостей», за редакцією П. Лебединцева, а через рік і приватного видання «Вестник Юго-Западной и Западной России». У всіх цих журналах, особливо у перших трьох, Юхим Михайлович виступав зі своїми літературними працями» [4, 615].

Необхідно внести деякі корективи: перший випуск «Трудов Киевской Духовной Академии» побачив світ у 1861 р. і виходив, як і всі інші названі часописи, до 1917 р. – часу примусового припинення виходу майже всієї періодики, яку видавали на той час на території України.

У «Руководстве для сельских пастырей» Ю. Крижанівський опублікував кілька статей, серед яких гідне місце займає велика за обсягом праця «Нариси побуту малоросійського сільського духовенства в ХVІІІ ст.», надрукована в кількох випусках журналу. У цій публікації автор висвітлював дуже цікаві й на той час політично небезпечні моменти, які могли обминути світську й духовну цензуру лише в 1860–1864 рр. Так, уперше в журналістиці ХІХ ст. Юхим Крижанівський писав про виборність духівництва – принцип, який існував в Україні впродовж багатьох століть: «Громада – залишок стародавніх віче, стародавнє право руське. Цим началом було просякнуте все суспільне життя Малоросії. Гетьмани, полковники, всі чини генеральські, вся старшина козацька вибирались...

Те ж саме начало діяло стосовно всіх чинів духовних. До 18 ст. кафедри митрополитів київських і чернігівських архієпископів, настоятелі Києво-Печерської лаври та інших монастирів були виборні: митрополита вибирала вся країна, архієпископа – вся єпархія...» (Руководство для сельских пастырей. – 1861. – № 49. – С. 484).

І далі гірка констатація: «У 1786 році на малоросійській єпархії був поширений весь порядок єпархій великоруських». Тобто виборне право було скасовано, унікальність виборності духовництва на українських землях стала надбанням історії, у поневоленій державі почали вибудовувати «русский мір» з богослужінням слов'янською мовою, не зрозумілою для багатьох парафіян, з іншими обрядовими формами, звичаями, навіть архітектурою храмів. Але, головне, з іншим світовідчуттям і розумінням зв'язку між людиною і Богом.

Деякі суто побутові моменти, описані в нарисах, узяті з його юнацької роботи «Українське село за спогадами дитинства». Ю. Крижанівський писав про матеріальний стан українського духовництва і його безпосередній зв'язок не лише з народом, а з найактивнішою його частиною – козацтвом: «Іноді священники залишали домівки і йшли на Запорізьку Січ, де косили, жали, молотили. В Січі возили сіль, рибу... За звичаєм, парохії залишали безродинні вдівці. До цього часу для малороса вдівство є найтяжчим, найсильнішим горем» (Руководство для сельских пастырей. – 1861. – № 49. – С. 483). Ці нариси цікаві для сучасників не лише історичними деталями, а й публіцистичними прийомами і засобами художнього віддзеркалення дійсності.

Варто також розглянути дві дуже цікаві роботи, присвячені «жіночому питанню»; вони побачили світ теж у журналі для сільських пастирів. Проблема виховання й розвитку жінки була досить популярною у тогочасній періодиці, втім, Ю. Крижанівський зміг її розкрити по-новому, висвітливши несподівані грані життя дівчини й жінки з духовництва. Маємо на увазі статті «Вдова сільського священника» (Руководство для сельских пастырей. – 1860. – № 13) та «Училища для дівчат з духовництва при Лебединському жіночому монастирі» (Руководство для сельских пастырей. – 1860. – № 1). Це, по суті, одне з перших в українській журналістиці дослідження соціального стану й ролі жінки в суспільстві. У глибоко аналітичних статтях наявне емоційно-експресивне ставлення автора до зазначеної проблеми. Концепцію статей можна висловити фразою з публікації Юхима Крижанівського: «Виховання жінки – необхідна умова удосконалення будь-якого суспільства».

Слід зазначити, що 1860-ті рр. були піком журналістської активності Юхима Крижанівського. Упродовж 1860–1866 рр. він опублікував уже згадані статті в «Руководстве для сельских пастырей», понад десяток великих за обсягом статей у «Киевских епархиальных ведомостях» (редактор – Петро Лебединцев) і безліч заміток, які іноді підписував лише ініціалами; чотири статті були опубліковані в «Трудах Киевской Духовной Академии» і кілька публікацій побачило світ у «Вестнике Юго-Западной и Западной России»; нам відома лише одна стаття цього автора, що вийшла в «Харьковском Духовном Вестнике».

Тематика всіх без винятку публікацій зосереджувалась на ретельному вивченні й висвітленні багатьох аспектів історії і тогочасності так званого українського світу, який для Юхима Крижанівського був центром його життя. На шпальтах «Киевских епархиальных ведомостей» були опубліковані статті, назви яких красномовно свідчать про коло інтересів їх автора: «Київська духовна консисторія 18 ст.» (1862. – № 1, 14, 15), «Храм святого Андрія Первозванного в Києві» (1861. – № 1), «Місцевість, де розташована Київська духовна семінарія» (1863. – № 9, 12), «Києво-Межигірський монастир» (1863. – № 23–24), «Духовний заповіт Іова Борецького, митрополита Київського» (1863. – № 21). В «Трудах Киевской Духовной Академии» побачила світ перша філологічна праця Ю. Крижанівського «Руська духовна література в монгольський період» (1862. – № 12), в якій він поняття «руський» трактує як похідне від Київської Русі, а не Московії.

У 1864 р. Юхим Крижанівський був призначений керівником навчальної дирекції Сідлецького округу. Його завданням було облаштування шкіл, прогімназій і гімназій, навчальних закладів для дівчат, ремісницьких училищ тощо. Відомо, що на цей час припадає його співробітництво з деякими педагогічними газетами, але, на жаль, можемо назвати лише одну статтю «Руські школи і вивчення російської мови в Привіслівському краї» (Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1875. – № 4–5). Є інформація, що в цих статтях висвітлювались педагогічні проблеми: шкільної й дошкільної освіти та виховання, викладання російської мови для українськомовного населення, облаштування училищ для сиріт, також батьків і вчителів закликали до толерантності щодо дітей. Крім посадових обов'язків, інтерес до педагогіки обумовлений тим, що кілька років Ю. Крижанівський змушений був самотужки виховувати сина Сергія; коли дитині виповнилось п'ять років, його мати померла.

У Сідлеці Юхим Михайлович був директором гімназії, потім за його ініціативи була відкрита гімназія для дівчат. У цей же час він займався етнографічними та історичними дослідженнями краю, результати яких були зафіксовані в серії статей під назвою «Листи з Підлясся» (Киевские епархиальные ведомости. – 1867. – № 15–17, 19, 20–21). За спогадами І. Малишевського, Ю. Крижанівський «знайомився з місцевими легендами, звичаями, говірками і піснями... Він захоплював учителів шкіль збирати народні пісні, спогади старих людей і спостерігати за побутом українців... Ці матеріали були знайомі його приятелю П. П. Чубинському, який був у Підляшші у 1869 році» [3, 636]. Тобто Ю. Крижанівський розумів необхідність збереження унікального фольклору земель, які на той час належали до Західної України й свідчили про самобутність народу і його творчості.

До професійних обов'язків Юхима Михайловича належала організація духовних училищ і семінарій з метою прищеплення православ'я людям, які споконвіку мешкали на територіях, де історично панувала греко-католицька церква. Про результати цієї роботи він мусив докладати особисто К. Победоносцеву, тогочасному головному ідеологу Російської імперії. Мабуть, листування Ю. Крижанівського з цим високопоставленим посадовцем і було підставою для зарахування його до русифікаторів. Справді, Ю. Крижанівський докладно описував К. Победоносцеву стан і настрої мешканців краю, але наполягав на толерантному ставленні до вірних цієї церкви й до обережного, тактовного ставлення до представників інших релігій. Так, наприклад, у листі до К. Победоносцева від 19 грудня 1884 р. він писав: «Ми хочемо, щоб цей народ зразу став таким православним, як ми самі, – ми ганьбимо уніата за те, що він не йде в нашу церкву і не всім селом, що він сумує за своїми звичаями, а самі ми раз на рік йдемо в церкву» [5].

У листах до всесильного бюрократа Ю. Крижанівський виступав проти ідеї виселення греко-католиків з їх земель і попереджав про можливі негативні наслідки цих дій для російської влади: «Проект виселення «впертих» гідний ревнителя-селянина, але негідний Наумовича. Втім, можна дуже розумно говорити про галицькі справи, але зовсім не розуміти холмських. Якби наші холмські галичани самі припинили спротив... і дружно поєдналися з нашими священиками і чиновниками, то це було б дійсно нашим успіхом... але ці козацькі натури ніколи не заспокояться...» [5]. Аналогія з козацтвом не випадкова. Автор листа тонко натякає високопосадовцю на козацькі бунти, які не вщухали аж до початку ХІХ ст.

Зрозуміло, що тривалий час проживши у Західній Україні й вивчивши її історію, він добре розумів, що козацтво як явище ніколи не існувало на цих землях. Це нагадування було необхідно для того, щоб наголосити на цілком можливому народному опорі русифікації і прищепленні православ'я.

Про ставлення Ю. Крижанівського до представників інших релігій свідчать його листи до багаторічного друга та однодумця П. Лебединцева. У листах до Петра Гавриловича Юхим Михайлович неодноразово писав про обережне й толерантне ставлення до греко-католиків, до їх священиків зокрема. Так, у листі від 27 вересня 1865 р. він писав: «Вельмишановний Петро Гавриловичу! Цього уніатського священика прошу прийняти люб'язно і прошу опікуватись ним. Будьте для нього порадиником». Майже з таким же проханням 26 серпня 1886 р. він звертався до того ж адресата: «Цей лист Вам передасть син приятеля мого, уніатського благочинного отця Шимановського...Він має благий намір учитись у Київській духовній академії. Отець Шимановський, кріпкий переконаний уніат і добрий русин, дуже допоміг мені в устрої училища. Люди вони порядні, але за вірою уніати...Лише про унію і православ'я з ними говорити не варто» [6]. Характерно, що коли Ю. Крижанівський описував у листах якісь випадки, до яких він ставився емоційно, то з російської переходив на українську мову. Очевидно, що українська мова для нього була рідною.

За посадою й переконаннями Ю. Крижанівський мусив пропагувати православ'я, проте завжди виступав проти жорсткого і наполегливого залучення до будь-якої віри. Дійовими методами він уважав просвітництво, добротинну діяльність духівництва, а також публікації в пресі, присвячені релігії. На думку Юхима Михайловича, це мали б бути культурно-просвітницькі та історико-етнографічні статті, в яких би висвітлювалась роль цієї релігії у розвитку краю. Він наполягав на певному «наближенні» ідей православ'я до реальних проблем і потреб українців, іноді навіть не лише в ідейному, а й у суто «територіальному» аспекті: «Листок для народу краще було б видавати при «Холмсько-Варшавському Епископальном Вестнике», а не при «Варшавском Дневнике». Але чому «Вестник» виходить в Варшаві, а не у Холмі?» [5]. Характерно, що Ю. Крижанівський одним із перших почав обґрунтовувати ідеї про сегментацію аудиторії преси, пропонуючи видавати різнопланові, але об'єднані однією ідеєю видання для різних груп населення за освітніми, майновими, віковими й статевими ознаками.

Роль Юхима Крижанівського в становленні православ'я на західноукраїнських землях і в долі інших людей, які визначались

певним інакодумством, була неоднозначною. Після смерті першої дружини він одружився з Марією Громеко, донькою відомого державного діяча й публіциста Степана Громеки, вихідця з стародавнього українсько-литовського шляхетного роду. С. Громеко не лише сприяв кар'єрі Ю. Крижанівського, а й певною мірою вплинув на його суспільно-політичні погляди, які з роками стали відрізнятися певним консерватизмом.

В останні роки життя здоров'я Ю. Крижанівського погіршилось і він виїхав для лікування за кордон. 1869 р., а потім 1872–1879 рр. Ю. Крижанівський разом із дружиною Марією і сином жив у Швейцарії, де не лише лікувався, а й вивчав унікальний досвід співіснування представників різних релігій у цій країні. Толерантність у суспільно-політичних відносинах стала для нього базовим принципом і домінантою в його подальшій публіцистичній діяльності. Очевидно, цей принцип він передав і своїм дітям, для яких завжди був авторитетом.

Син Юхима Михайловича Сергій (1862, Київ – 1935, Париж) у молоді роки був близький до київського кола В. Вернадського і захоплювався оригінальними поглядами цього великого вченого. Прихід у політику і на державну службу С. Крижанівського був зумовлений прагненням поліпшити життя людей, удосконалити суспільні відносини на основі закону і конституції, а не шляхом революційного заколоту. Характерна деталь – гетьман П. Скоропадський запрошував С. Крижанівського бути членом уряду, але останній на той час готувався до еміграції. У Парижі він був редактором часопису «Русская летопись» (1921–1925) [3].

Сьогодні, як ніколи, об'єктивне вивчення історії, яка віддзеркалилась у періодиці, набуває суспільно-політичного значення. Неупереджене й фактичне дослідження ідейно-тематичного надбання публіцистики допоможе вивести з минулого справжніх достойників народу, відтворити реальну картину «українського світу», окреслити його межі й сформуванати гідний імідж держави.

1. *Ткачук М. Л.* Київська академічна філософія XIX – початку XX ст. : методологічні проблеми дослідження / М. Л. Ткачук. – К., 2000.

2. *Хижняк З. І.* Києво-Могилянська академія / З. І. Хижняк. – К., 1970.

3. *Соколов А. С. Е.* Крыжановский – государственный деятель Российской империи начала XX века : дисс. ... к. ист. н. – Калининград, 2006.

4. *Малишевский И.* Ефимий Михайлович Крыжановский // Труды Киевской Духовной Академии. – 1890. – № 8. – С. 607–661.

5. *Листи Ю. М.* Крижанівського до К. П. Победоносцева // НБУ ім. В. Вернадського. – Інститут рукописів. – XIII № 53.

6. *Листи Ю. М.* Крижанівського до П. Г. Лебединцева // НБУ ім. В. Вернадського. – Інститут рукописів. – III № 3450-3459.

Исследуется журналистская деятельность Ефимия Крыжановского, публициста, просветителя, педагога и общественного деятеля.

Ключевые слова: Е. Крыжановский, журналистика, религия, «украинский мир».

Studied of journalist works by U. Kryzhanivsky, he was writer, educator, teacher and public figure.

Keywords: U. Kryzhanivsky, journalism, religion, «the Ukrainian world».

Володимир Садівничий,
канд. наук із соц. комунік. (Суми)
УДК 007:304:070:655.41

ПАВЛО КОВАЛЕВСЬКИЙ – РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ МЕДИЧНОЇ ПЕРІОДИКИ

У контексті розвитку медичної періодики та науково-галузевої соціальної комунікації досліджено діяльність доктора медицини, одного із засновників психіатрії в Україні, професора П. Ковалевського.

Ключові слова: періодика, публіцистика, тема, видавець, психіатрія, соціальна комунікація.

Із усе глибшим і значнішим розвитком у ХІХ ст. системи наукових знань та практичних дій, об'єднаних метою розпізнати або діагностувати захворювання, збільшувалася кількість фахівців, які розуміли необхідність поширення медичних теорій та отримання відомостей від інших. У процесі наукової комунікації перевагу вони віддавали журналам, що відкривали доступ до інформації, заявляли пріоритет на відкриття, дозволяли дискутувати з колегами. До науковців, хто розумів вагу друкованого наукового слова в періодичному виданні для розвитку медицини, належав і Павло Іванович Ковалевський – доктор медицини, професор Харківського університету, засновник першого в Російській імперії наукового журналу з питань психіатрії «Архив психиатрии, неврологии и судебной психопатологии», редактор «Русского медицинского вестника», «Вестника идиотии и эпилепсии», «Вестника душевных болезней», співредактор страсбурзького часопису «Archiv für Psychiatrie und Nervenheilkunde».

Відомості про П. Ковалевського знаходимо в статтях, підручниках і посібниках із різних галузей знань, монографіях, наукових журналах і збірниках, газетах тощо. У різні роки про вченого писали Л. Белашкіна, В. Греченко, С. Грінвальд, Л. Дьяченко, А. Іванов, Ю. Каннабіх, О. Корнетов, Д. Коцюбинський, В. Кушнерук, І. Лановенко, П. Петрюк, К. Платонов, І. Поліщук, В. Режко, А. Савельєв, Г. Сонник, Є. Троїцький, М. Хасанов, І. Чорний, В. Чугунок, Т. Юдін та ін. У дисертаційних дослідженнях на його праці посилалися І. Бельська, І. Білоусов, Ф. Гаджиева, Л. Мачукаєва, П. Стукалов, Н. Шарова. Ім'я П. Ковалевського згадується

у п'яти розділах монографії професорів Д. Багалія і Д. Міллера «Історія міста Харкова за 250 років існування (з 1655 року): «Городское самоуправление», «Городское благоустройство и полиция», «Наука», «Ученые общества, лаборатории, музеи и коллекции», «История Харьковской журналистики» [2].

Опрацьовані джерела висвітлюють переважно діяльність П. Ковалевського як лікаря, вченого-психіатра та філософа, організатора медичної освіти і містять лише епізодичні згадки про його редакторську, видавничу, публіцистичну діяльність. Порівняно з попередніми дослідженнями, діяльність П. Ковалевського розглядатимемо в контексті розвитку медичної періодики та науково-галузевої соціальної комунікації, чим і зумовлюється актуальність дослідження.

Мета статті – увести в науковий обіг редакторсько-видавничу та науково-публіцистичну діяльність відомого професора-психіатра П. Ковалевського й визначити їх місце в контексті інформаційного простору Східної України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Для цього проаналізовано виявлені джерела про життя та роботу вченого-видавця, опубліковані в журналах його статті та бібліографічні огляди, написані до підручників передмови.

Поставлена мета визначила такі завдання: а) уточнення та систематизація фактів життя і діяльності П. Ковалевського; б) виявлення й тематичний огляд провідних його робіт як опублікованих на сторінках періодичних, продовжуваних і серійних видань, так і виданих окремими книжками; в) на основі реконструкції основних рис особистості П. Ковалевського визначити його місце і роль у розвитку та становленні вітчизняної науково-медичної комунікації.

Об'єкт дослідження – особа П. Ковалевського як організатора вітчизняної медичної преси, його інтелектуальна діяльність через призму особистісних особливостей, специфіки суспільного середовища. Предмет дослідження – діяльність ученого в царині становлення медичної періодики другої половини ХІХ – початку ХХ ст., його громадська й культурологічна робота.

Першу детальну біографію Павла Івановича Ковалевського до 1910 р. подав у своїй праці «Современники. Альбом биографий» М. Афанасьєв [1]. Саме з цієї роботи й беруть факти, пишучи про П. Ковалевського, сучасні дослідники. Власне М. Афанасьєв зазначив, що народився майбутній непересічний діяч у родині священика «у 1850 році в містечку Петропавлівка Катеринославської губернії» [1, 132].

Щодо походження П. Ковалевського, автори підручника «Історія світової та української культури» [3] зауважують, що

«родина Ковалевських, нащадків слобідськоукраїнської старшини Харківського полку, взагалі виявилася багатою на науковців». За їх свідченнями, з цього роду вийшли міністр освіти Євграф Ковалевський (1790–1867), геолог Ігор Ковалевський (1811–1868), професор зоології кількох європейських університетів Олександр Ковалевський (1840–1901), визначний палеонтолог зі світовим ім'ям, чоловік Софії Ковалевської Володимир Ковалевський (1843–1883), один із перших соціологів, автор праць із юриспруденції та історії державних устроїв Максим Ковалевський (1851–1916), професор психіатрії Павло Ковалевський (1850–?) [3, 411–412]. Автор краєзнавчої статті «Із когорти відважних» М. Саппа, засновником роду називає Павла Івановича Ковалевського – «суспільного діяча Харківщини кінця XVIII – початку XIX століть» [10]. Високоосвічена людина, на думку М. Саппи, «П. І. Ковалевський гаряче підтримував пропозицію свого двоюрідного брата В. Н. Каразіна щодо заснування в нашому місті (Харкові. – В. С.) університету... Гідними свого батька росли й діти ... сини Ілля, Петро, Єгор та Євграф» [10].

За свідченнями ж М. Афанасєва, батько помер, коли Павлові виповнилося шість тижнів, і він «разом із малолітнім братом та двома сестрами залишився на піклуванні матері при десятикарбованцевій пенсії на рік» [1, 132–133]. Закінчивши школу, П. Ковалевський навчався в духовному училищі, потім у Катеринославській семінарії, яку закінчив «першим учнем» [1, 133].

У 1869 р. вступив на медичний факультет Харківського університету. Науковими дослідженнями в лабораторії кафедри загальної патології почав займатися з другого курсу під керівництвом професора І. Оболенського. Після закінчення університету (1874) П. Ковалевського залишили на факультеті для підготовки дисертації з психіатрії, яку успішно захистив у 1877 р., на тему «Про зміни чутливості шкіри у меланхоліків».

Після захисту П. Ковалевський обіймав посади приват-доцента (1877), доцента (1878), завідувача будинку божевільних (відома «Сабурова дача»), старшого лікаря Харківської губернської земської лікарні, екстраординарного (1884) й ординарного (1888) професора кафедри психіатрії Імператорського Харківського університету. У 1889 р. обраний почесним членом «The American Association for the Studies and Cure of Inebriates» («Американська Асоціація вивчення і лікування п'яниць») у Нью-Йорку. На медичному факультеті Харківського університету 1877 р. організував самостійну кафедру нервових і душевних хвороб, якою завідував до

1892 р. У 1880 р. випустив перший у Російській імперії підручник із психіатрії, який витримав чотири перевидання. На базі Харківської губернської психіатричної лікарні («Сабурової дачі») запровадив трудотерапію як метод лікування психічно хворих. У 1892–1897 рр. працював ректором Варшавського університету. Посаду залишив після тяжкої хвороби. Із 1899-го викладав судову психопатологію на юридичному факультеті Санкт-Петербурзького університету й працював старшим лікарем психіатричного відділення Миколаївського військового шпиталю. У 1903–1906 рр. завідував кафедрою психіатрії Казанського університету.

Серед багатьох його заслуг – створення в 1882 р. окремої класифікації психічних захворювань, а також скликання в 1887 р. І з'їзду вітчизняних психіатрів. Автори «Історії психоаналізу в Україні» називають прізвище П. Ковалевського третім, після Г. Сквороди та І. Шада, зазначаючи, що саме від них беруть початок традиції психоаналізу в Харкові [5].

Фактично з посади доцента поряд із лікарською, науковою і видавничою діяльністю П. Ковалевський починає розвивати в собі фах видавця, редактора, наукового публіциста. Розуміючи, що «немає жодного спеціального журналу, в якому б уміщувалися статті з нейрології і психопатології... Прагнучи заповнити цю прогалину, ми й узяли на себе обов'язок видання першого в Російській імперії журналу з психіатрії, нейрології та судової медицини» («Архив...». – 1883. – № 1. – С. 1) П. Ковалевський зазначав у першому номері заснованого ним журналу «Архив психиатрии, неврологии и судебной психопатологии». Почав виходити часопис із квітня 1883 р., спершу чотири рази на рік, а згодом – шість. Складався із трьох основних розділів: науково-популярні публікації в галузі психології, нейрології та психопатології; бібліографія; суміш. Подавалася також реклама.

Заснувавши журнал «Архив психиатрии, неврологии и судебной психопатологии», П. Ковалевський значну увагу приділив доборові членів редколегії. Робив це за принципом професійності, авторитетності та впливовості серед колег. Склад редколегії вміщувався на обкладинці й титульній сторінці кожного випуску часопису. У різні роки «в журналі брали участь»: П. Автократов (Петербург), Д. Ахшарумов (Полтава), В. Бехтерев (Казань), Брейтман (Париж), Я. Боткін (Москва), Ф. Брунс (Сімферополь), П. Вікторовський (Варшава), В. Галенко (Умань), Я. Давидов, О. Драгоманов (Харків), Д. Куклярський (Могилів), М. Ліон (Одеса), М. Рудов (Новочеркаськ), В. Сербський (Тамбов), В. Тронов (Нижній

Новгород), І. Шерганд (Орел), С. Штейнберг (Саратов), М. Шульгін (Гельдерберг) та ін.

Програму редакція визначала так: розробка питань про нерве життя в найширшому розумінні цього слова, починаючи від найпростіших його виявів у житті нижчих організмів і закінчуючи найвищим його виявом – як вид розумової і моральної діяльності людини; макро- і мікроскопічна анатомія, порівняльна анатомія й ембріологія нервової системи; патологія, патологічна анатомія, клініка та криміналістика судової психопатології; антропология, історія, соціологія, педагогіка; вивчення ненормальностей у нервовому житті людини, її хвороб, умов їх розвитку і засобів використання.

Кожен із розділів мав свою жанрово-типологічну особливість і спрямовувався на певну читацьку аудиторію. Більшу частину кожного номера займав розділ «Науково-популярні публікації з психіатрії, неврології та психопатології». Кількість сторінок, залежно від обсягу публікацій, коливалася. Тематично статті розраховувалися насамперед на академічну аудиторію. Матеріали розділу «Бібліографія» спрямовувалися на професійну читацьку аудиторію: повідомлялося про наукові новинки з психіатрії, неврології та психопатології, уміщувався їх опис. Публікували їх за схемою: автор – назва книжки – коротка анотація. У кожному числі журналу під цією рубрикою вміщувалося 50–60 матеріалів обсягом від одного абзацу до 6–7 сторінок. Розділ «Суміш» складали невеликі повідомлення з різних ситуацій, що трапилися за останній місяць у Росії та за кордоном. За нашими підрахунками, лише в перших 20 номерах журналу вміщено понад 2500 матеріалів майже 1300 вітчизняних і закордонних авторів.

Протягом 14 років П. Ковалевський залишався незмінним редактором та видавцем «Архива психиатрии, неврологии и судебной психопатологии». Дослідник П. Петрюк вважає роботу редактора над цим журналом як «різноманітні прагнення» для подальшого розвитку психіатрії як науки [9, 80].

Активно виступаючи на сторінках журналу, П. Ковалевський опублікував понад 40 статей в розділі «Науково-популярні публікації з психіатрії, неврології та психопатології». Зокрема, «Зміни потиличної частини у хронічних сліпих», «Ступор», «Нейростенія та патофобія», «Dementia senile» («Старече недоумство»), «Харчування душевнохворих», «До вивчення формування неврастенії», «Сифіліс мозку і його лікування» та ін. Також готував не менше 10–15 повідомлень у кожен випуск для розділу «Бібліографія».

Від 70-х рр. XIX ст. у підросійській Україні інтенсивно створюються громадські організації. Згідно з підрахунками О. Коваленко,

«наприкінці XIX ст. на Слобожанщині існували вісім наукових об'єднань» [8, 9]. У 1872 р. при Імператорському Харківському університеті засновано Товариство дослідницьких наук, що складалося з двох секцій: фізико-хімічної і медичної. У 1893 р. це Товариство розпалося на Товариство фізико-хімічних наук і Товариство наукової медицини і гігієни. Очолив останнє П. Ковалевський. На цій посаді, будучи людиною діяльною, він також зробив значний внесок у формування наукової комунікації. За його ініціативою і за його редакцією в 1894 р. Товариство видало «Журнал медицины и гигиены». Голові Товариства в редакційній роботі допомагали професори І. Оболенський, І. Скворцов, Д. Родзаєвський, М. Попов, М. Кульчицький, С. Костюрин, А. Чириков.

Редакція ставила за мету «вміщувати праці з усіх галузей наукової і практичної медицини та гігієни як у вигляді оригінальних статей, так і звітів про річні успіхи в тій чи іншій галузі» (1894. – № 1. – С. 1). Вийшло друком лише чотири томи журналу. У першому з них опубліковано списки членів Товариства та Статут. Основу журналів становили наукові та науково-популярні статті, написані, зокрема, І. Скворцовим («Основні питання лікувальної гігієни»), Д. Родзаєвським («Значення олігодинамічних явищ для живого організму»), Я. Рискіним («До казуїстики сифілітичних неврологій»), П. Барабашовим («Огляд успіхів із очних хвороб за 1893 рік») та ін. Із розлогою статтею «Пологові психози» виступив П. Ковалевський. Він розглядав душевні хвороби, які трапляються в жінок під час пологів та в перші місяці після них.

Тісно пов'язаний із П. Ковалевським випуск петербурзьких спеціалізованих медичних журналів: «Русский медицинский вестник» (двотижневик, видавався в 1899–1905 рр. за редакцією П. Ковалевського, М. Манасеїна і В. Раєва); «Вестник идиотии и эпилепсии» (додаток до попереднього журналу, 1903 р.); «Вестник душевных болезней» (1904–1905 рр.). Протягом 15 років виконував обов'язки співредактора часопису «Archiv für Psychiatrie und Nervenheilkunde» («Архів для психіатрії і нервової медицини»), що виходив у Страсбурзі (Німеччина).

У Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського, згідно з опрацьованою картотекою, зберігається 34 книжкові видання П. Ковалевського, які з'явилися друком у період 1880–1895 рр. Ізпоміж цих праць: «Первичное помешательство: Составлено для медиков и юристов» (1880); «Основы механизма душевной деятельности» (1885); «Пьянство, его причины и лечение» (1888); «Лечение душевных и нервных болезней» (1889); «Боржом и его целеб-

ные источники» та «Эпилепсия, ее лечение и судебно-психиатрическое значение» (1892); «Иоанн Грозный и его душевное состояние» (1893); «Нервные болезни нашего общества» (1894) та ін. У картотеці Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка значиться 18 книжкових видань автора. Зокрема, такі: «Основы русского национализма» та «История России с национальной точки зрения» (1912); «Национализм и национальное воспитание в России» (у двох частинах, 1912); «Наука, Христос и Его учение» (Брюссель, 1928) та ін.

Праця «Иоанн Грозный и его душевное состояние» п'ять разів виходила у світ окремою книжкою – двічі 1893 і 1894, а також 1901 р.; дослідження включено до двотомника «Психиатрические эскизы из истории» (1893). Крім розвідки про Івана Грозного, тут подано серію нарисів про Навуходоносора, Магомета, Жанну Д'Арк, Наполеона, короля баварського Людвіга II, Петра I, Петра III, Павла I та ін. Ці твори належать до такого жанру, як патографія – біографія, написана з точки зору психопатології, висвітлює історію життя особистості, її творчість, роль в історії, а також взаємозв'язок і взаємовплив творчості та хвороби.

Сам же П. Ковалевський у передмові до цього видання назвав себе «лише допитливою людиною», яка «насмілилася виступити зі своїми посильними працями з питання, якому присвячені дослідження всіх наших славетних істориків». І далі зауважив: «я сповна розумію і свою некомпетентність, і своє безсилля в цьому плані, і якщо все ж наважився випустити свою працю, то тільки через бажання внести в цю галузь те, що дала мені спеціальність, мною сповідувана» [6, 4].

Деякі праці П. Ковалевського надруковані в останні роки: «Одаренные безумцем. Психиатрические эскизы из истории» (Київ, 1994), двотомник «Психиатрические эскизы из истории» (Москва, 1995).

На думку російського науковця А. Іванова, «у широких колах тодішньої інтелігенції досить високим був авторитет Ковалевського-історика. Такі його історико-публіцистичні роботи, як «Народы Кавказа», «Завоевание Кавказа Россией», «История Малороссии», «История России с национальной точки зрения», викликали великий читацький інтерес» [4].

Саме А. Іванову належить також твердження про глибокий російський (саме російський – наголосимо) націоналізм П. Ковалевського. Не вступаючи в дискусії щодо філософських і політичних поглядів ученого-психіатра, дозволимо собі лише дещо зациту-

вати. Зокрема, згідно з визначенням П. Ковалевського, «націоналізм – це вияв поваги, любові та відданості до самопожертви нині, ушанування і схиляння перед минулим та бажання благоденства, слави, моці й успіху в майбутньому – тій нації, тому народові, до якого конкретна людина належить» [7, 18].

Складається націоналізм, згідно з твердженням П. Ковалевського, із національної самосвідомості й національного почуття. Під національним почуттям учений розумів «позасвідомий потяг і сердечне ваблення людей певної нації одне до одного». Національна ж самосвідомість – «це акт мислення, з огляду на яке певна особистість визнає себе частиною рідного цілого, іде під його захист і несе себе самого на захист свого рідного, цілого, своєї нації». Тож якщо національне почуття є «вияв нижчий, тваринний», то національна самосвідомість – вияв «вищий, духовний, інтелігентний» [7, 3–6].

Наведені вище визначення доповнюють портрет П. Ковалевського як учасника соціально-комунікативного процесу. Саме для доповнення портрета звернемося до книги «Лечение душевных и нервных болезней» (Харків, 1889). Вийшла вона із такою присвятою автора: «Моему другу, моей жене». На примірнику, що зберігається в Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка, рукою котрогось із читачів написано: «Несчастный! Она была для тебя только другом, но другом коварным». Така посвята і припис читача наштотують на думку про неоднозначність стосунків у родині вченого. У той же час на сторінках «Архива...» часто трапляється прізвище К. Ковалевської як активної авторки матеріалів рубрики «Бібліографія».

Не можна назвати однозначно вивченими й останні роки життя П. Ковалевського: навіть рік смерті у виданнях різний. За одними даними, він помер у 1924 р., працюючи лікарем психіатричного і нервового відділення Миколаївського госпіталю в Петрограді. За іншими даними [4; 9], консультував важко хворого Леніна, першим визначивши в нього прогресуючий параліч.

Останнім часом з'явилися припущення, що в грудні 1924 р. П. Ковалевський залишив радянську Росію, поселився в бельгійському місті Спа. Помер 17 жовтня 1931 р. у м. Льєж (Бельгія).

Розглянувши й осмисливши діяльність і творчість учасника соціально-комунікативного процесу, можемо констатувати, що: а) виявлені, уточнені й систематизовані факти життя й діяльності П. Ковалевського свідчать про його глибоке розуміння ваги друкованого наукового слова в періодичному виданні для розвитку медицини. В умовах становлення психіатрії як науки П. Ковалевський

прагнув досягнути найдальші її перспективи саме наповнення інформаційного простору знаннями. Саме з цією метою він започаткував і протягом кількох років видавав власним коштом, виконуючи при цьому всю редакційну роботу, журнал «Архив психиатрии, неврологии и судебной психопатологии». Також був редактором, співредактором, засновником чи співзасновником таких спеціалізованих періодичних видань, як «Журнал медицины и гигиены», «Русский медицинский вестник», «Вестник идиотии и эпилепсии», «Вестник душевных болезней», «Archiv für Psychiatrie und Nervenheilkunde»; б) редагуючи й видаючи журнали, П. Ковалевський виступав одним із найактивніших авторів, у кожному випуску вміщуючи статті, переклади, бібліографічні описи. Крім наукової, займався історичною й політичною публіцистикою; в) професор П. Ковалевський зробив значний внесок у розвиток вітчизняної медичної преси наприкінці XIX – на початку XX ст.

Безперечно, подальше ретельне дослідження його життєвого шляху, редакційно-видавничої діяльності й творчості дозволять визначити місце П. Ковалевського в розвитку наукових і науково-популярних видань України, вплив на розвиток вітчизняного медіапростору.

1. *Афанасьев Н. И.* Современники : альбом биографий / Н. И. Афанасьев. – СПб., 1909. – Т. 1. – 352 с.

2. *Багалеї Д. И.* История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905) : истор. моногр. : в 2 т. / Д. И. Багалеї, Д. П. Миллер. – Репринтное изд. – Х., 1912. – 973 с.

3. *Греченко В. А.* Історія світової та української культури: підруч. для вищ. закл. освіти / Греченко В. А., Чорний І. В., Кушнерук В. А., Режко В. В. – К. : Літера, 2000. – 464 с.

4. *Иванов А.* Профессор-националист. П. И. Ковалевский [Электронный ресурс] / Андрей Иванов // Архипелаг «Святая русь». – Режим доступа до вид. : http://rys-arhipelag.ucoz.ru/publ/andrej_ivanov_professor_nacionalist_pikovalevskij/25-1-0-1778.

5. *История психоанализа в Украине* / сост.: И. И. Крутько, Л. И. Бондаренко, П. Т. Петрик. – Х. : Основа, 1996. – 360 с.

6. *Ковалевский П. И.* Психиатрические эскизы из истории / П. И. Ковалевский, проф. – [2-е изд.] – Х. : Изд. журн. «Архив психиатрии, неврологии и судебной психопатологии». Тип. Зильберберга, 1892–1893. Вып. 1: Людвиг II, король Баварский; Навуходоносор, царь Вавилонский; Саул, царь Израилев; Камбиз, царь Персидский. – 1892. – 174, 4 с. Вып. 2: Иоанн Грозный и его душевное состояние. – 1893. – 200 с.: ил.

7. *Ковалевский П. И.* Значение национализма в современном движении балканских славян / П. И. Ковалевский. – Ростов н/Д, 1912. – 36 с.

8. *Коваленко О. А.* Педагогічна діяльність наукових товариств Слобожанщини другої половини XIX ст. : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. А. Коваленко. – Х., 2000. – 19 с.

9. *Петрюк П. Т.* Профессор Павел Иванович Ковалевский – выдающийся отечественный учёный, психиатр, психолог, публицист и бывший сабурянин : к 160-летию со дня рождения / П. Т. Петрюк // Психічне здоров'я. – 2009. – № 3. – С. 77–87.

10. *Саппа М.* Из когорты відважных / М. Саппа // Вечірній Харків. – 1985. – 3 серп.

В контексте развития медицинской периодики и научно-отраслевой социальной коммуникации исследуется деятельность доктора медицины, одного из основоположников психиатрии в Украине, профессора П. Ковалевского.

Ключевые слова: периодика, публицистика, тема, издатель, психиатрия, социальная коммуникация.

In the context of medical journals and scientific branch of social communication investigate the activities of doctor of medicine, one of the founders of psychiatry in Ukraine – Pavlo Kowalewski.

Keywords: periodicals, publicism, subject, publisher, psychiatry, social communication.

Андрій Борець,

асист. (Київ)

УДК 007:304:070:159.923.2 Стебницький

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. (ПРИКЛАД ПЕТРА СТЕБНИЦЬКОГО)

У статті розглянуто особливості становлення національної (української) ідентичності публіциста П. Стебницького. Доведено ефективність національних та імперських студій у дослідженні дискурсу української преси початку XX ст.

Ключові слова: ідентичність, національні та імперські студії, П. Стебницький.

Проблема національної ідентичності – одна з найбільш складних і водночас популярних у сучасній гуманітаристиці. Традиційно вона вважається сферою історичної науки, зокрема інтелектуальної історії (intellectual history). Саме звідси походить коріння національних та імперських студій (міждисциплінарної галузі), що з'явилися у США та Західній Європі в післявоєнний період і вже у 90-х рр. XX ст. стала самостійною й повноцінною науковою дисципліною (хоча, звісно, питання нації були в центрі уваги філософів ще з більш ранніх часів, зокрема з XVIII ст.). Праці таких учених, як Ернест Гелнер, Карл Дойч, Бенедикт Андерсон, Елі Кідурі, Ганс Кон, Волкер Коннор, Ентоні Д. Сміт, Ерік Гобсбаум, змусили по-новому подивитися на складні процеси постання націй та інтерпретувати імперську спадщину.

Якщо дуже коротко – а отже, й дещо спрощено – викласти основні ідеї, що уможливили виникнення нової дисципліни, то це принципово новий погляд на націю як «уявлену», «сконструйовану» спільноту. Вчені-модерністи (Б. Андерсон, Е. Гелнер) дали принципово нові відповіді не так на запитання «що таке нація?», як на запитання «коли, як і де виникає нація?». Г. Касьянов, автор книжки «Теорії нації та націоналізму» – першої української системної праці, яка охопила більшість сучасних концепцій, уза-

гальнює відповіді модерністів таким чином: «1. Нація є продуктом модерної епохи, наслідком виникнення, розвитку та дії таких модерних явищ, як капіталізм, Промислова революція, бюрократична держава, секуляризація суспільної свідомості тощо. Модерна епоха – це епоха націоналізму. Домодерні цивілізації не знали організації людських спільнот за національним принципом. Наявність нації свідчить про модерність відповідної спільноти.

2. Ідея націоналістичних мислителів про «природність» та органічну історичну зумовленість націй здебільшого відкидається. Виникнення націй і націоналізму – не фатальна закономірність (як стверджують націоналістичні мислителі), а, значною мірою, випадковість, наслідок збігу цілої низки суб'єктивних та об'єктивних чинників, причому суб'єктивні чинники переважають.

3. Початковий період виникнення націй та націоналізму припадає на другу половину XVIII ст. Хронологічні рамки можуть змінюватися залежно від конкретно-історичних обставин, проте основна ідея зрозуміла – йдеться передусім про модерну добу, обличчя якої визначили Промислова і Французька революції. Усе, що нагадає нації й націоналізм модерної доби й виникло у попередні часи, належить до сфери формальних аналогій, випадковостей або ж винятків (останні, як відомо, лише підтверджують загальне правило).

4. Всі модерністські версії мають євроцентристську спрямованість. Модернізаційні процеси та еволюція націй і націоналізму починалися в Європі і поширилися в усьому світі. Європейська модель нації стала взірцем для наслідування й відтворювалась і відтворюється в різних варіантах в усьому світі» [6].

Звісно, такий радикальний перегляд концепту «нація» має і своїх опонентів. Ідеться насамперед про примордіалістів – учених, які бачать початок нації у більш ранній період – у добу середньовіччя, а то й ще раніше – і пов'язують постання націй із християнством [10, 21–22]. Дехто намагається знайти, так би мовити, «золоту середину» між поглядами модерністів та примордіалістів, іноді – дуже успішно. Наприклад, Е. Д. Сміт – один із найповажніших сучасних дослідників проблем націй та націоналізму – хоч і пов'язує постання сучасної нації з модерною добою, однак бачить її попередника у ethnies – «названих і самовизначених масивах населення з міфами про спільне походження, спільними історичними спогадами, елементами спільної культури і певним ступенем етнічної солідарності» [10, 54], приклади існування яких знаходить аж у Давню добу. Втім, варто зазначити, що погляди модерністів все ж таки домінують.

З 90-х рр. національні та імперські студії почали з'являтися і в українській науці. Варто згадати такі імена, як Н. Яковенко, Я. Грицак, Г. Касьянов, С. Стельчик та ін. Усі вони вміло пристосували новітні західні інтерпретації концептів «нація» та «імперія» до українського досвіду, заперечуючи традиційні «позитивістські» концепції як радянські, так і «державницькі».

Попри великий спектр сучасних студій із дослідження нації, у центрі уваги всіх напрямів – питання територіальної ідентичності, «які визначають прив'язку особи до простору та здатність ототожнювати себе з тими, хто цей-таки простір населяє, і протиставляти себе тим, хто в нього, відповідно не включається» [1, 46]. Національні та імперські студії можуть бути успішно застосовані й у соціальних комунікаціях. А саме до історії української журналістики, адже, як уже було зазначено, ці студії є міждисциплінарною галуззю (до якої, крім істориків, активно долучаються філософи, політологи, етнографи). Очевидно, ефективним і корисним такий підхід буде для різноманітних періодів історії української журналістики – від початків до сьогодення.

Зокрема, продуктивним видається застосування національних та імперських студій до періоду 1905–1921 рр. – від початку революції в Російській імперії і до завершення Української революції. Адже саме в цей період, попри надзвичайно важкі обставини, можемо вперше говорити про наявність повноцінного дискурсу української преси.

Яке місце посідала українська преса в процесах творення (або «уявлення») української нації? Що вважати українською пресою? Лише українськомовну пресу? Чи були цензурні утиски головною причиною організаційної слабкості української преси (дуже короткого періоду існування більшості видань та малої кількості її передплатників)? У пошуках відповідей на ці та багато інших важливих запитань можуть допомогти національні студії.

Крім того, для розуміння дискурсу української преси корисним видається дослідження ідентичностей окремих українських журналістів та публіцистів, генези та структури цих ідентичностей. Тут варто зауважити, що на початку ХХ ст. був досить великий вибір ідентичностей: людина, народжена на території Наддніпрянщини, Слобожанщини та інших регіонів, які входили до Російської імперії, могла обирати між «українством», «общеросійськістю», «малоросійством» (в його різних варіаціях) і, відповідно, вважати за батьківщину Україну, Росію, Малоросію. Як зауважує Р. Шпорлюк, «... вся історія показує, що мільйони людей змінюють свою батьківщину...

Вибір батьківщини не є якоюсь біологічною неминучістю: ви народилися конем і не можете стати коровою... Належність до нації – це наслідок тривалих історичних процесів, а в реальному житті це часто також питання свідомого вибору» [18, 44].

Мета статті – спробувати визначити особливості ідентичності П. Стебницького, українського громадського діяча, політика, публіциста та письменника кінця ХІХ – початку ХХ ст. Постать цієї особистості привертає увагу в контексті вивчення ідентичностей передусім із двох причин: по-перше, Стебницький «став українцем» дуже пізно (не в гімназійні чи студентські роки, як більшість учасників українського руху); по-друге, більшу частину свого дорослого життя мешкав у Петербурзі, перебуваючи на імперській чиновницькій службі.

Своїх спогадів П. Стебницький не залишив (щоправда, в Інституті рукопису НБУВ зберігається його щоденник 1890–1897 рр., який чекає на свого дослідника), а сучасники загалом зазначали його замкнутість, мовчазливість, небажання говорити про своє минуле. «Гарний чоловік, тільки чиновник. Завжди на всі гудзики застебнутий», – характеристика, що її дав Стебницькому О. Кониський. Лише в останні роки перед смертю П. Стебницький дещо розповів про себе С. Єфремову. Так, стало відомо, що під час навчання в Києві (у 1881 р. закінчив гімназію, а в 1886 – університет св. Володимира) Стебницький був «общеросом», а «до українства як громадської течії ставився скептично. Не вірив. Більше того – не міг знайти розумних підстав для національного відродження».

Втім, як зазначає Єфремов, згадуючи слова Стебницького, «зародок деяких місцевих інтересів, безперечно, був у його, тільки не вийшов з ембріонального стану». Лише з переїздом до Петербурга ідентичність Стебницького набуває нового, українського змісту. Він «одразу почувив те, чого не помічав у Києві: брак рідного повітря. Його потягло назад, на Україну, «на ясні зорі, на тихі води... Тут приїхав до Петербурга Кропивницький з своєю знаменитою трупкою – і сталося чудо: після кількох вистав з Стебницького-скептика став – може, це навіть мало сказати – гарячий і незбитий українець» [3, 562].

Це «чудо» зміни ідентичності, хоч і не є унікальним ані в українській, ані у світовій історії, все ж заслуговує на спробу пояснення.

Тут варто звернутися до дискусії, що свого часу виникла між двома дослідниками націй М. Гехтером і В. Конером щодо концепції «внутрішнього колоніалізму». Перший намагався пояснити виникнення національної ідентичності питанням «доцільного вибору» [11]. Тут учений спирався на досвід британської імперії:

англійці використовували політичну владу, аби зробити з кельтських народів (ірландців зокрема) «внутрішню колонію» як в економічному, так і культурному сенсі. Така політика викликає опір – постання нації – з цілком конкретних і прагматичних причин.

Головним опонентом цієї теорії виступив В. Конер. Він відкидав раціонально-прагматичні основи виникнення національної ідентичності. На його думку, ««етнонаціоналізм», який є справжнім націоналізмом, годі пояснити раціонально. До нього можна тільки вдатися, ретельно все проаналізувавши. Саме так чинили націоналістичні лідери й досягли більшого за науковців поступу» [11]. Отож, націоналізм, за Конером, явище глибинно-емоційне, а отже, нераціональне.

Тож які причини домінували у виборі ідентичності П. Стебницького? Якщо брати до уваги спогади С. Єфремова, то саме глибинно-емоційні. Але не варто обмежуватися лише одним джерелом. Розгляньмо спадщину Стебницького як літературну, так і публіцистичну.

Надзвичайно цікавим у цьому контексті є його оповідання «За водою». Хоч і художньо слабке, воно цінне насамперед своєю автобіографічністю: головний герой – мешканець Петербурга, чиновник середнього рангу пан Середович має за прототип самого Стебницького. Підстави так вважати дають описані у творі численні автобіографічні деталі (підпис головного героя під протестом «Союза писателей» проти розгону демонстрантів 4 березня 1901 р., його обшук жандармами, контакти зі студентством із України тощо). Зазначимо, що в цьому оповіданні Стебницький серед іншого розповів, яким шляхом він прийшов до українства. «Середович виріс під важкою ферулою старозавітної родини, якої вплив зробив його ще з хлоп'ячих літ старкуватим і загнав у куток самотності і страху до дійсного життя», – розповідав літератор (сам він народився в родині сільського священика).

«З того ж самого впливу вийшли і його погляди – державно-патріотичні і ті утилітарні життєві ідеали, – з якими він перебув університет і пішов далі звичайною тропою на державну службу» [13, 229]. Утилітарні ідеали – це, звичайно, не національна, а соціальна ідентифікація в межах Російської імперії (хто я? – випускник фізико-математичного факультету університету св. Володимира, син сільського священика, майбутній службовець тощо). Державно-патріотичні погляди – це, очевидно, династійна лояльність, тобто визначення себе не як українця чи росіянина, а як мешканця великої імперії, очолюваної Романовими.

Але в Петербурзі з героєм стаються значні зміни: «Петербургська канцелярія стала для Середовича за найвищу школу і своїми гострими, яскравими враженнями помалу радикально переробила його погляди» [13, 229]. Велич імперії, про яку, очевидно, Середовичу так багато розповідали в гімназійні та університетські роки, зазнає краху: він бачить величезну бюрократичну машину, яка виконує «страшну силу нікчемної роботи» і є ворожою до прогресивних ідей, бачить замість «правди життя» його «ворогів», головним інструментом яких для придушення інакодумства є насильство. Головний герой щодалі, то сильніше стає прибічником лівих поглядів. Однак разом із тим посилюється його зневіра щодо можливості змінити величезну імперську машину. В цій зневірі Середович знаходить виправдання своїй слабкості та бездіяльності.

Водночас герой все ж відчуває сильну потребу заповнити своє життя якимось сенсом. Співпрацює з часописами (звісно ж, з російськими), відвідує збори Спілки письменників (так само російських), однак відчуття невдоволеності та скептицизму щодо наслідків роботи як своєї, так і однодумців по спільнотах не зникає.

Таким чином, усі спроби знайти відповідь на запитання «хто я?» самоідентифікацією з лівими ідеями, загальноросійським ліберально-демократичним гуманізмом не дають результатів. Депресія не минає, невдоволеність собою та оточенням зростає.

Однак далі відбувається несподіване: Середович сходиться з гуртком земляків-українців у Петербурзі, долучається до культурно-просвітньої роботи, яка «зв'язала його з далеким, милим рідним краєм, і рідним людом». Нарешті, герой віднаходить душевну рівновагу: «В гуртку земляків, в атмосфері інтересів рідного краю, в звуках рідної мови Середович помалу відживав, забував свою нудьгу і якимось слабше відчував звичайне зневір'я до себе і других» [13, 231].

Навернення до українства в цьому оповіданні описане як глибоко-емоційне, нераціональне. Середович визнає, що його робота («чисто культурно-просвітня») у гуртку «земляків», як і роботи українства в цілому, можуть дати результати в ще більш віддаленій перспективі, ніж «загальноросійська» робота на ґрунті лівої ідеї, або й взагалі не дати жодних результатів. Але тільки територіальна ідентифікація (я – українець) наповнює життя головного героя змістом. Описана (мимохідь) в оповіданні історія – наче приклад до сказаного В. Конером: «у вивченні націоналізму мають значення не події, а почування, які беруть гору в конкретному випадку. Віра у спільну предківщину ґрунтується не на фактах і здоровому глузді, а на сильних і нераціональних (не на ірраціональних) почуваннях

представників нації. Привабливість і мотиви таких почувань можна дослідити, але їх годі пояснити раціонально» [11].

Тут одразу ж варто зауважити, що, попри цю нераціональність, сам Стебницький, як і переважна більшість діячів українського руху, намагався підвести під нього раціональну базу. І в популярних брошурах «Украинский вопрос» (складено разом із О. Лотоцьким) та «Українська справа», і численних статтях на захист української мови та українськомовної школи – суцільні посилання на авторитетних учених (істориків, етнографів, філологів), емпіричні факти з життя імперії та європейських країн (зокрема, статистику), зрештою, апелювання до здорового глузду. П. Стебницький уявляв цю справу абсолютно зрозумілою і певною, аргументація здавалась йому залізною (хоча у своїх листах та розмовах із колегами він нерідко поставав скептичним і непевним щодо «українського проекту» (термін Р. Шпорлюка). Та все ж намагання раціоналізувати цей проект у публічному дискурсі – цікаве явище, яке заслуговує на дослідження.

Краще зрозуміти питання ідентичності П. Стебницького можна, якщо згадати, що «територіалізація ідентичності, закладена в основу національної моделі, вводить у процес ідентифікації неодмінний процес віншування» [1, 47]. Тобто перед тим, як відповісти на запитання «ким я є?», треба дати відповідь на ще одне – «ким я не є?»

Що можна побачити, розглядаючи в цьому ключі публіцистику П. Стебницького? Динамічність ідентичності літератора, її часом різку корекцію, увиразнення. Наприклад, уже долучившись до українського руху, Стебницький певний час вагався між термінами «Малоросія», «малорос» та «Україна», «українець». Під деякими зі своїх творів на українську (малоросійську) тему, написаних для російської преси, публіцист ще підписується як Малорос [14, 616]. У статті «Литовский алфавит и малорусская литература» 1904 р. він пише: «для нас, малороссов» [15, 156]. Роком пізніше, за кілька місяців до революції 1905 р., у статті «Один из открытых вопросов» Стебницький десять разів використовує прикметник «малороссийский», двічі – «українофільський» і лише один раз «український» (та й то, цитуючи слова київського генерал-губернатора) [5]. Втім, як справедливо помітили російські дослідники, «після революції 1905 року поняття «малорос» вже не використовується Стебницьким для ідентифікації – воно рідше поступається місцем поняттю «українець», «український» [7].

Сумніви щодо самоназви, використаної Стебницьким у власних творах, не єдиний приклад нестабільності його ідентичності. Однак перед тим, як навести ще один, варто зробити короткий відступ.

Р. Шпорлюк погоджується із думкою Р. Пайпса про відмінний від європейських націй шлях формування російської ідентичності. Якщо французька, британська та німецька багатонаціональні імперії сформувалися вже після того, як були сформовані модерні французька, британська та німецька нації, то у випадку з Росією вийшло навпаки: формування імперії випередило становлення модерної нації. Як наслідок, «росіяни ніколи не були зовсім певні, що таке «Росія», а що не є Росією, навіть якщо територія є під російським пануванням» [19, 61].

Схоже, така плутанина вплинула і на українців у Російській імперії. Приклад Стебницького це доводить. Він теж не зовсім чітко розмежовує поняття «російський» та «український». Наприклад, у статті «Перспективы русско-украинских отношений» він пише: «Вже за Столипіна вищі органи державного управління, висловлюючись з «іногородських» питань, визначили вихідною точкою своїх заходів «державну ідею про асиміляцію народностей, що населяють Росію», з панівною руською (*в оригіналі російськомовної статті «русской»*. – А. Б.) народністю. Оскільки на практиці в поняття «русського» вкладався зміст великоруський, то до категорії «іногородців», з усіма відповідними наслідками, потрапила і третя частина руського племені – українці, які з цього часу знову стали... об'єктом для застосування всяких адміністративних скорпіонів» [17, 43]. Отже, «русський» тут уживається як категорія, що містить у собі три складники (третя, звісно, білоруська).

Зарахування українців до «іногородців» (якими в імперії традиційно вважалися жителі Туркестану, киргизи, горці Кавказу, євреї та деякі інші народи), схоже, ображає Стебницького. В іншій статті публіцист наголошує: «Якщо в російсько-польських відносинах політика офіційного націоналізму мала певною мірою загальноруський характер, то українське питання стало ґрунтом для послідовного розвитку ідеології націоналізму великоруського...» [12, 15].

Загалом, склалася цікава, на перший погляд парадоксальна, але насправді закономірна ситуація. Як вважає Р. Вульпіус: «До 1917 року серед прихильників ексклюзивної української ідентичності лише деякі виступали за повне політичне відокремлення від Російської імперії. Для більшості мова йшла перш за все про визнання українців як самостійного народу зі своєю народністю» [2, 357]. Як сподівався Стебницький та інші діячі українського руху, після такого визнання може настати співпраця – заради блага спільної вітчизни – Росії. Однак фактичне визнання на офіційному рівні (рішення імперської Академії наук про існування самостійної

української мови, а не малоросійського наріччя 1905 р., пізніше – зарахування українців до «інородців» головою уряду П. Столипіним) призвело до нової хвилі репресій.

Загалом складність і неоднозначність терміна «руський» уже неодноразово розглядалися ученими. Зазначимо, що йдеться не просто про лінгвістичну плутанину, а й про неясність ідентифікаційну, яка по-своєму виявлялася і в інших дискурсах.

Так, у тогочасному політичному дискурсі ця специфічна ідентичність утілилась у гаслі автономії. Переважна більшість діячів українського руху (згадаймо заклики Петлюри підтримати Росію у світовій війні задля користі України), і Стебницький у тому числі, бачили своє майбутнє лише у вільній, демократичній Росії. Історик І. Лисяк-Рудницький, розмірковуючи над тим, чому вже під час Української революції діячі Центральної ради так довго стояли на позиціях автономії, коротко і блискуче пояснив цей феномен: «Україна належала до Росії близько 250 років... і це довготривале перебування витворило виразний матеріальний і психологічний зв'язок між Україною та власне Росією. Попри нарікання на петербурзький централізм, українці не відчували себе чужинцями в імперії, у розбудову якої багато осіб українського походження зробило чималий внесок. Але прийняття імперії, що здавалося всеохопною і непохитною реальністю, могло співіснувати – і співіснувало – у свідомості українців із почуттям української етнічної відрубності та вірності особливим політичним і культурним інтересам своєї батьківщини» [8, 4–5].

І. Лисяк-Рудницький також зазначає, що ці погляди різко змінюються під час осені та зими 1917 р. «Величезний зворот від федералізму до програми державної самостійності» остаточно стався після більшовицької агресії [8, 18].

У статті про літературну творчість П. Стебницького М. Зеров наводить строфу, написану Стебницьким на поштовому аркуші під портретом Шевченка: «Россия нищеты, невежества, насилий, Кичливой низости и рабского смиренья, Хоть вышла из Москвы, но все ж ее рождение Кацапов и хохлов есть общий плод усилий». Зеров зауважує, що цей напис Стебницького «висловлює думку, повторену і розвинену в діалозі «На пожарині» [4, 598]. Дія цього діалогу відбувається саме в окреслений Лисяком-Рудницьким період.

У творі, написаному 1918 р. (уже за режиму гетьмана Скоропадського) і який власне є невеликою двоактовою п'єсою, показана розмова між Господарем, українським письменником, та його

гостем, Професором із Петрограда. Діалог цей відбувається під вибухи канонади (до Києва підступають більшовики). Очевидно, Стебницький ідентифікує себе з Господарем. Прототипом Професора міг бути Олексій Шахматов, російський філолог, який хоч і симпатизував етнографічному українству, скептично ставився до його політичного майбутнього, про що говорив Стебницькому особисто. За спогадами О. Лотоцького, «коли з революцією повсталала на Україні виразна течія самостійницька, а Центральна Рада почала з тимчасовим російським урядом переговори про утворення Генерального Секретаріату, академік був сим дуже збентежений та в розмові з П. Я. Стебницьким, що залишався тоді в Петербурзі, казав із обуренням: – Коли б я передбачав щось подібне, я б і раніше казав те, що тепер кажу рішуче: Non possumus» [9, 359].

Позиція Господаря в діалозі – демонстрація вже «відкоригованої» ідентичності Стебницького. Він нарешті вирішує для себе питання з етнонімами. Росія для нього – це тепер «Москва» або «Великорусь», історична мета якої «руйнувати Україну та її культуру» [16, 546]. Більшовики – «свіжа форма великоруського національного духу» [16, 551]. Російська культура – «східна і хижацької вдачі» [16, 549]. На зауваження Професора, в якому він вживає термін «Росія», Господар обурливо відповідає: «Це тільки так писалося – «Росія», а читати треба було: «Москва» [16, 547]. На репліку професора про спільну мету росіян і українців у межах Російської імперії чути відповідь: «Чи не досить нам, пане професоре, товкти водно про ту містичну «спільну мету» та «спільну роботу». Ми триста літ простували з вами до тієї мети – і досі до неї не потрапили» [16, 553].

Господар кається, що так пізно став на позицію самостійності: «Я все моє життя віддав праці на культурнім ґрунті, бо почуття щирої лояльності заважало мені ставати на шлях політичного сепаратизму. Але сьогодні я каюся за цей гріх перед рідним краєм... На мою думку, все, що я віддав Росії, я вкрав і в свого народу» [16, 554]. Ідентичність викристалізовується за допомогою посиленого «іншування»: ми – це українці, ми демократичні, європейські; вони – це росіяни, деспотичні, азіатські, і вони – наш ворог. І кристалізація призводить до змін і політичного порядку денного.

Підіб'ємо підсумки. Національні та імперські студії можуть бути ефективними для дослідження української преси. Одне з можливих завдань такого дослідження – реконструкція ідентичності журналістів і публіцистів задля кращого розуміння дискурсу тогочасної української. На прикладі Петра Стебницького бачимо, що

його (українська) ідентичність, яка формувалася великою мірою нерационально, не була стійкою. Відкритість до змін, часом дуже різних, була її визначальною рисою, яка виявляла себе не тільки в публіцистичних чи художніх творах, а й у політичних поглядах.

1. *Бетлій О.* Усе про ідентичність / Олена Бетлій, Катерина Діса // Ідентичність / Центр польських та європейських студій НаУКМА. – К. : Дух і літера, 2009. – 464 с. – (Міжкультурний діалог ; т. 1).

2. *Вульпиус Р.* Слова и люди в империи : к дискуссии о «проекте большой русской нации», украино- и русофилах, наречиях и народностях... // *Ab imperio.* – 2006. – № 1. – С. 353–365.

3. *Єфремов С.* Лицар нездоланий // П. Стебницький. Вибрані твори / Петро Стебницький ; [упоряд. та вступ. ст. Інни Старовойтенко]. – К. : Темпора, 2009. – С. 560–565.

4. *Зеров М.* З літературних творів П. Я. Стебницького / П. Стебницький. Вибрані твори. – С. 560–565.

5. *Ирпенский А.* Один из открытых вопросов // Южные записки. – 1905. – № 40. – С. 1–3.

6. *Касьянов Г.* Теорії нації та націоналізму [Електронний ресурс] / Г. Касьянов // Ізборник : [сайт]. – Режим доступу : <http://izbornyk.org.ua/kasian/kas06.htm>.

7. *Котенко А. Л.* «Малоросс»: эволюция понятия до первой мировой войны [Електронний ресурс] / А. Л. Котенко, О. В. Мартынюк, А. И. Миллер // Новое литературное обозрение : [сайт]. – Режим доступу : <http://www.nlobooks.ru/rus/magazines/nlo/196/2297/2299/>.

8. *Лисяк-Рудницький І.* Четвертий універсал та його ідеологічні попередники / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : в 2 т. ; [пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака]. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 1–27.

9. *Лотоцький О.* Сторінки минулого / О. Лотоцький / Праці Укр. наук. ін-ту. – Варшава, 1933. – Ч. 2. – 486 с. – (Праці Укр. наук. ін-ту ; т. 12).

10. *Сміт Е. Д.* Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка / Енґоні Д. Сміт. – К. : Темпора, 2010. – 312 с.

11. *Сміт Е. Д.* Націоналізм [Електронний ресурс] / Е. Д. Сміт // Ізборник : [сайт]. – Режим доступу : <http://izbornyk.org.ua/smith/smt06.htm>.

12. *Смуток П.* В родственных объятях / П. Смуток // Украинская жизнь. – 1917. – № 1/2. – С. 9–24.

13. *Смуток П.* За водою. Оповідання / П. Смуток // ЛНВ. – 1910. – Т. 50. – С. 227–242.

14. *Стебницький П.* Вибрані твори / Петро Стебницький ; [упоряд. та вступ. ст. Інни Старовойтенко]. – К. : Темпора, 2009. – 632 с.

15. *Стебницький П.* Литовский алфавит и малорусская литература // Вибрані твори. – С. 156–161.

16. *Стебницький П.* На пожарині // Вибрані твори. – С. 545–558.

17. *Стебницький П.* Перспективы русско-украинских отношений // Вибрані твори. – С. 43–51.

18. *Шпорлюк Р.* Роздуми й рефлексії історика про сучасну Україну // У пошуках майбутнього часу: статті та есеї / Роман Шпорлюк. – К. : Грані-Т, 2010. – С. 30–46.

19. *Шпорлюк Р.* Україна і Росія // Там само. – С. 47–91.

В статье рассматриваются особенности становления национальной (украинской) идентичности публициста П. Стебницкого. Доказывается эффективность национальных и имперских студий в исследовании дискурса украинской прессы начала XX в.

Ключевые слова: *идентичность, национальные и имперские студии, П. Стебницкий.*

The article deals with the features of formation of the national (Ukrainian) identity of Petro Stebnitskiy, Ukrainian journalist. The effectiveness of national and imperial studies in the analysis of the Ukrainian press discourse (the beginning of XX century) is proved.

Keywords: *identity, national and imperial studies, P. Stebnitskiy.*

Наталія Желіховська,
канд. наук із соц. комунік. (Київ)
УДК 007: 304: 659.3

ГЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ

У статті досліджено особливості висвітлення публіцистами проблеми гендерної рівності на сторінках сучасної періодики.

Ключові слова: публіцистика, гендерна рівність, стереотипи.

Сприйняття «чоловічих» та «жіночих» ролей у різних суспільствах трактується по-різному. Демократичний устрій, який передбачає для всіх членів суспільства наявність вільної самореалізації та можливості забезпечувати себе незалежно від статевої належності, сприяє активній трансформації застарілих соціальних стереотипів. Властивість змінюватися відповідно до нових умов суспільного поступу мають і гендерні стереотипи, які базуються, головним чином, на культурних, релігійних та національних традиціях. Значну роль у процесі формування нових поглядів на соціокультурні норми поведінки для чоловіків та жінок відіграють публіцистичні матеріали, що безпосередньо впливають на громадську думку.

Стан гендерної проблематики у вітчизняному інформаційному просторі досліджували українські вчені А. Волобуєва, Н. Остапенко, О. Пода, Н. Сидоренко, Т. Старченко та ін. Мета дослідження – окреслити основні аспекти, в яких відбувається висвітлення проблеми гендерної рівності в сучасному українському публіцистичному дискурсі.

На думку С. Скорнякової, особливо яскраво гендерні стереотипи виявляються в рекламі. Як правило, жінку зображують таким чином: або як деталь кухонного інтер'єру, або з численними пральними порошками та засобами для миття посуду, або як спокусницю. Гендерні стереотипи вміло відтворюються і транслюються в так званих «жіночих» журналах – «Лиза», «Домашній очаг» та ін. Вони навчають жінку бути красивою й привабливою, вміти розважити й задовольнити чоловіка. Жіноча компетенція – це вміння добре хазяйнувати, смачно готувати, вміти користуватися космети-

© Желіховська Н., 2012

кою і бути привабливою. Соціальні, економічні, політичні проблеми, реальне життя реальних жінок фактично не мають свого відображення [5].

На жаль, як зазначає Н. Сидоренко, численні «життєві історії» у таких виданнях, з професійного погляду – невиразні, банальні та одноманітні. «Епізоди, вчинки, ймовірні та неймовірні ситуації, колізії як документального характеру, так і авторського (часто – журналістського, літературного) домислу заповнюють сторінки жіночих видань» [4, 209]. Тотожними є не лише структура та зміст як електронних, так і друкованих варіантів видань для жінок (розділи про моду, здоров'я, чоловіків, зіркове і світське життя, розваги, кулінарія тощо), дивовижною схожістю відзначаються також заголовки, підзаголовки, рубрики, сюжетні перипетії, суспільні мотиви, психологічний вплив, образні засоби та моральні настанови.

Серед багатьох стереотипів масової свідомості щодо сфер жіночої та чоловічої компетенції, які транслюються ЗМІ, можна виділити такі: жіночі справи – хатне господарство і виховання дітей; чоловічі справи – політика та бізнес. Останнім часом ситуація починає змінюватися: у ЗМІ все частіше почали з'являтися матеріали як про активних і успішних жінок, так і про чоловіків, які готові виховувати дітей і господарювати. Утім, застарілі соціальні стереотипи ще міцно тримаються в суспільній свідомості.

Соціальний стереотип (від гр. stereos – твердий і typos – відбиток) – схематизоване уявлення про який-небудь соціальний об'єкт (людину, групу, явище), яке має значну стійкість. Соціальний стереотип нерідко складається на основі досить обмеженого минулого досвіду або неповної інформації, що інколи призводить до фіксації другорядних, випадкових ознак об'єкта. Термін уперше застосований американським журналістом У. Ліпманом для визначення поширених у суспільстві упереджених уявлень про членів етнічних, класових, політичних і професійних груп. Роль соціальних стереотипів у комунікативних процесах важко переоцінити: вони закріплюють інформацію про однорідні явища, факти, предмети, процеси, людей і т. ін.; спрощують процес обміну інформацією та її розуміння, сприяють виробленню спільних поглядів, шкали вартостей та єдиного світогляду, збереженню і трансляції культурно-історичного досвіду [3, 389].

Гендерні стереотипи виконують усі вищезазначені функції, акумулюючи досвід поколінь щодо поведінки жінок та чоловіків, їхніх рис характеру, моральних якостей, соціальних ролей тощо.

Сучасна соціальна наука розрізняє такі поняття, як стать і гендер. Традиційно перше з них використовували для визначення тих

анатомо-фізіологічних особливостей людей, на основі яких людські істоти позиціонуються як чоловіки або жінки. Крім біологічних відмінностей, між людьми існує розподіл їхніх соціальних ролей, форм діяльності, розбіжностей у поведінці та емоційних характеристиках. У зв'язку з тим, що біологічна стать не може бути поясненням розбіжностей соціальних ролей, які існують у різних суспільствах, виникло поняття «гендер», що означає сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство очікує від людей залежно від їхньої статі. Отже, як слушно зауважує О. Вороніна, не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають психологічні якості, моделі поведінки, види діяльності та професії чоловіків і жінок. Таким чином, гендер створюється суспільством як соціальна модель для чоловіків та жінок, яка визначає їхнє становище і роль у суспільстві та його інститутах (сім'ї, політичній структурі, економіці, культурі, освіті тощо). У процесі виховання сім'я, система освіти, культура в цілому (через книжки й засоби масової інформації) формують у свідомості дітей гендерні норми, правила поведінки, створюють уявлення про те, хто такий «справжній чоловік» і якою має бути «справжня жінка». Згодом ці гендерні норми підтримуються за допомогою різноманітних соціальних та культурних механізмів.

Теорія соціального конструювання гендера базується на двох підвалинах: 1) гендер конструюється за допомогою соціалізації, розподілу праці, системи гендерних ролей, сім'ї, засобів масової інформації; 2) гендер конструюється самим індивідом – на рівні його свідомості (тобто гендерної ідентифікації), прийняття пропонуваного суспільством норм та ролей і підлаштування під них (в одязі, зовнішності, поведінці тощо). Ця теорія активно використовує поняття гендерної ідентичності, гендерної ідеології, гендерної диференціації і гендерної ролі. Зокрема, гендерна роль передбачає виконання певних соціальних вимог – тобто відповідна для певної статі поведінка у вигляді мови, манер, одягу, жестів тощо [2].

Хоча термін «гендер» виник порівняно недавно (1975), російська дослідниця Т. Бендас [1, 10–14] зауважує, що визначення гендерних ролей, завдяки яким формувалися гендерні стереотипи, започатковано ще в античні часи. Відомий грецький філософ Платон Афінівський, використовуючи у своїх працях міф про андрогенів, висловлював думку про взаємодоповнюваність обох статей та проголошував ідею рівноправності. Ставлення до жінки у Платона було суперечливим: з одного боку, негативним, бо він уважав її нижчою істотою, з іншого – позитивним, бо в ідеальній державі,

яку він описав, жінка могла брати участь в усіх справах нарівні з чоловіком. Арістотель уважав, що єдиний сенс у розподілі статей – народження дітей, а призначення жінки – виношування нащадків і ведення господарства. У чоловіка й жінки різні обов'язки й різні норми поведінки: те, що для жінки вважається схвальним (наприклад, мовчання), для чоловіка – ні, і навпаки. Чоловік і жінка – не рівноцінні істоти: жінка дає дитині тіло, а чоловік – душу. Чоловік – норма, жінка – відхилення від неї і т. ін. Варто зазначити, що більшість думок Арістотеля актуальні й сьогодні – настільки стійкими виявилися гендерні стереотипи. Розбіжності щодо норм поведінки, розподіл праці між чоловіками і жінками, порівняння їх між собою – усі ці питання є предметом сучасних гендерних досліджень.

Проаналізувавши розбіжності обох статей, Ж.-Ж. Руссо, наслідуючи Арістотеля, також висловив думку про різні норми поведінки для чоловіків і жінок (те, що ми сьогодні називаємо «гендерними стереотипами»). Як уважав Руссо, рівність або подібність чоловіків та жінок обмежується біологічними ознаками: схожі більшість органів, потреби та здібності. Утім, як соціальні істоти вони не можуть бути рівними через природжені характеристики. Відповідно, відрізняються і норми поведінки: для чоловіків – щирість, відкритість, самостійність суджень, правдивість, а для жінок – сором'язливість, хитрість, толерантність, кокетливість та вигадливість.

І. Кант розділяв чоловіків і жінок, по-перше, за характером участі в політичному житті і, по-друге, за характером особистості й поведінки. Для чоловіків властивим є активне громадянство (участь у прийнятті політичних рішень, незалежність суджень), а для жінок – пасивне (об'єкт управління). Деякі якості жінки пов'язані з народженням дітей (боязкість, слабкість), інші – з її роллю подавати приклад шляхетності в суспільстві (доброзичливість, розсудливість, красномовність). Гендерні стереотипи, як зазначив Кант, мають неабиякий запас міцності: і сьогодні досить поширеною є думка про те, що жінки не здатні приймати політичні рішення, і про те, що їхні властивості пов'язані з біологічним та культурним призначенням.

Цікаву думку запропонував німецький романтик Ф. Шлегель про цілісність особистості, яка поєднує в собі особистісні характеристики і чоловіка, і жінки. На відміну від багатьох попередників, він зазначав не «природну» відмінність обох статей за цими характеристиками, а, навпаки, радив чоловікам розвивати жіночі якості, яких їм бракувало (наприклад, емоційність), а жінкам – чоловічі (раціональність).

Сучасний період, починаючи з другої половини ХХ ст., характеризується бурхливим розвитком гендерних досліджень. Експериментальні дослідження та теоретичне осмислення емпіричних фактів на новому рівні дозволяють глибше вивчити гендерну проблематику, зокрема, формування та трансформацію гендерних ролей, і, відповідно – гендерних стереотипів. Згідно з сучасною гендерною теорією, сам по собі факт існування біологічних, соціальних та психологічних розбіжностей між конкретними жінками та чоловіками не настільки є важливим, як є важливою їхня соціокультурна оцінка та інтерпретація.

Значну роль у конструюванні нових понять та соціальних стереотипів відіграють засоби масової комунікації. Аналіз публіцистичних матеріалів, опублікованих упродовж останніх років на сторінках українських ЗМІ, дозволяє зробити висновок про слабку зацікавленість авторів гендерною проблематикою. Переважна більшість матеріалів, так чи інакше, присвячена Міжнародному жіночому дню. Наприклад, «Жіноче питання» в честь Восьмого березня Олени Захарченко на сторінках «Української правди» (2009. – 3 берез.).

Проблему конструювання нових гендерних відносин у суспільстві публіцисти розглядають у різних площинах, які умовно можна об'єднати у дві категорії: 1) теорія гендерних відносин; 2) практика соціального конструювання.

Матеріали, що належать до першої категорії, виконують здебільшого просвітницьку функцію. Значна кількість виступів присвячена поясненню елементарних понять теорії та практики гендерних відносин, а також аналізу забезпеченості відповідними нормами законодавства, або як прогресує вирішення гендерного питання на законодавчому рівні. Зокрема, серед цієї групи матеріалів можна виділити публікації таких авторів у «Дзеркалі тижня», як Г. М'яких «Що це за звір такий – «гендер»?» (2005. – 25 черв.), С. Сененко «Маскулінність і фемінність: від бінарної опозиції до цілісної людяності» (2005. – 5 листоп.), С. Орел «Недарма Україна жіночого роду» (2006. – 2 груд.); а також газети «День»: О. Миколюк «Навіщо нам гендер?» (2008. – 23 верес.), «Світ – за рівність» (2008. – 13 берез.).

Автори матеріалів переконані, що зневага загальносвітових тенденцій таїть у собі негативні наслідки. Як приклад – сучасний жіночий рух в Україні, коли більшість жіночих організацій є придатком або до держави, або до різноманітних політичних сил. «Шокує нерозуміння того, що це рух не тому жіночий, що склада-

ється з жінок, а тому, що його мета – допомогти самореалізації жінки як особистості, як члена певної спільноти», – вважає Г. М'яких. Зважаючи на те, що гендерна ідентичність («Я почувалася жінкою») інколи не збігається з так званими гендерними ідеалами («Очікується, що я люблю дітей і добре готую їжу»), авторка робить висновок: міжстатеві конфлікти виникають тоді, коли під впливом різноманітних чинників суспільство визнає моральним і адекватним існування якогось одного виду статевої та гендерної самоідентифікації: наприклад, жінка-домогосподарка, чоловік-годувальник, що є фундаментом для виникнення подвійної моралі та подвійного стандарту.

Проблема гендеру – проблема не етики, а використання потенціалу жінок і проблема розвитку суспільства. Експерти переконані, що саме гендерна рівність – це один із пріоритетів демократичного розвитку будь-якої країни та передумова для поліпшення ситуації в гуманітарній та соціальній сферах. Гендер починається від зображення на рекламному листку у вагоні метро й закінчується політикою президента країни. Демократичний устрій найбільше відповідає жіночим ментальності й типу мислення (прикладом тут може служити модель родини, обов'язковою умовою збереження й нормального існування якої є захист інтересів усіх її членів). На практиці не один раз доведено, що рівень демократичності сучасних держав фактично прямо пропорційний відсоткові жінки у складі їхніх владних органів. Напрямок думок та програми поведінки переважної більшості жінок чудово узгоджуються саме з демократичними засадами.

На думку С. Орел, тема гендеру, час від часу з'являючись у ЗМІ, відіграє роль такого собі брязкальця: погратися і відклали. «І даремно. Адже з кожним роком це явище дедалі відчутніше стає одним з викликів часу, на які ми, хочемо чи не хочемо, мусимо знаходити адекватні відповіді. І мова тут не про статтю, а про шляхи розвитку суспільства», – вважає авторка.

До другої категорії належать матеріали, в яких досліджено проблеми та перспективи використання наявних світових напрацювань практики суспільного перетворення українським соціумом: розподіл гендерних ролей та пов'язані з ними існуючі соціальні стереотипи. До таких публікацій належать матеріали, опубліковані на шпальтах всеукраїнських видань «День» (далі – Д.) і «Дзеркало тижня» (далі – ДТ.). Зокрема О. Михайлицької «Обережно! Холостяк» (ДТ. – 2005. – 25 черв.), О. Приходько «Фемінізація культури» (ДТ. – 2006. – 4 берез.), В. Герасимчук «Жінки можуть модернізувати суспільство» (Д. – 2006. – 30 черв.), Н. Житарюк

«Мінімум жінок» (Д. – 2006. – 27 груд.), О. Луцишиної «Відчайдушні домогосподарки, або Що таке «загальнолюдське?»» (ДТ. – 2008. – 2 лют.), О. Миколок «Гендер «зверху» та «знизу» (Д. – 2009. – 6 берез.), «Гендерна «галантність» (Д. – 2007. – 13 берез.), «Гендер – справа практична» (Д. – 2008. – 7 берез.), О. Приходько «Роздача щастя за гендерною ознакою» (ДТ. – 2007. – 3 листоп.), «Продовження життя чоловіків – інвестиції в жінок» (ДТ. – 2008. – 8 берез.), «Роздільним навчанням – по гендерних стереотипах?» (Д. – 2008. – 27 верес.), О. Кісь «Кого оберігає Берегиня, або Матріархат як чоловічий винахід» (ДТ. – 2005. – 23 квіт.), «Обережно: сексизм!» (ДТ. – 2008. – 7 черв.), Л. Нечипоренко «Жінка, з якою радяться державні мужі» (ДТ. – 2008. – 5 квіт.).

На думку публіцистів, за роки незалежності українське суспільство поступово почало відкриватися. На початку 90-х в Україні активно заговорили про гендер, фемінізм, у нас почали з'являтися жіночі громадські організації та рухи (хоча жіночий рух як такий виник в Україні набагато раніше). Саме тоді стало зрозуміло, що в питанні рівності жінок та чоловіків ми дуже відстали від Європи. Специфіка українського жіночого руху в перші роки незалежності полягала в тому, що власне жіночі інтереси в ньому були підпорядковані інтересам національно-державним, тобто проблеми боротьби з дискримінацією жінок, відстоювання їх прав і законодавче забезпечення гендерної рівності розглядали як другорядні в порівнянні із завданнями державотворення та національно-культурного відродження. Таким чином, у політичному і публічному дискурсах образ Березині набув статусу офіційної, протегованої державою моделі для жіночої ідентифікації.

Хоча метаморфози сталися здебільшого у свідомості жінок, О. Миколок вважає, що суспільство в цілому також багато в чому змінилося. По-перше, є зміни «зверху» – з боку влади, тобто тих структур, які здійснюють управління суспільством на найвищому рівні: прийнято кілька законів, які мають забезпечувати рівні можливості чоловіків і жінок. Керівництво країни змушене робити деякі зміни, оскільки приєднується до певних міжнародних документів, відповідно, засад європейської політики, зокрема й регулювання гендерних відносин у суспільстві. Паралельно відбуваються більш масові, але поки що менш помітні зміни «знизу» – з боку самого суспільства. У нинішній ситуації можна чітко констатувати певний розрив цих двох рівнів – «зверху» і «знизу»: на рівні влади якщо й приймаються якісь рішення, то зазвичай вони є суто формальними і, як правило, не враховують ту громадську думку, яка

склалася у населення, зокрема запровадження гендерних квот під час виборів до парламенту.

Поступово населення схиляється до думки, що влада не може бути одностатевою, втім, у нас надто живучі стереотипи традиційного розподілу ролей між чоловіками та жінками. На думку Н. Житарюк, ситуація така: жінки працюють, чоловіки керують. Суспільство ще не готове сприймати чоловіків і жінок як рівноправних партнерів у всіх сферах. Сьогодні жінкам важче знайти пристойну роботу, а середній рівень її оплати нижчий, ніж у чоловіків. Усе наше життя пронизане гендерними стереотипами, починаючи з диференційованої соціалізації дітей завдяки недосконалій сучасній системі освіти.

Як стверджує О. Миколок, Україна й досі є державою, де влада належить чоловікам: існують закони про рівні права чоловіків і жінок, а рівності нема. Нині найбільше порушень прав жінок стосується економічної сфери та сімейного життя. На законодавчому рівні є прогрес: нам і Конституція гарантує рівність прав жінок і чоловіків, і закон про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Однак для поступу в практичній площині необхідно виробити дійовий механізм реалізації гендерних програм. Ефективність діяльності жіночих громадських організацій є дуже низькою. Проблема полягає в тому, що держава донині не делегувала їм якісь функції, які б вони могли виконувати, адже на реалізацію соціальних послуг потрібне державне замовлення. Авторка переконана: щоб в Україні діяльність держави в усіх сферах була продуктивнішою, зваженою в інтересах і чоловіків, і жінок, зацікавлене все населення. А для цього конче потрібно, щоб жінки брали участь у прийнятті рішень: якщо природа вирішила, що чоловік і жінка мають іти поруч, то разом вони повинні бути на всіх рівнях – тоді можна сподіватися, що в нас буде гармонійне суспільство.

Підсумовуючи, варто зазначити, що, незважаючи на складнощі перехідного періоду, наше суспільство перебуває на шляху до гендерної рівності: гендерна проблема – не лише жіноча, рівність потрібна як чоловікам, так і жінкам. Ідеться про те, щоб кожна людина, незалежно від статі, могла реалізувати свої прагнення в усіх сферах. Гендерна проблематика стосується не тільки бажання жінки бути реалізованою, швидше це бажання всього суспільства бути демократичним і громадянським. Утім, як свідчать результати аналізу публіцистичних матеріалів, реальне становище українського суспільства щодо гендерної рівності далеке від європей-

ських стандартів, Україна поки що перебуває на стадії проголошення декларацій, а не здійснення практичних кроків.

1. Бендас Т. В. Гендерная психология : учеб. пособ. / Бендас Т. В. – СПб. : Питер, 2009. – 431 с.
2. Воронина О. А. Гендер // Словарь гендерных терминов // www.ovl.ru / gender / 010.htm.
3. Краткий словарь по социологии [под общ. ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Лапина; сост. Э. М. Коржева, Н. Ф. Наумова]. – М. : Политиздат, 1989. – 479 с.
4. Сидоренко Н. М. «Життєві історії» – провідний жанр журналів для жінок в Україні / Сидоренко Н. М., Сидоренко О. О. // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2007. – № 101. – С. 208–212.
5. Скорнякова С. С. Гендерные стереотипы в средствах массовой коммуникации / Скорнякова С. С. // Актуальные проблемы теории коммуникации : сб. науч. Трудов. – СПб.: Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 225–231.

В статтє досліджуються особливості освєщення публицистами проблем гендерного равенства на страницах современной периодики.

Ключевые слова: публицистика, гендерное равенство, стереотипы.

The typical peculiarities of problem the gender equality elucidation on the pages of the modern periodicals are investigated in the article.

Keywords: publicism, gender equality, stereotype.

Олена Пода,

канд. філол. наук, доц. (Запоріжжя)

УДК 007:304:659.3

КОМУНІКАТОРИ В ЖІНОЧОМУ ЖУРНАЛІ (1920–1930)

У контексті розвитку гендерних студій проаналізовано репрезентації комунікаторів у жіночому журналі. Об'єкт аналізу – український журнал «Селянка України» («Колгоспниця України»).

Ключові слова: гендерні студії, жіночий журнал, комунікатори, контекст, «Селянка України» («Колгоспниця України»).

Руйнування СРСР і його наслідки на певний час відвернули увагу дослідників від аналізу комунікативного дискурсу 20–30-х рр. ХХ ст. крізь призму використання комунікативних технологій; його сприймали негативно або взагалі нехтували ним. Лише з часом прийшло усвідомлення того, наскільки організованою й результативною була робота професійних комунікаторів нової влади. Одним із найцікавіших зразків для аналізу в цьому плані є жіночий журнальний ресурс.

Сьогодні діяльність професійних комунікаторів на ідеологічній ниві влади є цікавою й актуальною темою для наукового дискурсу. Розробки українських учених представлені працями: з теорії масової комунікації (В. Іванов, Г. Почепцов, В. Різун та ін.); присвяченими проблемам агітаційно-пропагандистським (М. Скуленко); дотичними до гендерного контексту (В. Більшай, Л. Вітрук, Ж. Тимченко, П. Чирков та ін.); а також про це йшлося в моїх статтях [10; 11]. Окремо часопис «Селянка України» («Колгоспниця України») у полі діяльності професійних і непрофесійних комунікаторів не розглядався. Саме тому присвячуємо цей матеріал аналізу ролі комунікаторів «Селянки України» («Колгоспниця України») у контексті гендерного дискурсу 20–30-х рр. ХХ ст.

У 1924 р. для селянки, як для відсталой, зробили окремий спеціальний масовий журнал (виокремили з «Комунарки України», яку друкували до 1935 р., проте «Селянка України» пережила попередній часопис і виходила аж до початку Великої Вітчизняної війни), де й надалі створювали образ ідеальної радянської селянки, «насаджували», «нав'язували» потрібні партії й владі, а не селянці,

думки, ідеї, «примушували» її робити потрібні кроки та дії, «утягували» в активістки, делегатки, партію тощо, тобто наполегливо робили все, аби повільно й поступово виводити жінку з родинного кола, відривати її від землі.

Партія приділяла чимало уваги розвитку селянської преси (постанови, циркуляри, листи, резолюції), особливо газеті, наполегливо контролювала цей процес, бо визнавала важливу роль преси в організації селянства (офіційні листи, постанови та ін., зокрема «Про поширення селянських газет», «Про чергові завдання роботи в селі», «Про типи селянських і робітничих газет», «Про селянську пресу», «Про форми і зв'язки газет з робочими і селянськими читачами» (усі 1924), «Про селянську періодичну пресу» (1925), «Про сільську районну та низову пресу» (1931) та ін.). Не залишали без уваги й участь жінок в ідеологічному пресовому поході.

Основною проблемою, яка ускладнювала всю роботу спеціальної преси для жінок, а відповідно жінвідділів, була неграмотна селянка. Чи було в селянки нестримне бажання вчитися – без сумніву було, але прагнення нової влади вчити зовсім не збігалось з реальністю приватного дискурсу дівочого й жіночого селянського життя. Зокрема, можна процитувати уривок з поезії Івася Голя (зважаючи на зміст поезії, це псевдонім жінки-авторки) під назвою «Уже читаю» (СУ. – 1930. – № 10): «Нас дві сестри: я і Катька, Батько був бідний, а ми... неписьменні у батька. Тягнулись до книжки, а її рідко бачиш, бо – хата убога. Отак розгортаю і не тямлю нічого. А Катря байдужа до книжки – побачить її і сутулиться, Як тільки вечір – то скік! І біжить до хлопців на вулицю...» [2, 9].

«Неписьменність майже половини самодіяльного селянського населення УРСР помітно гальмувала поширення передових сільськогосподарських знань, консервувала серед селян різні забобони, негативно позначалася на веденні господарства» [4, 24], крім того, ускладнювала друковану агітацію й пропаганду, комунікацію між селянкою й владою та вимагала обов'язкової наявності посередника, тобто присутності агітатора, пропагандиста чи просто грамотної й лояльно налаштованої до нової влади людини.

Стосовно процесу читання (йшлося про селянські газети), Н. Крупська зауважувала, що він обов'язково мав відбуватися в хаті-читальні й, аби селянам усе було зрозуміло, читати мав учитель, лікар, агроном, кожна грамотна людина, що може пояснювати все незрозуміле [6, 105].

Брошура І. Царгородського «Газета як зброя політпросвіт-роботи (газета в бібліотеці, клубі, хаті-читальні)» (1924) дає повну кар-

тину того, як в ідеалі мала відбуватися робота з газетою й наскільки підготовленою повинна бути людина, що проводила цю роботу (малися на увазі кадри читців). «Читці є політично грамотні і досвідчені агітатори-позашкільники» [15, 9]. Автор брошури зазначав, що практика залучення читців серед неписьменної аудиторії активно використовувалася і до революції, але на ті часи ця робота не була політичною, а характеризувалася як «чисте культурництво», тобто «мало допомагала засвоювати і розуміти справжню правду» [15, 25].

Читання-ілюстрація з життя – допис О. Шинкаренко «Читають журнал «Селянку» (с. Ладни на Прилуччині)» (1928. – № 8): «Сільбуд. Жіночий куток. Святковий день. Наша чергова читка «Селянки України». Беру розгортаю журнал і читаю поради по сільському господарству. Далі – поради лікаря. Слухають уважно. Запитують, чого не розібрали. Після читки просять узяти журнал додому. Я, звичайно, не відмовляю. Тут же одна з жінок подає думку:

Товаришки, нумо передплатимо «Селянку».

Кількість читачів зростає» [16, 16].

Таке читання часопису дозволяло організувати й гуртки друзів журналу. Їх організаторами могли бути жінки-активістки, читачки, сількорки. Наслідки роботи таких гуртків мали бути позитивними. «Багато селянок, що до існування гуртків не знали навіть, як звернутись до редакції чи то з дописом, чи за порадою, завдяки ним знайшли шлях до журналу. Робота гуртків полягала ось у чому. Одержавши журнал, товариші чи товаришки читають його на зборах свого гуртка, потім усі вже розбирають прочитане, і по кожній статті, оповіданню, нарисові тощо роблять висновки» [3, 7].

Крім налагодження роботи професійних читців, що мали організувати свою діяльність у клубах і хатах-читальнях, важливою була й робота комунікативного ланцюга: влада – часопис (редакція) – селянка (дописувачка / сількорка) – часопис (редакція) – влада. Робота комунікаторів-аматорів (сільських кореспондентів) була надто важлива в ньому. Партія не трималась осторонь цього питання й корегувала його своїми постановами («Про форми зв'язку газет з робітничими і сільськими читачами» (1924), «Про робітничий рух» (1925), «Чергові завдання партії в робітничо-сільському русі» (1926), «Про перебудову робітничо-сільського руху» (1931) та ін.). Крім того, регулярно проводилися Всесоюзні наради робітничо-сільських (1923–1924, 1926, 1928 тощо).

Наприклад, у резолюціях і постановках V Всесоюзної наради при ЦК РКП(б) завідувачів жінвідділів 24 січня – 2 лютого 1924 р. було

наголошено на «необхідності посилити залучення робітниць і селянок до висвітлення свого життя і роботи в загальній пресі. Виділяти з них робкорів, навчити робітниць цікавитися загальною пресою, стежити за нею» [9, 99]. Мету партії щодо такого зацікавлення в роб-сількорівському русі можна вважати гендерно спрямованою, бо «друкована агітація й пропаганда повинні посісти належне місце в нашій роботі, адже вони є найкращим засобом насадження і впровадження наших ідей серед робітниць» [9, 99]. І в першу чергу серед «менш розвиненої частини робітниць і селянок», адже саме для них і мали функціонувати спеціальні друковані органи жінвідділів.

Активно відгукувався на проблеми, озвучені в партійних документах, на з'їздах і нарадах, публіцистичний дискурс. У 1926 р. О. Артюхіна в «Чергових завданнях партії в роботі серед жінок» наголошувала на нагальній потребі робсількорівського руху в увазі відділів робітниць і селянок. «Наші робкорки і сількорки групуються переважно навколо жіночих журналів. Центральні журнали об'єднують 1860 робкорок і сількорок, місцеві – 1493 робкорок і сількорок» [1, 27]. О. Артюхіна називала робсількорівський рух одним із видів масової роботи серед жіноцтва, а участь жінок у ньому, на її думку, – «одна з найкращих форм охоплення нових неорганізованих верств жіночого пролетаріату. Проте відсоток сількорок (5 %) і робкорок (8 %) – дуже низький. Порівняно з двохсоттисячною армією робкорів і сількорів, наші журнали об'єднують 3500 робкорок і сількорок... Ми повинні взяти курс на більше залучення робітниць і селянок до загального робсількорівського руху, йдучи в цих питаннях разом з партією, разом з усією пресою» [1, 27].

До жінкорок зверталася безпосередньо редакція «Селянки України» з роз'ясненнями специфіки кореспондентської роботи для селянок-дописувачок, зокрема у статті «Кілька слів до наших жінкорів» (1925. – № 2). Особисто охопити увагою всіх сількорок редакція не могла та й не мала на те засобів і коштів, але загальне інструктування зі шпальт журналу могла собі дозволити.

Перша найважливіша вимога до сількорки – усвідомлення нею того, що пише вона «не задля себе і задля редакції, а для селянок, що читають журнал». Друга вимога стосувалася змісту й стилю дописів. Йшлося про те, що писати треба «коротко, ясно, зрозуміло, ... про саме головне, не розводячи зайвої балаканини», радили відмовитися їй від «незрозумілих для селянки слів». Особливо цим дорікали жінорганізаторкам, нагадуючи, що «журнал масовий, його повинні читати й розуміти всі хоч би трохи грамотні селянки». Третя вимога мала виправити ситуацію зі змістом матеріалів.

Зазвичай це були офіційні звіти про роботу жіночих організацій, а «треба зачепити глибше, щоб дописи відбивали життя селянки в цілій масі... Поцікавтесь: як живеться наймищці у куркуля. Робітниця – на цукроварні, робітниця – в лікарні, в громадській їдальні, як живеться звичайній селянці, що ото ще й досі перебуває під гнітом свого чоловіка» [5]. У четвертій вимозі йшлося про естетику письма: «Писати дописи треба по можливості чорнилом і тільки на одній сторінці паперу». П'ята вимога наголошувала на оперативності інформації, її точності й достовірності: «В дописах зазначаєте: де це діялось (село, район, округа), коли це було (день, місяць, рік). Про всяку подію треба писати зараз же, як це відбулося...». Шоста вимога стосувалась обов'язковості надання інформації про себе редакції, а «під дописами підписуйтеся як вам завгодно» [5].

На своїх сторінках «Селянка України» пояснювала ситуацію щодо розвитку спеціальної жіночої преси. Відбувалося це в загальному партійному річищі, про що було наголошено в статті «День червоного друку» (1925. – № 4). Крім того, у цьому журнальному матеріалі подано цікаву статистику – кількість читацьких дописів за 1924 р. (з вересня) і за 1925 р. (три місяці). Зокрема, у 1924 р. за місяцями кількість дописів розподілено так: вересень – 12, жовтень – 8, листопад – 22, грудень – 17. За 1925 р. цифри були такі: січень – 17 дописів, лютий – 27, березень – 30. Зважаючи на загальні цифри накладу й кількісний показник реальної й потенційної аудиторії журналу, – надто мало, але такі мізерні цифри могла виправдати тільки тотальна неграмотність жінки українського села. Але ситуація в журналі для української селянки порівняно з виданнями Кавказу і радянського Сходу була значно кращою.

Л. Сталь навесні 1925 р. подала таку інформацію про роботу робсількорок у радянських жіночих виданнях: наприкінці березня 1925 р. у них працювало 2811 жінок, зокрема в «Крестьянке» – 825; «Работнице» – 746; «Работнице и крестьянке» – 463; «Делегатке» – 480; «Коммунарке Украины» – 100; «Селянке Украины» – 69; «Труженице Армении» – 10; «Нашем пути» (Грузія) – 35; «Женщине Востока» (Азербайджан) – 28; газеті «Новый путь» – 25; «Батрачке» – 30 [14, 33]. У 1926 р., за наведеними О. Артюхіною даними, кількість робсількорок зросла на 542 особи.

Зверталася редакція журналу до читачок із трьома проханнями: надсилати дописи (при цьому зазначено, що «грамотністю нема чого турбуватися – на те й редакція, щоб виправляти незграбно написане»); розповсюджувати часопис; дати відповіді на запитання анкети, що стосувалися сучасного стану й подальшого розвитку «Селянки України».

У статті «Рік нашої роботи» (1925. – № 8) редакція, порушуючи питання масовості часопису, дорікала самодіяльним авторкам, що у своїх дописах вони пишуть тільки про збори. «І за цілий рік, майже, ні одного листа про те, чому не пишете, приміром, про бджоли, бо селянка цим цікавиться і доводиться містити статті про щітки, коли це можливо нікому і не потрібно. От про що ніхто не пише...» [13, 1].

Робота редакції з сількорками в інструктивному режимі була на користь усім. Так, заздалегідь вилучали ті матеріали, які не були потрібні журналові, визначали теми й проблеми, які бажано було порушити. Зокрема, у статті «Про що писати сількоркам» (1927. – № 1) рекомендували «висвітлювати такі справи: 1. Підготовка до перевиборів сільрад. 2. Зимова робота делегатських зборів. 3. Підготовка роботи по організації ясел на селі. 4. Жінка на громадській роботі та за наукою (жінка в сільраді, в кооперації, в школі)» [12, 1].

Цікаво, що хоча й у назві статті вживається слово «сількорка» у жіночому роді, у самому матеріалі наявне звертання й до чоловіків – «сількорам та сількоркам». Це дуже важливо, адже свідчить про виважений гендерний підхід до авторів матеріалів – кореспондувати могли як жінки, так і чоловіки.

Про участь у Всеукраїнському з'їзді сількорів газети «Радянське село» і 33 сількорок «Селянки України» розповів П. Нечай у матеріалі «На з'їзді» (1927. – № 6) (на цей рік жіночий журнал налічував понад сотню постійних сількорок. Ця інформація подавалася в статті «Вступаємо в четвертий рік», (1927. – № 16)). Наголошуючи на важливості завдань сількорівської роботи, він зазначив: «День за днем будьте сількорками, будьте громадськими робітниками. Перед нами стоять величезні завдання – вирвати жінку з темряви, з хатньої неволі. Згуртувати селянок біля делегатських зборів. Громадську й культурну роботу можна вести не лише в сільраді, кооперації чи сільбуді. Можна її провадити й на колодках, серед жінок, у вільну святкову годину...» [8, 11].

Крім того, сількорки мали робити все задля того, аби журнал почала передплачувати й читати кожна селянка. «Він порадить, як господарювати, як учитися, як працювати». Звичайно, що говорити про кожну селянку було відвертим перебільшенням. Селянка все ще залишалася неграмотною, а для ознайомлення зі змістом журналу їй потрібна була інша селянка, грамотна. Не повинна сількорка переривати зв'язку з часописом. Вона повинна «своєчасно освітлювати на сторінках журналу, що робиться на селі, як живе, як

бореться за кращу долю жінка». Підтвердженням неміцності зв'язку було те, що на з'їзд викликали 33 сількорки, а приїхало тільки 18 [8, 11].

Редакція з любов'ю і повагою ставилася до своїх сількорок. Підтвердження – нарис Незабутнього «Сількорки» (1928. – № 8). Образ сількорки, яка дописувала до «Селянки України» у автора вималювався ось такий: «зігнута маленька постать, нерівні рядки на папері – все це є одно – сількорка. Знаю, що колись якась жінка на селі йде вулицею в напрямку хати-читальні й несе під пахвою газети, журнали та книжки, то вона теж кудись дописує. Бо хто ходить із книжками та журналами й одвідує хату читальню, той прищеплює культуру на селі, а сількорки саме це й роблять. Сількорки – оце нове слово, але й дуже всім знайоме. Одні згадують його з повагою, другі з надією, а треті зі скреготанням зубів» [7, 12].

Але, крім того, словами Незабутнього озвучувався прагматизм радянської влади. Сількорки не тільки пишуть, вони стежать! Про це зазначено відверто: «Адже ж усі оті згорблені постаті, розкидані по всіх куточках України, разом складають величезний колектив – очі й вуха радянської влади. Борючись із різними зловживаннями, хибами, ухилами, вони в той же час є творці культурної революції на селі! Почесна робота, прекрасне завдання. Його сількорки виконують до кінця» [7, 13].

Цікаво, що зі шпальт журналу з читачками розмовляли не сількорки – знеособлені постаті, а конкретні жінки – пропагандистки і будівниці нового життя. Досить часто їхні дописи в журнал супроводжувалися фотографіями й особистими підписами (більшість з яких нагадувала каракулі). Особливо, коли це були замітки-історії з життя про те, як радянська влада вивела сількорку і водночас її ж, жінку-активістку, у люди. Наприклад, «Не уявляю життя поза колгоспом» Я. Стрельченко, «Куркуль наш ворог» М. Лебідь, «З наймички вихователька нового покоління» М. Ткаченко, «Новим життям живу» О. Єркової (усі в № 19–20 за 1932 р.).

Звичайно, українській селянці, яка читала чи якій читали або переказували зміст журналу, нічого й не залишалося, аби вірити в краще життя, якщо ж не хотіла вірити, то проти неї застосовували каральні санкції. Відверта сількорка зникла зі шпальт журналу поступово (після 1926), від кінця 20-х рр. вона виявилася взагалі непотрібною. Її місце заступив комунікатор, який говорив неправду, виписуючи у своїх матеріалах усе красиво і правильно, але історично неправдиво. Так страшні роки голоду як покарання влади за небажання українського народу коритися новій владі, власне

колективізація, боротьба зі штучно створеними ворожими класами, сотні тисяч зламаних доль, залишилися поза сількорівським дискурсом, який на противагу здоровому глузду створював ілюзію прекрасної радянської соціалістичної реальності.

1. *Артюхина А.* Очередные задачи партии в работе среди женщин / А. Артюхина. – М. ; Л. : Гос. изд-во, 1926. – 44 с.
2. *Голь І.* Уже читаю / Івась Голь // Селянка України. – 1930. – № 10. – С. 9.
3. *Гуртки друзів журналу* // Селянка України. – 1928. – № 17. – С. 7.
4. *Калініченко В. В.* Селянське господарство України в до колгоспний період (1921–1929) / В. Калініченко. – Х. : Основа, 1991. – 131 с.
5. *Кілька слів до наших жінкорів* // Селянка України. – 1925. – № 2. – 2 стор. обк.
6. *Крупская Н. К.* Культурно-просветительская работа среди крестьянок / Н. К. Крупская // О работе среди женщин : сб. с краткой биографией. – [2-е изд., доп. и испр.] – М. ; Л. : Гос. изд-во, 1926. – С. 103–109.
7. *Незабутній.* Сількорки / Незабутній // Селянка України. – 1928. – № 8. – С. 12–13.
8. *Нечай П.* На з'їзді / П. Нечай // Селянка України. – 1927. – № 6. – С. 11.
9. *Печать :* (из резолюций и постановлений V Всесоюзн. совещания при ЦК РКП(б) заведующими женотделами 24 янв. – 2 февр. 1924 г. // О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении : сб. док. и мат. – М. : Мысль, 1972. – С. 99
10. *Пода О. Ю.* Роль гендерного фактору у формуванні редакційної політики журналів Радянської України 20-х років ХХ століття (на прикладі «Комунарки України», «Селянки України», «Червоної преси») / О. Ю. Пода // Діалог : Медіа-студії : зб. наук. пр. / відп. ред. Александров О. В. – 2009. – Вип. 8. – С. 217–229
11. *Пода О. Ю.* Роль преси в роботі з «жіночим ресурсом» в Україні (1920–1921 рр.) / О. Ю. Пода // Соціальні комунікації сучасного світу : наук.-теорет. зб. / гол. ред. О. М. Холод. – Кривий Ріг : Вид-во Навч. центру ОНЮА, 2009. – С. 125–131.
12. *Про що писати сількоркам* // Селянка України. – 1927. – № 1. – С. 1.
13. *Рік нашої роботи* // Селянка України. – 1925. – № 2. – С. 1.
14. *Сталь Л.* О работе с рабкорами / Л. Сталь // Коммунистка. – 1925. – № 5. – С. 32–35.
15. *Царгородский И.* Газета как орудие политпросветработы: (газета в библиотеке, клубе, избе-читальне). – М. : Красная новь, 1924. – 61 с.

16. *Шинкаренко О.* Читають журнал «Селянку» / О. Шинкаренко // Селянка України. – 1928. – № 8. – С. 16.

В контексте развития гендерных студий анализируются репрезентации коммуникаторов в женском журнале «Селянка України» («Колгоспниця України»).

Ключевые слова: *гендерные студии, женский журнал, коммуникаторы, контекст, «Селянка України» («Колгоспниця України»).*

The article reveals the analysis of the communicators' representations in female magazines in the context of gender studies development. The object of analysis is Ukrainian female magazine «Selyanka Ukrainy» («Kolgospnysya Ukrainy»).

Keywords: *communicators, contex, gender studies, female magazine, «Selyanka Ukrainy» («Kolgospnysya Ukrainy»).*

Мирослава Чернодон,
магістр журналістики (Вінниця)
УДК 007: 304: 070

ВИЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПТУ «ЖІНКА» НА СТОРІНКАХ СУЧАСНОЇ ПЕРІОДИКИ ДЛЯ ЖІНОК В УКРАЇНІ

У статті подано тлумачення поняття «жінка» на сторінках сучасних жіночих видань.

Ключові слова: концепт, жінка, журнал, жіноча періодика.

Сучасний стан суспільних відносин вимагає все більше використовувати знання, навички та творчі здібності жінок, потребує активного залучення їх до різних сфер життєдіяльності. Концептуальне сприйняття й тлумачення поняття «жінка», що висвітлюються на сторінках сучасної преси для жінок в Україні та за її межами, потребує визначення поліфункціональності гендерних інтерпретацій, осягнення метафоричного сприйняття образу жінки та її ролі й призначення в суспільстві.

У новому «Тлумачному словнику української мови» подано таке визначення поняття: «Жінка – доросла людина жіночої статі. Дітей та підлітків жіночої статі називають дівчатами, щоправда, інколи поняття «жінка» вживається узагальнено для всіх осіб жіночої статі, наприклад: права жінки – стосуються як дорослих жінок так і дівчат. Залежно від регіону та сфери вжитку до жінок широко використовують звернення: пані, панянка, панночка, громадянка, міс, місис, мадам та інші» [3, 186].

У традиційних суспільствах жінки, як правило, повинні вирішувати репродуктивні, а чоловіки – продуктивні завдання. Репродуктивними є насамперед виховання дітей та догляд за ними, але також догляд за хворими та престарілими, готування їжі тощо. Цей розподіл зберігся з давніх часів і призвів до того, що з часом жінка все більше стала залежною від чоловіка й мусила йому підкорятися. У Європі до XIX ст. лише чоловіки вважалися юридично дієздатними, натомість неодружена жінка потребувала опікуна.

Проте існують й інші історичні свідчення, що в давні часи жінки були шанованими членами суспільства та навіть домінували над чоловіками. Для суспільства часів мисливства та збиральництва жінки,

які найчастіше були збирачками, відігравали важливу роль. Адже регулярне здобування їжі збиральництвом було економічно вигіднішим, ніж мінливий успіх мисливців. Також виключно жіноча здатність народжувати й цим зберігати групу робить жінку ціннішою, аніж чоловіка. Роль жінки в суспільстві посилювала також однозначність визначення матері дитини та не завжди можливе визначення батьківства. Саме властивість жінки дарувати життя стала основою перших культів та релігій, у яких поклонялися жінкам та жіночим божествам. У наш час поширено переконання, що за первісного ладу в суспільстві панував матриархат, хоча існують й інші версії.

Починаючи з неолітичної революції, жінки втрачають домінуючу роль на користь чоловіків. Але завдяки емансипації жінок, фемінізму як руху жінок за рівні права з чоловіками з середини 60-х рр. XX ст. і досі, традиційна патріархальна структура суспільства поставлена під сумнів. Жінки можуть вільно вибирати майбутню професію та користуватися такими ж юридичними правами, як і чоловіки [1, 74].

Сучасні жіночі видання заповнені різноманітною інформацією про жінок, їх призначення та роль у сучасному суспільстві. Спробуємо проаналізувати, які тлумачення концепту «жінка» можна знайти на сторінках сучасної жіночої періодики (на прикладі видань «Жінка», «Натали», «Cosmopolitan», «Женский журнал»).

У досліджуваних журналах знайдено чимало визначень поняття «жінка». Не завжди такі тлумачення мають однозначний зміст. Тому їх варто поділити на кілька категорій (відповідно до ролей, які виконує жінка в тому чи іншому середовищі): жінка та соціум, жінка й чоловік, жінка й духовність, жінка та сім'я, жінка й краса.

Таким чином, до першої категорії слід зарахувати такі визначення: «Жінка – це талановита особистість» (Жінка. – 2010. – № 1); «Жінка – це сеньйора» (Жінка. – 2010. – № 3); «Жінка – це митець» (Жінка. – 2010. – № 4); «Бізнесвумен» (Натали. – 2011. – № 5); «Жінка – підприємець» (Натали. – 2011. – № 6); «Леді-бос» (Натали. – 2011. – № 6); «Жінка – керівник» (Cosmopolitan. – 2011. – № 7); «Жінка – імператриця» (Cosmopolitan. – 2011. – № 7); «Жінка – незламна особистість» (Женский журнал. – 2011. – № 1).

До другої категорії належать: «Жінка – це цілеспрямована вродливиця» (Жінка. – 2010. – № 1); «Жінка – це кохана людина» (Жінка. – 2010. – № 4); «Жінка – це насамперед особистість, а не об'єкт для задоволення статевого потягу» (Жінка. – 2010. – № 5); «Жінка – це слабкість чоловіка» (Жінка. – 2010. – № 5); «Жінка – мисливець» (Натали. – 2011. – № 4); «Жінка – мрія» (Натали. – 2011. – № 4);

«Жінка – зірка» (Натали. – 2011. – № 4); «Жінка – Єва» (Натали. – 2011. – № 6); «Жінка – неприступна фортеця, яка не боїться випустити на волю своє «Я» (Натали. – 2011. – № 7).

До третьої категорії належать такі визначення: «Жінка – це муза» (Жінка. – 2010. – № 2); «Жінка – це жива справжня богиня» (Жінка. – 2010. – № 3); «Жінка – це коштовність» (Жінка. – 2010. – № 5); «Жінка – це ангел» (Жінка. – 2010. – № 6); «Жінка – це найкоштовніший скарб» (Жінка. – 2010. – № 10); «Жінка – богиня» (Натали. – 2011. – № 2).

До четвертої категорії відносимо такі визначення: «Жінка – це годувальниця» (Жінка. – 2010. – № 1); «Жінка – це берегиня козацького роду» (Жінка. – 2010. – № 4); «Жінка – це мати» (Жінка. – 2010. – № 4); «Жінка – відважна мати» (Женский журнал. – 2011. – № 4).

До п'ятої категорії варто віднести такі визначення: «Жінка – то краса, а краса – то сума любові й самоповаги» (Жінка. – 2010. – № 8); «Я (жінка) – краса життя» (Натали. – 2011. – № 2); «Жінка – принцеса» (Cosmopolitan. – 2011. – № 2); «Жінка – лебідь» (Cosmopolitan. – 2011. – № 4); «Жінка – квітка» (Женский журнал. – 2011. – № 4).

Найбільше різноманітних визначень трапляється при розгляді співвідношення «жінка і чоловік». Наступною за кількістю визначень є категорія «жінка та соціум», далі «жінка та духовність»; майже однакова кількість визначень у поєднаннях «жінка та сім'я» і «жінка та краса».

Таким чином, стосунки жінки з протилежною статтю найчастіше висвітлюються в жіночих періодичних виданнях і концепт «жінка» вживається саме в контексті «жінка і чоловік». Але водночас чимала кількість визначень цього концепту належить до категорії «жінка та соціум», наявний взаємозв'язок жінки з процесами, що відбуваються в суспільстві. Як показують результати дослідження, роль жінки в соціумі важлива й на сучасному етапі розвитку жіночої особистості стоїть на рівні з особистістю чоловіка (гендерна демократія). Принаймні це можна спостерігати при аналізі матеріалів жіночої періодики.

Визначення концепту «жінка», що належать до категорії «жінка та духовність», теж часто висвітлюються в жіночих журналах, а тому можна помітити взаємозв'язок духовності жінки з її стосунками з чоловіком, без якого не можливе продовження роду, а отже, й реалізація духовного материнського призначення.

Концепт «жінка» трапляється на сторінках жіночої періодики й

при висвітленні взаємозв'язку «жінка та сім'я». Більшість сучасних жінок намагається виявити себе як у кар'єрі та виконувати суспільно важливі ролі, так і в родині бути берегинями домашнього вогнища та матерями. Пристосованість до такого способу та ритму життя, щоб поєднувати професійну та сімейну сфери життєдіяльності, їм вочевидь вдається.

Таким чином, не дивує, що концепт «жінка» вживається в журнальних матеріалах й у визначеній категорії «жінка та краса». Адже сучасна жінка – це активна особистість, яка намагається виявити себе в багатьох сферах діяльності. Отже, має завжди підтримувати себе в формі та стежити за своєю зовнішністю.

Концепт «жінка» вживається в досліджуваних жіночих виданнях з різним змістовим наповненням, що підтверджує думку про багатогранність місця, ролі та призначення жінки в суспільстві. Дослідник Р. Кушнір вважає, що з точки зору функціональної психології на сучасному етапі розвитку в суспільстві жінки у своїх вчинках можуть використовувати чотири базових інструменти: слабкість, силу, розум і сексуальність. Чоловіки можуть використовувати лише інструмент сили і розуму. Слабкість – соціально прийнятна можливість демонстрації фізіологічної або психологічної неможливості виконати дію. Сила – соціально прийнятна можливість демонстрації фізіологічного або психологічного самоствердження і відповідно виживання. Розум – можливість використання психофізіологічного мисленнєвого апарату для ефективного самовиживання. Сексуальність, як інструмент жінки, пов'язаний не так із браком такої риси й відповідно можливості використання її в чоловіка, як з природно сильнішим сексуальним потягом середньостатистичного чоловіка загалом до жінок, ніж середньостатистичної жінки загалом до чоловіків. Більшість успішних жінок використовує вищезазначені інструменти послідовно й рівноцінно. Мабуть, у цьому й полягає велике мистецтво – мистецтво бути жінкою [2, 1].

Завдяки проведеному дослідженню було з'ясовано, що найчастіше в сучасних жіночих журналах, зокрема «Жінка», «Натали», «Cosmopolitan», «Женский журнал», концепт «жінка» замінюється такими словами-синонімами: пані, панночка, леді, вумен, дама, мадам, міс, місіс, Єва.

Цікаво, що в сучасній жіночій періодиці жінка порівнюється з різними природними стихіями, тваринами, рослинами тощо. Щодо перших паралелей знайдено такі порівняння: «Жінка – лебідка» (Cosmopolitan. – 2011. – № 4); «Жінка, немов птах» (Жінка. –

2010. – № 8); «Жінка – хитра кішка» (Женский журнал. – 2011. – № 4). Краса рослинного світу не випадково часто нагадує жіночу вроду, тому бачимо такі варіанти-метафори: «Вона (жінка) – одинока берізка» (Жінка. – 2010. – № 4); «Панночка з цвіту вишні» (Жінка. – 2010. – № 6); «Жінка – це квітка» (Женский журнал. – 2011. – № 4); «Жінка – горда польова квітка» (Женский журнал. – 2011. – № 6). Непередбачуваність характеру й змінність настроїв жінки часто порівнюють із природними явищами й стихіями: «Жінка – зірка» (Натали. – 2011. – № 4); «Жінка – мисливець» (Натали. – 2011. – № 4); «Жінка – гроза» (Женский журнал. – 2011. – № 1).

Висвітлені у досліджуваних жіночих журналах визначення концепту «жінка» тематично розгалужені, тому спостерігаємо, що в жіночій періодиці жінку намагаються змальовувати як всебічно розвинену особистість, котра виявляє себе в різноманітних сферах життєдіяльності.

1. Козуля О. Жінки в історії України / О. Козуля. – К., 1993. – 256 с.
2. Кушнір Р. Сучасна жінка в сучасному суспільстві [Електронний ресурс] / Роман Кушнір. – Режим доступу : romankushnir.livejournal.com/2380.html.
3. Мельник Т. М. Гендерна політика в Україні / Т. М. Мельник. – К., 1999. – 65 с.
4. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / [уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпущко]. – К. : Аконіт, 1998. – Т. 2. – 910 с.

В статтє подано поняттє «жєнщина» на страницах современных женских изданий.

Ключевые слова: *концепт, жєнщина, журнал, женская периодика.*

Article submitted the concept of «woman» in the pages of contemporary women's magazines.

Keywords: *concept, a woman, a magazine, women's periodicals.*

Любов Боярська,
канд. філол. наук (Київ)
УДК 007:304:070

ДИСЦИПЛІНА «ФОЛЬКЛОР» У СИСТЕМІ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ОСВІТИ

Стаття є презентацією оновленого курсу «Фольклор» для студентів журналістських спеціальностей і навчально-методичного комплексу з цієї дисципліни.

Ключові слова: *фольклор, гуманізм, культура, національно-патріотичне виховання.*

Нещодавно відновлений в Інституті журналістики курс «Фольклор» потребує особливої уваги з кількох причин. Найкращий на сьогодні український підручник для вищої школи відомих тернопільських учених М. і З. Лановик [3] розрахований на ґрунтовну спеціалізовану освіту, тому в умовах журналістських факультетів, на жаль, приречений здебільшого на самостійну роботу студентів через надзвичайно обмежену кількість годин, відведених на вивчення предмета. Це найголовніша проблема. Тож нагальною є потреба посібника або підручника саме для факультетів журналістики.

Перед викладачем фольклору стоїть важке завдання: адаптувати традиційний курс «Фольклору» до специфіки журналістської освіти, зробивши його не лише максимально інформативним і насиченим, а й якомога прагматичніше орієнтованим на майбутню професію. Адже сучасна фахова підготовка майбутнього журналіста скерована здебільшого на практичні складники й навички, це є специфікою і потребою не лише Болонського процесу, а й сучасного життя. Слід враховувати й сучасні вимоги інформаційного простору (зокрема, сенсаційності та інфотейменту). Цим пояснюється певна експериментальність розробленого на кафедрі історії журналістики курсу «Фольклор». У запропонованому варіанті наголошено на двох моментах: вивчення розвитку основних шкіл і напрямів фольклористики та основних народних світоглядних уявлень про світобудову й людину. Такий вибір зумовлений кількома причинами.

Вивчення фольклору студентами журналістських спеціальностей пов'язане не лише з суто пізнавальними інтересами, а й із прак-

тичним надзавданням – сприяти національно-культурній розбудові України як держави. Роль народноописових дисциплін у цьому процесі є визначальною, адже саме ці науки здатні, як зазначає А. Пономарьов, давати цілісне уявлення про механізм формування національних цінностей, духовний потенціал народу, шляхи досягнення міжетнічної злагоди, передбачати перебіг і наслідки етнокультурних і національних процесів [6, 7]. Вивчення духовної культури народу покликане пробуджувати національну самосвідомість, яка є суттєвою передумовою духовного піднесення народу, а отже, головним чинником національного державотворення.

Курс «Фольклор» передбачає вироблення в студентів, на основі ґрунтовного засвоєння ними методологічної та спеціальної літератури, науково правильного розуміння причин, джерел виникнення й шляхів розвитку найвідоміших шкіл і напрямів вітчизняної та європейської фольклористики¹, яка з кінця XVIII ст. упродовж майже ста років була провідним напрямом переважної більшості європейських гуманітарних досліджень. Фольклор (англ. folk. – народ, lore – мудрість, знання) – одне з найцінніших надбань національної культури кожного народу й духовної культури всього людства – став тоді предметом зацікавлення не лише етнографів, а й релігієзнавців, мовознавців, істориків, літературознавців, психологів, музикознавців, філософів і представників інших галузей науки.

Ознайомлюючись із працями найвідоміших представників основних європейських наукових шкіл, студенти мають змогу простежити, як у процесі інтенсивного вивчення міфології й фольклору «екзотичних» (часто відсталих у своєму історичному розвитку), а також так званих «малих» народів світу, європейська наука здобуває свої найголовніші гуманітарні перемоги:

- поступово руйнується раціоналістична теорія про «класичні народи» як єдиних носіїв світової культури і мистецтва;
- реабілітуються «малі» (якими, до речі, вважалися й слов'яни) і «первісні» («дикі») народи, котрі були об'єктом експлуатації «цивілізованої Європи»;
- ініційована німецькими гуманістами І. Гердером та А. Шльєцером, поступово утверджується сформульована ще в XVII ст. італійським філософом Дж. Віко концепція спільності народів, за якою людство, складаючись із великих і малих народів, є єдиною системою, з якої не можна вилучити жодного народу, бо всі вони взає-

мов'язані; кожен народ є невід'ємною і необхідною ціннісною частинкою загальнолюдської цивілізації;

– у європейському романтизмі знову активізуються просвітельські ідеї про рівність усіх народів незалежно від їхнього кількісного складу та ступеня історичного розвитку, про необхідність створення сприятливих суспільно-політичних умов (насамперед, свободи і рівності) для розвитку народної культури («Робота пригноблює душу, жадаба наживи отруєє смак; голод і нужда руйнують уцент і топчуть усе, що було в людині благородного», «Свобода і людяність – ось той небесний ефір, в якому проростає прекрасне і добре і без якого воно руйнується і гине», – писав Й. Гердер [1, 83]).

Крім зазначених загальнолюдських гуманістичних тенденцій, студенти повинні усвідомити й простежити роль фольклористики в утвердженні концепції національної самобутності «часів і народів». Зародившись на злеті європейського романтизму, у період загальноєвропейського суспільно-політичного руху та інтенсивного формування націй, спричиненого Великою французькою революцією, фольклористика фактично в кожній країні стала невід'ємною складовою націєтворчих процесів і національно-культурного піднесення. Значний акцент народознавчих досліджень, які раніше орієнтувалися на вивчення неєвропейських народів, з XIX ст. переноситься на національний ґрунт, на дослідження джерел власної культури, етнічної історії та на відновлення національної символіки. Фольклорний та етнографічний матеріал уперше було включено в історію національної літератури (спочатку в Німеччині, а згодом і в інших країнах).

І якщо в більшості країн Європи цей процес сприяв самостверженню й посиленню авторитету великих народів, то для малих європейських народів, а також народів, національно пригноблених, чи населення національних окраїн великих імперій, орієнтація на національну культуру стала не тільки провідною тенденцією гуманітарної науки, а й способом (часто єдино можливим на той час) пробудження національної свідомості, збереження себе як нації і, зрештою, інтелектуальною формою боротьби за право на самовизначення.

Тому велику увагу при вивченні основних шкіл фольклористики слід приділяти науковим працям українських учених XIX ст., зокрема професури двох провідних університетів – Київського та Харківського, де і були зосереджені фольклорно-етнографічні дослідження. З одного боку, це перша та єдина можливість для студентів-першокурсників ознайомитися з науковим доробком

¹ Власне, спочатку «етнографії», бо сам термін «фольклор» уперше в європейській науці був ужитий у 1846 р. англійським ученим В. Томсом. В Україні набув поширення з кінця XIX ст. після досліджень М. Драгоманова та І. Франка.

М. Максимовича, М. Костомарова, М. Сумцова, О. Потебні, О. Котляревського та ін., розібратися в їхніх наукових інтересах та уподобаннях. З іншого боку, дослідницькі праці згаданих авторів – унікальний приклад обережних, поступових, але наполегливих і безперервних спроб захисту свого народу від морального, духовного й політичного знищення. І тези М. Максимовича про зв'язок українських народних пісень із міфологією, звичаями, обрядами та порівняльний аналіз їх із польськими та російськими піснями [5]; і зіставлення М. Костомаровим міфологічних систем слов'ян із відповідними явищами балтійців і німців [2]; і аналіз власних імен, назв, реалій і пошук їх коренів у неслов'янських системах індоєвропейської групи в працях О. Потебні [7]; й активна збирацька та дослідницька діяльність українських письменників і науковців XIX ст. нерозривно пов'язані з історичним і політичним життям нашого народу, процесами пробудження його самосвідомості, культурних і духовних змагань та демократичними тенденціями свого часу.

Тому вивчення основних шкіл фольклористики дає можливість простежити процес становлення культурної спадщини нашого народу, зрозуміти значення народознавчих досліджень для його національного самоусвідомлення, а також для усвідомлення кожним народом себе як частинки загальнолюдської цивілізації.

Інноваційність курсу «Фольклор» полягає й у тому, що вже на першому курсі студенти журналістських спеціальностей матимуть змогу ознайомитися із найвідомішими працями зарубіжних учених, які не були фольклористами (зокрема, Ф. Ніцше, З. Фройд, К. Юнг), однак їхнє зацікавлення давньою міфологією, обрядовістю, магією породило на світ цілий ряд цікавих робіт, що мали великий вплив на розвиток різних галузей європейської науки: психології, культурології, літературознавства тощо. Наше завдання полягає в тому, щоб зорієнтувати студентів на вдумливе прочитання наукових бестселерів, навчити їх визначати концептуальні основи спеціалізованої літератури, щоб скористатися нею в подальшій професійній підготовці.

Вивчення світоглядних особливостей українського народу, зокрема первісних уявлень про світобудову, простір і час, має велике практичне значення для студентів журналістських спеціальностей як для людей публічної професії. Знання так званої «мовної міфології» (збереження в словах, образних висловах слідів «законсервованих», «зацементованих» прадавніх світоуявлень) і вміння відшукувати і пояснювати їх, знадобляться студентам у майбутній роботі зі словом. Знання про символіку напрямів руху, сторін світу, орієнтацію житла, специфіку народного одягу, систему захисту людини та її

житла від впливу негативних сил, специфіку народного календаря, символіку і колористику днів тижня стануть у пригоді не лише тим, хто в майбутньому планує писати про звичаї і традиції народу, а й тим, хто вивчатиме сучасну проблематику. Відомості про основні бінарні опозиції у світоглядних народних уявленнях, про способи магічно-маніпулятивного впливу на людину й елементарні прийоми захисту дозволять зрозуміти і пояснити поведінку багатьох публічних людей (наприклад, небажання фотографуватися з прихильниками, відмова брати подарунки тощо), підґрунтя багатьох обрядових, культурних і побутових традицій, які збереглися досі.

Студенти журналістських спеціальностей мають пам'ятати, що їхні професійні діяльність і етика перебувають у тісному зв'язку з гуманітаристикою. Яскравим доказом цього є прийнятий Міжнародним науковим братством українських антропологів, етнографів і демографів у 1992 р. «Кодекс професійної етики етнографа» [6, 316–317], основні параграфи якого співзвучні з «Етичним кодексом українського журналіста».

Вище вже йшлося про нагальну потребу посібника для студентів журналістських спеціальностей. Навчально-методичний комплекс із курсу «Фольклор» складається з трьох частин: навчального посібника, хрестоматії науково-критичних матеріалів та методичних рекомендацій до вивчення предмета. Посібник має два розділи й написаний згідно з новою навчальною програмою, де «Фольклор» є модульною частиною дисципліни «Фольклор і давня література».

У розділі «Фольклор і фольклористика» визначено магістральні шляхи розвитку європейської і вітчизняної наукової думки XIX–XX ст. у галузі не лише фольклористики й етнографії, а й культурології та філософії. Розділ «Світоглядні особливості українського народу» (в основу якого покладені матеріали до курсів «Міфологія» та «Міфологія слов'янська та світова» Н. Лисюк [4] та наукове дослідження часу в пісенному українському фольклорі Г. Усатенко [8], доповнені значним масивом фольклорних і наукових текстів) ознайомить читача з основними уявленнями українців про світобудову, часопростір (хронотоп), зв'язок людини з космосом. Особливу увагу в цьому розділі приділено вивченню зафіксованих у мові та традиціях давніх світоглядних уявлень.

У «Хрестоматії» з курсу «Фольклор» подано основні наукові праці провідних представників різних шкіл зарубіжної і вітчизняної фольклористики XIX–XX ст., а також філософські та культурологічні праці, які мали найбільший вплив на розвиток європейського гуманітарного наукового світогляду.

«Методичні рекомендації» містять поради щодо організації навчального процесу з дисципліни «Фольклор» на факультетах журналістики вищих навчальних закладів і зразки робочих навчальних програм для різних відділень: журналістики, реклами і зв'язків з громадськістю, видавничої справи та редагування, скомпоновані з урахуванням кількісного розподілу навчальних годин, самостійності дисципліни (скажімо, цього року курс фольклору читається в межах дисципліни «Фольклор і давня література») та апробованих упродовж останніх років в Інституті журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

1. Гердер И. Г. Избранные сочинения / Иоганн Готфрид Гердер. – М. ; Л. : Гос. изд. худ. л-ры, 1959.
2. Костомаров М. Г. Слов'янська міфологія / упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай; вступ. ст. М. Т. Яценка. – К. : Либідь, 1994. – 384 с.
3. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підруч. / Лановик М. Б., Лановик З. Б. – К. : Знання-Прес, 2001. – 591 с.
4. Лисюк Н. Міфологічний хронотоп : матеріали до курсів «Міфологія», «Міфологія слов'янська та світова» / Н. Лисюк. – К. : Укр. фітосоціолог. центр, 2006.
5. Максимович М. О малороссийских народных песнях // Максимович М. Вибр. тв. / упор. і вст. ст. В. Короткого. – К. : Либідь, 2004. – С. 346–359.
6. Пономарьов А. Українська етнографія : курс лекцій / А. Пономарьов. – К. : Либідь, 1994. – 319 с.
7. Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. – М. : Правда, 1989. – 684 с.
8. Усатенко Г. Категорія часу у пісенному українському фольклорі : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Усатенко Галина. – К., 1994. – 18 с.

Стаття являється презентацією оновленого курсу «Фольклор» для студентів журналістських спеціальностей у навчально-методичного комплексу по цій дисципліні.

Ключевые слова: фольклор, гуманізм, культура, національно-патриотическе виховання.

This article is an updated presentation of the course «Folklore» for students of journalism professions and teaching complex of the discipline.

Keywords: folklore, humanity, culture, national-patriotic education.

Марина Свалова,

канд. наук із соц. комунік. (Полтава)

УДК 821.161.2-92 (072)

ВИВЧЕННЯ ПУБЛІЦИСТИКИ Б. ОЛІЙНИКА СТУДЕНТАМИ-ЖУРНАЛІСТАМИ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу методики вивчення публіцистичного тексту на заняттях із теорії та історії журналістики. На матеріалі книжки Б. Олійника «Криниці моралі та духовна посуха» окреслено основні форми роботи з публіцистичним текстом для формування професійної компетенції майбутніх журналістів.

Ключові слова: медіаосвіта, публіцистика, лекція, семінар.

Журналістику репрезентують як дискурс, що вирізняється поліфункціональністю й відповідною синтетичністю впливу на масову аудиторію. Креативно-імперативна природа журналістики як соціально зумовленої та соціально орієнтованої діяльності детермінує множинність результатів цієї діяльності (засвоєння реципієнтами нової інформації, її аналіз та інтерпретація, формування поглядів, переконань, світоглядних орієнтирів тощо). Тож постає потреба вироблення концепції медіаосвіти, яка б урахувала специфіку конкретного ЗМІ й виробляла цілісне розуміння майбутніми журналістами їх професійної діяльності в контексті культурної ситуації в країні та світі. Як свідчать розвідки Н. Баландіної [2], О. Гресько [3], І. Михайлина [7], Г. Онкович [11], О. Янишин [14] та ін., медіаосвіта має спрямовуватися на формування адекватного розуміння майбутніми журналістами специфіки своєї професії, виокремлення й розвиток професійно значущих якостей особистості, оперувати спектром специфічних методів і технологій, враховувати різноаспектні чинники впливу медіа на особистість і соціум, орієнтуватися на зв'язок із гуманітарними дисциплінами. Як наголошує І. Михайлин, «журналістській освіті аж ніяк не можна, навіть заборонено відгукуватися на поклик так званої практичної журналістики, а забезпечувати потреби людства у вихованні працівників інформаційного поля, орієнтуватися не на продукування недовчених дилетантів, слухняних наймитів рейтингів, а тримати курс на академічний, університетський рівень підготовки

© Свалова М., 2012

фахівця, формувати інформаційну особистість із гарним знанням історії, культури, філософії, літератури, мистецтва» [7, 39–40].

На сьогодні вже розроблено концепцію медіаосвіти, що є «інноваційною інформаційною технологією навчання, має власні теоретичні концепції, віддає перевагу аналітичному підходу та критичному аналізу медіатекстів і передбачає практичне опанування технічними засобами масової комунікації та навичками створення власних медіатекстів» [14, 426]. Природно, що технології медіаосвіти в контексті медіадидактики зосереджуються на конкретних ЗМІ з метою формування медіаграмотності у відповідній сфері та загалом у медійній діяльності.

Цікавим і ще ґрунтовно не вивченим явищем з точки зору медіадидактики є письменницька публіцистика, оскільки її проблематичні, жанрово-стильові, поетикальні особливості виступають ефективним засобом формування професійної компетенції майбутніх журналістів, сприяють виробленню стійкої аксіологічної позиції, розвиткові аналітичних навичок та образного мислення. На наше переконання, саме вивчення національного письменницького полемічного дискурсу загалом, основних аспектів полемічної творчості конкретних письменників зосібна допоможуть студентів-журналісту глибше усвідомити креативну природу журналістики, специфіку аналітичного письма, багатогранність та ефективність впливу медійного тексту на реципієнтів.

Розвиток і функціонування письменницької публіцистики зумовлені багатьма культурними чинниками: історичною, політичною, економічною ситуацією, а також рівнем підготовленості соціуму до сприйняття текстів такого типу. Тому основною засадою при вивченні зразків письменницької публіцистики у вищій має бути спрямування на загальнокультурний контекст, поєднання основних аспектів журналістської майстерності з професійними етичними принципами. Значущість письменницької публіцистики для медіадидактики визначається також широкими можливостями застосування *проблемного викладу* (наприклад, при розробці лекційних курсів), який у педагогіці «передбачає прилучення студентів до наукового пошуку шляхом демонстрації перед ними зразків пошукової діяльності» [1, 460–461]. Але проблемність викладу не обмежується лише лекційною формою, сама природа публіцистичного письма спонукає викладача до постановки проблемних творчих завдань, а студента стимулює до успішної їх реалізації.

Письменницький полемічний дискурс – явище багатоаспектне та неоднорідне. Тому з-поміж представників полемічної національ-

ної традиції важливо вибрати саме того автора, доробок якого буде корисним для вдосконалення практичної діяльності майбутнього журналіста, а також для його професійного етичного становлення.

Полемічна творчість Б. Олійника, що виявляє основні ознаки письменницької публіцистики (багатоаспектність проблематики, глибина публіцистичних конфліктів, імперативна метафоричність, репрезентативність образу автора тощо), є, на наш погляд, цікавим матеріалом не тільки в контексті вивчення історії української журналістики, а й при вивченні таких курсів, як «Журналістська майстерність», «Теорія твору», «Журналістська етика» тощо. Показовою в плані тематики, проблематики, жанрової специфіки, стилістичних, стильових та поетикальних особливостей письменницької публіцистики є книжка Б. Олійника «Криниці моралі та духовна посуха» [9], в якій розміщені статті, виступи, інтерв'ю, публіцистичні роздуми митця.

Як відомо, основною формою організації навчальної діяльності, а також методом навчання у вищій є лекція. Як наголошує З. Слєпкань, «добре прочитана лекція не тільки містить цінний у науковому відношенні матеріал, але й учити науково мислити» [13, 154]. Так, книжка Б. Олійника засвідчує можливість застосування *комбінованих проблемних лекцій*, «на яких поєднується проблемний виклад з проблемним засвоєнням» [13, 155]. Особливо ефективною буде така форма при вивченні курсу «Журналістська майстерність». Комбінована проблемна лекція може яскраво засвідчити основні аспекти вдалого вибору публіцистом актуальної теми, способи відбору соціально значущих фактів, розкрити алгоритм їх аналізу та інтерпретації. Оскільки книжка Б. Олійника презентує дві провідні тематичні лінії – соціальну та культурологічну, варто окреслити та проілюструвати проблемно-тематичний спектр книжки цікавими хремотонімами, що допоможуть побачити проблему, на якій зосереджується автор, та активізувати аналітичну діяльність студентів («З істиною не може бути торгу...» (з виступу на з'їзді товариства «Знання»), «Право на критику» (бесіда про демократію), «Криниці моралі та духовна посуха», «Пророцтво Шевченка збулося», «Тривоженні дзвони Івана Драча», «Світлоносна планета Пушкіна» тощо).

Принцип проблемності на лекційних заняттях із журналістської майстерності чи історії української журналістики має реалізуватися передовсім через осмислення фактологічної основи журналістики (публіцистики), її синтетичної природи, соціальної значущості в національному гуманітарному дискурсі. Книжка «Криниці

моралі та духовна посуха» буде цінним дидактичним матеріалом на *вступній лекції* з журналістської майстерності, оскільки допоможе викликати в майбутніх журналістів інтерес до подальшого вивчення предмета, спрямує на творче розв'язання поставлених завдань. *Тематична лекція* з теоретичних та практичних журналістсько-знавчих дисциплін може бути доповнена аналізом змістового та формального аспектів книжки Б. Олійника, визначенням взаємозв'язку естетичних принципів митця з жанровими, стилістичними, стильовими та поетикальними особливостями публіцистичного тексту. Як окремий предмет *оглядової лекції*, книжка Б. Олійника може посприяти реалізації принципу наступності між теоретичними знаннями та практичними вміннями й навичками, які вже здобуті студентами чи будуть удосконалюватися (скажімо, під час навчальної чи виробничої практики).

На нашу думку, журналістськознавчий аспект формування проблемної ситуації, зокрема через постановку проблемних питань (завдань), визначає два напрями діяльності викладача. Перший «допомагає поетапно і поступово вводити студентів у атмосферу самостійного пошуку і розв'язання окремих питань проблеми» [1, 461]. Цей напрям допоможе студентові самостійно розібратися в запропонованому матеріалі, збагнути логіку роботи публіциста над пошуком теми, її розробкою та розкриттям, осмислити механізми впливу полемічного тексту на аудиторію. Другий напрям впливає з окресленої викладачем проблеми й орієнтує студента на самостійний пошук актуальної теми, визначення алгоритму її розробки та способів розкриття в межах певного жанру *власного медійного повідомлення*.

Тут актуальними будуть такі проблемні питання (завдання), якот: Яка соціальна тема видається вам сьогодні найбільш значущою? У чому полягає її актуальність (соціальний зміст)? Які проблеми з неї випливають? Які саме факти свідчать про наявність таких проблем? Як ви будете відбирати та перевіряти факти? Який жанр ви обрали для висвітлення визначеної вами теми? тощо. Книжка Б. Олійника може бути цікавим підґрунтям як для постановки та вирішення студентами проблемних завдань із конкретної теми, так і для самостійного пошуку, розробки та розкриття соціально значущої тематики, спрямування на таку роботу має здійснюватись у межах лекцій і на практичних, семінарських і лабораторних заняттях із журналістськознавчих дисциплін.

Оскільки разом із лекційною формою організації навчального процесу в сучасному виші активно застосовується форма семінарсь-

ких занять, важливо визначити місце письменницького публіцистичного доробку в контексті проведення семінарських занять із різних журналістськознавчих курсів. Як відомо, існує багато різновидів семінарів, ми вважаємо за доцільне зупинитися на деяких видах семінарів, окреслених А. Алексюком [1, 472–473].

Семінар запитань і відповідей може концентрувати увагу студентів на конкретному аспекті журналістської майстерності, етапі розвитку національної журналістики, проблемах певного жанру чи жанрової групи тощо. Книжка Б. Олійника може бути використана для ілюстрування теоретичних положень або як приклад виконання практичних завдань. Дуже важливо на такому семінарському занятті поєднати теоретичні питання з практичною реалізацією наукових (письмові відповіді на запитання плану на основі опрацювання запропонованої літератури, самостійний пошук джерел) і навчально-практичних (творчих) завдань.

Семінар-розгорнута бесіда та *семінар-дискусія* є, на нашу думку, найбільш ефективними формами при вивченні публіцистичних аспектів журналістської майстерності. Студенти можуть, наприклад, написати публіцистичну статтю на конкретну тему (чи обрати її самостійно з подальшим аргументуванням свого вибору), а потім колективно обговорювати (рецензувати) медійні повідомлення на занятті. Окремі матеріали з книжки Б. Олійника можуть використовуватись як приклад для підготовки публіцистичної статті, а також можуть стати предметом нового публіцистичного матеріалу (наприклад, публіцистична стаття на тему «Криниці моралі Б. Олійника й духовна посуха сьогодення»). Таке осмислення публіцистичного доробку митця формуватиме вміння дискутувати, аргументувати власну думку, оперувати вже сформованою публіцистичною традицією, а також поглибитиме розуміння дискурсивності журналістського повідомлення. Таку «дискусію» можна провести і з Б. Олійником на основі зіставлення чи протиставлення його публіцистичних матеріалів та матеріалів студентів (у межах теми, проблеми, публіцистичного конфлікту тощо). Подібну функцію може виконувати й *семінар-вирішення проблемних завдань*, на якому, крім розкриття теоретичних проблемних питань, студенти-журналісти повинні продемонструвати власне практичне вирішення професійних завдань (укладання переліку тем для майбутнього повідомлення, застосування певних методів збирання й поширення інформації тощо).

Цікавим для майбутніх журналістів буде також семінар у вигляді *прес-конференції*, на якому після виступів студентів їм став-

лять конкретні запитання. На основі книжки «Криниці моралі та духовна посуха» викладач (або окрема творча група) може провести «прес-конференцію з Б. Олійником», де в ролі Бориса Ілліча виступить один зі студентів, намагаючись у межах тематики, проблематики, політичної та громадянської позиції митця дати відповідь на поставлені запитання. Ефективною формою проведення семінарського заняття у виші є «*мозковий штурм*», мета якого – «зініціювати максимум ідей для розв'язання проблеми» [1, 473]. Наголосимо, що для студентів-журналістів важливо, щоб такі ідеї мали суто практичний характер (наприклад, вибір теми для повідомлення в університетській газеті, укладання структури рубрик тощо).

У контексті вивчення публіцистичної творчості та журналістської майстерності ефективними будуть і конкретно спрямовані *наукові студентські семінари*, які активізуватимуть пошукову роботу студентів, сприятимуть поглибленому засвоєнню теоретичних питань і самостійній роботі студентів із конкретними публіцистичними текстами.

Важливим етапом у формуванні професійної компетентності майбутніх журналістів за допомогою публіцистичного слова є *нетрадиційні форми навчання*, мета яких «не лише у формуванні знань, окремих умінь, навичок, а насамперед розвиток пізнавальних інтересів, емоційно-ціннісного ставлення до засвоєння змісту освіти» [4, 44]. Варто наголосити на тому, що для майбутніх журналістів такі форми є важливими, оскільки дозволяють виявити себе в нестандартній проблемній ситуації, при швидкому переключенні з теми на тему, спрямовують на постійне «тримання» заданої теми та позиції журналіста в конкретній ситуації тощо.

Досить розлогу класифікацію нетрадиційних форм навчання у виші подає В. Заніздра, виокремлюючи: заняття змістової спрямованості, заняття на інтегрованій основі, заняття-змагання, заняття комунікативної спрямованості, театралізовані заняття, заняття-ділові, рольові ігри, заняття-психотренінги тощо [4, 44–45]. У рамках цієї статті вважаємо за потрібне зосередитись на *заняттях змістової спрямованості та заняттях комунікативної спрямованості*.

Заняття змістової спрямованості (наприклад, заняття-конференції, заняття-лекції із задалегідь запланованими помилками, які студенти мають виявити та проаналізувати) базуються на виробленні структури взаємодії студентів між собою. Публіцистичний матеріал, використаний на таких заняттях, допоможе налагодити цікаву співпрацю не лише в студентській групі, а й

сформувати в майбутніх журналістів розуміння цільової настанови повідомлення. Книжка Б. Олійника в контексті її проблемно-тематичного наповнення може виступити предметом студентських доповідей на занятті-конференції відповідно до кожного проблемного аспекту, висвітлюваного публіцистом. Так, студенти можуть зосередитись на екологічній проблематиці книжки («Криниці моралі та духовна посуха»), політичних аспектах («Право на правду і справедливість», «Перебудову слід поглиблювати»), мистецькій (літературній) проблематиці («Пророцтво Шевченка збулося», «Тривожні дзвони Івана Драча»), національному питанні («Мова – це голос народу», «Національна гідність. I – національне надбання»). Важливо на заняттях такого типу визначити актуальність та соціальну значущість публіцистики Б. Олійника, разом зі студентами окреслити перегуки з письменницькою публіцистикою молодшого покоління, розкрити динаміку порушених митцем проблем, визначити ступінь їх вирішення сьогодні.

Заняття комунікативної спрямованості (заняття-диспут, заняття-форум, заняття-діалог, заняття-телеміст тощо [4, 45]) будуть ефективними на старших курсах, зокрема при вивченні тих питань журналістської майстерності, які стосуються публіцистичної творчості та письменницької публіцистики. Самостійне опрацювання матеріалу, формування власної точки зору на основі глибокого аналізу змістового та формального компонентів книжки Б. Олійника, вироблення власної манери письма, активізація образного мислення – переваги таких занять комунікативної спрямованості, як заняття-роздум, заняття-репортаж, заняття-суперечність [4, 45]. Заняття, побудовані на основі публіцистичних текстів Б. Олійника, мають орієнтувати студентів на проблемні виступи, доповіді, обговорення, критику, дискусію. Підготовка таких занять, природно, повинна розпочинатися з постановки проблемних питань (аспектів), озвучених на лекції чи поданих у методичних рекомендаціях до семінарського або лабораторного заняття. Важливо, щоб такі питання були максимально наближеними до публіцистичних текстів митця, робили впізнаваним полемічний стиль автора.

На наше переконання, саме письменницька публіцистика є цінним матеріалом для розвитку професійних навичок студентів через *дидактичні ігри*, які «стимулюють пізнавальний інтерес до змісту навчального матеріалу за допомогою організації та характеру пізнавальної діяльності» [6, 55]. Заняття, присвячене вивченню публіцистики, письменницької публіцистики, журналістської май-

стерності, аналітичних та художньо-публіцистичних жанрів, може будуватись як уявне інтерв'ю з Б. Олійником, інтерв'ю з «експертом у галузі публіцистичної творчості», бесіда журналіста-початківця з «досвідченим майстром». Студенти, розподіляючи свої «ролі» до початку заняття, мають розробити орієнтовний план запитань та відповідей (на очікувані запитання), намагаючись максимально продемонструвати свої теоретичні знання та професійні навички. Такі «інтерв'ю», «бесіди», «дискусії» на основі прочитаних публіцистичних текстів чи з їх автором (наприклад, Б. Олійником) можуть рецензуватися самими студентами, і ця форма роботи також повинна оцінюватися на занятті.

Природа публіцистичної письменницької творчості зумовлює роботу з текстом як передумову підготовки до занять різного типу. При виборі матеріалу для опрацювання студентами варто враховувати поліфункціональність і синтетичність письменницького polemічного тексту. Студентам-журналістам важливо пам'ятати, що письменницький публіцистичний текст завжди виступає своєрідним засобом впливу на широке коло реципієнтів. Книжку Б. Олійника «Криниці моралі та духовна посуха» можна розглядати як архітектонічне ціле та на рівні окремих текстів і передбачає такі види роботи студентів (як на заняттях, так і вдома): робота з заголовком і структурою тексту; аналітична й модифікаційна робота; робота з прецедентними текстами; робота з мовними засобами [10, 184–185]. Слід зазначити, що ці види роботи забезпечать цілісне сприйняття книжки, допоможуть виокремити основні аспекти письменницької публіцистики, сприятимуть виробленню професійних навичок лише в сукупності та з дотриманням принципу послідовності: робота з заголовком повинна пов'язуватися з аналітичною та модифікаційною роботою, аналізом мовних засобів тощо.

Організована таким чином робота на лекційних, семінарських і лабораторних заняттях, а також самостійна робота сприятимуть активному включенню студентів у навчальний процес, виробленню основних професійних навичок, поглиблюватимуть їхні знання про національний гуманітарний дискурс і значно підвищать рівень медіаграмотності майбутніх журналістів.

1. *Алексюк А. М.* Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підруч. / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 560 с.

2. *Баландіна Н. Ф.* Медіаосвіта з погляду профорієнтації / Н. Ф. Баландіна // Журналістика. Лінгвістика. Дидактика : зб. наук. пр. – Полтава, 2010. – С. 10–15.

3. *Гресько О.* Трансформація журналістської освіти: світовий контекст / Ольга Гресько // Українська журналістика: умови формування та перспективи розвитку : зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; відп. ред.: С. М. Квіт, Т. Г. Бондаренко. – Черкаси, 2007. – С. 7–11.

4. *Заніздра В.* Нетрадиційні форми навчання у вищому навчальному закладі / Вікторія Заніздра // Імідж сучасного педагога. – 2002. – № 10. – С. 44–48.

5. *Здоровега В. Й.* Теорія і методика журналістської творчості : підруч. / В. Й. Здоровега. – [2-ге вид., перероб. і допов.] – Львів : ПАІС, 2004. – 268 с.

6. *Куліш І. М.* Грати, щоб навчитися (Використання дидактичної гри у підготовці фахівців різних спеціальностей) / І. М. Куліш // Гуманітарні науки. – 2004. – № 2. – С. 53–56.

7. *Михайлин І.* Екзистенційна колізія: журналістика – освіта / Ігор Михайлин // Українська журналістика: умови формування та перспективи розвитку. – Черкаси, 2007. – С. 36–40.

8. *Мірошніченко Е. А.* Нетрадиційні форми навчання у вищій школі / Е. А. Мірошніченко // Постметодика. – 2001. – № 5–6. – С. 98–103.

9. *Олійник Б. І.* Криниці моралі та духовна посуха : статті, виступи, публіцистичні роздуми, інтерв'ю / Б. І. Олійник. – К. : Рад. письменник, 1990. – 278 с.

10. *Омелянєнко В. І.* Текст публіцистичного стилю як засіб розвитку мовленнєвої і соціокультурної компетенції учня і студента / В. І. Омелянєнко // Журналістика. Лінгвістика. Дидактика : зб. наук. праць. – Полтава, 2010. – С. 180–186.

11. *Оникович Г. В.* Педагогічна журналістика і медіаосвіта / Г. В. Оникович // Журналістика. Лінгвістика. Дидактика : зб. наук. пр. – Полтава, 2010. – С. 186–189.

12. *Свалова М.* Письменницька публіцистика: креативно-імперативний аспект (на матеріалі публіцистики Б. Олійника) / Марина Свалова // Рідний край. – 2009. – № 1. – С. 104–107.

13. *Слепкань З.* Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі / Зінаїда Слепкань. – К. : НПУ, 2000. – 210 с.

14. *Янишин О.* Медіаосвіта: визначення, статус, концепції та технології / Ольга Янишин // Журналістика, філологія та медіаосвіта : зб. наук. доп. : у 2 т. / Факультет філології та журналістики Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава : Освіта, 2009. – Т. 2. – С. 423–427.

Стаття посвячена аналізу методики изучення публіцистичного текста на заняттях по теорії та історії журналістики. На

материале книги В. Олейника «Колодцы морали и духовная засуха» раскрыты основные формы работы с публицистическим текстом для формирования профессиональной компетенции будущих журналистов.

Ключевые слова: медиаобразование, публицистика, лекция, семинар.

This article is dedicated to the analyze of methods of learning the publicism text on the studies of theory and history of journalism. On the material of the book by V. Oliynyk «The Wells of Spirituality and Spiritual Drought» describe the basic forms of work with the publicism text for the form of professional competence of the future journalists.

Keywords: mediaeducation, publicism, lecture, seminar.

Оксана Коваль,
студ. (Київ)
УДК 007:304:070

КОНТЕНТ АВТОРСЬКИХ СТАТЕЙ ЧАСОПISУ «ОБРАЗ» (2007–2010)

У статті здійснено контент-аналіз щорічного наукового збірника «Образ» за 2007 – 2010 рр., використовуючи типові одиниці комунікативного процесу. Виявлено особливості редакторської позиції часопису.

Ключові слова: часопис «Образ», контент, автор, стаття.

Актуальність дослідження зумовлена сучасними вимогами до вивчення медійної продукції. Обраний метод контент-аналізу забезпечує вищий рівень опрацювання матеріалу, розкриваючи не тільки експліцитний, а й імпліцитний зміст інформації. Один із засновників і провідний теоретик зазначеного методу Г. Лассуелл вважав, що головна ознака контент-аналізу полягає в сегментації суцільного масиву тексту так, щоб первинна одиниця аналізу містила в собі якості цілого, і на підставі інтерпретації результатів виявити тенденції розвитку видання [3].

Узагальнюючи досвід науковців, український дослідник В. Іванов визначає контент-аналіз як «якісно-кількісний метод вивчення документів, який характеризується об'єктивністю висновків і строгістю процедури та полягає у квантифікаційній обробці тексту з подальшою інтерпретацією результатів» [1, 184]. Соціолог Н. Костенко стверджує, що, користуючись даним методом, учений визначає, крім характеристики тексту, особливості всього комунікативного процесу, зокрема його початкової ланки – комунікатора [2, 53].

Об'єктом дослідження є тексти наукових видань Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зокрема щорічного наукового збірника «Образ». Предметом дослідження став зміст випусків цього часопису за 2007–2010 рр. Мета дослідження – методом контент-аналізу виявити особливості редакторської стратегії часопису, його тематичну орієнтацію та окреслити тенденції і перспективи розвитку. Основні завдання дослідження такі: виявити особливості авторського складу видання; з'ясувати кількість та обсяг публікацій у випусках;

подати оцінку характеристику статей; визначити аспектно-часовий розподіл текстового матеріалу; розглянути тематичну палітру повідомлень. *Одиницями аналізу* виступають: автор (комунікатор), стаття. *Одиниці рахунку*: кількість, частка, частота смислових одиниць.

Часопис «Образ» – фахове видання із філологічних наук та соціальних комунікацій. Голова редколегії – д. філол. н., проф. В. Різун, головний редактор – д. філол. н., проф. Н. Сидоренко. Заступник головного редактора – к. філол. н., доц. Н. Остапенко. Відповідальний секретар – доц., к. н. із соц. комунік. А. Волобуєва. Наклад 500 примірників. Електронна версія видання передається з 2010 р. до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та на портал наукової періодики України.

Вибіркова сукупність випусків – чотири номери. Кількість випусків за рік – один. Загальна кількість статей – 54. Форма публікацій – текстова, без фотографій і малюнків. Довідково-реklamних оголошень немає.

Щорічник містить такі рубрики: «Світло християнства», «Образ», «Світ розмаїтій літератури», «Публіцистичні обрії», «Історія журналістики». За цей період з'являлися окремі ювілейні рубрики: «Гоголівські сторінки» (2007. – Вип. 8), «До 100-річчя Ірини Вільде» (2008. – Вип. 9), «До 160-річчя Олени Пчілки» (2010. – Вип. 11).

І. Категорія: автори публікацій (комунікатор)

Випускова інституція видання – кафедра історії журналістики. Склад авторів у контексті наукових звань, посад і рівня освіти подано в табл. 1.

Таблиця 1.

Випуск	Проф.	Доц.	Доктор	Канд.	Асп.	Викл.	Асист.	Здобув.	Студ.
8	1	6	1	1	2	-	1	-	1
9	3	2	1	1	3	1	1	-	-
10	1	2	3	2	4	-	2	1	-
11	1	2	1	4	3	-	1	1	1

Аналіз даних табл. 1 свідчить, що до співробітництва з виданням залучають науковців усіх рівнів і студентів. Найбільшу кількість авторів становлять доценти та аспіранти (по 12). Меншу активність виявляють кандидати (8), докторанти (6), асистенти (5). Кожен випуск супроводжує, як правило, одна професорська стаття (крім вип. 9). З несталою періодичністю свої матеріали друкували здобувачі та студенти (по 2). Одну статтю підготував викладач.

Крім київських авторів, можливість публікації мають науковці з інших регіонів України. Про це свідчать показники, наведені в табл. 2.

Таблиця 2.

Локальність авторів	Випуск				Всього
	8	9	10	11	
Київ	7	6	10	12	35 (64) %
Запоріжжя	1	2	2	-	5 (9) %
Полтава	1	1	2	1	5 (9) %
Луцьк	3	-	-	-	3 (6) %
Харків	1	-	-	1	2 (4) %
Чернівці	1	1	-	-	2 (4) %
Вінниця	-	-	1	-	1 (2) %
Кам'янець-Подільський	-	1	-	-	1 (2) %

Звичайно, переважну кількість публікацій презентує Київ (64 %), помітна тенденція до їх зростання. Сім українських міст налагодили зв'язки з редакцією часопису, серед яких виділяються Полтава й Запоріжжя (по п'ять статей за чотири роки), але тільки Полтава друкує постійно в усіх випусках. У трьох номерах уміщено по одній статті з Запоріжжя, одразу три в одному випуску належать Луцьку. По два матеріали надали Харків і Чернівці. По одній надійшло з Вінниці й Кам'янця-Подільського.

Інформаційних повідомлень від решти українських науково-освітніх закладів, розташованих у Львові, Острозі, Івано-Франківську, Житомирі, Черкасах, Дніпропетровську, Донецьку, Одесі та ін. не надходило.

Таблиця 3.

Стать	Випуск 8			Випуск 9			Випуск 10			Випуск 11		
	автор, обсяг, частка			автор, обсяг, частка			автор, обсяг, частка			автор, обсяг, частка		
чол.	2	15 с.	13 %	0	0	0 %	3	17 с.	13 %	1	9 с.	10 %
жін.	11	72 с.	87 %	12	87 с.	100 %	12	60,5 с.	87 %	13	105 с.	90 %

Із табл. 3 чітко помітна беззаперечна перевага жіночої складової в авторському колективі часопису. У співвідношенні осіб чоловічої і жіночої статі спостерігається різкий контраст: 2–11 (вип. 8), 3–12 (вип. 10), 1–13 (вип. 11). Випуск 9 укладений виключно жіночою автурою. За обсягом текстового масиву подібна тенденція зберігається: 13 % – 87 % (вип. 8, 10), 10 % – 90 % (вип. 11). Серед чоло-

вічої меншості: професор – 1, доцент – 1, кандидат – 2, аспірант – 1, студент – 1.

За частотною характеристикою активності авторів домінують комунікатори з одним повідомленням. Хоча частотний діапазон розширений до 1–4:

Частота публікацій – 1 стаття – 2 статті – 3 статті – 4 статті

Кількість авторів – 27, 73 % – 4, 11 % – 5, 14 % – 1, 2 %

Оперуючи загальною кількістю залучених до аналізу авторів (37), 73 % (27) із них за чотири роки опублікували в часописі «Образ» одну статтю.

По дві статті подали чотири науковці, у трьох із них обидві роботи мають спільну тему, в одного – різну тематику. Статті вміщені в суміжних номерах. По три публікації здійснили п'ять авторів. Чотири статті (у всіх випусках) надрукував один автор.

II. Категорія: статті, тематика статей

Кількісний склад статей у вибіркових випусках відображено в табл. 4.

Таблиця 4.

Стаття № п/п	Випуск 8 сторінки	Випуск 9 сторінки	Випуск 10 сторінки	Випуск 11 сторінки
1.	8	7	4	9
2.	8	6	2	10
3.	8	10	4	7
4.	6	11	4	9
5.	5	8	4,5	7
6.	6	5	5	13
7.	8	6	4,5	5
8.	4	10	6,5	5
9.	5	6	6	6
10.	5,5	6	4,5	7
11.	8,5	5	9	6
12.	7	7	8	12
13.	8		4,5	7
14.			4,5	11
15.			5,5	
Усього:	87	87	77,5	114

Кількість статей в аналізованих збірниках коливається в межах 12–15.

Обсяг сторінок в одній статті – від 2 до 13. У випуску 8, при загальній кількості сторінок – 87, розміри статей різняться в межах 4–8,5 с. Випуск 9 (загальний обсяг – 87 с.) містить тексти в

інтервалі 5–11 с. Випуск 11 майже дотримується попереднього діапазону: 5–13 с. Тільки випуск 10 значно розширив кількісні межі допустимого розміру статті: від 2 до 9 с.

Кількісне наповнення рубрик проаналізовано в табл. 5.

Таблиця 5.

Рубрика	Випуск 8			Випуск 9			Випуск 10			Випуск 11		
	Стаття	Сторінка	Частка, %	Стаття	Сторінка	Частка, %	Стаття	Сторінка	Частка, %	Стаття	Сторінка	Частка, %
Світло християнства	2	16	18 %	2	13	15 %	1	4	5 %	1	9	8 %
Образ	-	-	-	-	-	-	2	6	8 %	1	10	9 %
Світ розмаїтій літератури	2	14	16 %	2	21	24 %	4	18	23 %	1	7	6 %
Публіцистичні обрії	3	19	22 %	4	29	33 %	4	26	33 %	2	16	14 %
Історія журналістики	2	15	17 %	2	12	14 %	4	24	31 %	4	36	32 %
Гоголівські сторінки	4	23	26 %	-	-	-	-	-	-	-	-	-
До 100-річчя Ірини Вільде	-	-	-	2	12	14 %	-	-	-	-	-	-
До 160-річчя Олени Пчілки	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	36	32 %

За обсягом текстового матеріалу постійної переваги однієї рубрики не спостерігається. Динаміка функціонування розділів різна. Одні прогресують і збільшують текстовий масив – «Історія журна-

Таблиця 6.

Випуск	Сучасність	Історія					Теорія
		Середньовіччя	Романтизм	Друга половина XIX ст.	XIX–XX ст.	XX ст.	
8	3 статті 21 сторінка	-	-	1 стаття 8 сторінок	5 статей 38 сторінок	3 статті 23 сторінки	1 стаття 5 сторінок
9	3 статті 24 сторінки	1 стаття 6 сторінок	1 стаття 10 сторінок	-	2 статті 12 сторінок	4 статті 27 сторінок	1 стаття 8 сторінок
10	1 стаття 4 сторінки	-	-	1 стаття 8 сторінок	4 статті 18,5 сторінок	4 статті 23,5 сторінки	5 статей 22 сторінки
11	2 статті 20 сторінок	-	-	-	8 статей 61 сторінка	2 статті 16 сторінок	2 статті 17 сторінок
Усього	9 статей 69 сторінок	1 стаття 6 сторінок	1 стаття 10 сторінок	2 статті 16 сторінок	19 статей 129,5 сторінок	13 статей 89,5 сторінок	9 статей 52 сторінки

лістики» (від 14 до 32 %), інші скорочують обсяги – «Світло християнства» (18–8 %). Решта з'являється нерегулярно.

Таблиця 7.

Випуск	Позитив		Негатив		Проблемність		Критичність	
	Стаття	%	Стаття	%	Стаття	%	Стаття	%
8	10	77 %	-		2	15 %	1	8 %
9	10	83 %	-		1	8,5 %	1	8,5 %
10	8	54 %	-		5	33 %	2	13 %
11	13	93 %	-		1	7 %	-	
Усього	41	76 %	-		9	17 %	4	7 %

Узагальнений огляд часопростору публікацій подано в табл. 6.

Дані таблиці свідчать, що зміст текстового матеріалу видання охоплює широкий спектр наукових досліджень. З історії журналі-

Таблиця 8.

Щорічник «Образ» за 2007–2010 рр.		
Тематична спрямованість публікацій	Статті, кількість	статті, сторінки
Церковні видання	1	8
Церква й ЗМІ	1	8
Церковні видання діаспори	1	7
Полемічна література	1	6
Християнська мораль	1	4
Наукові видання протестантів	1	9
Теорія тексту	2	12
Журналістський образ	2	12
Публіцистичні жанри	4	24
Публіцистичний дискурс	1	5
Постаті публіцистів	11	71
Редакторська діяльність	1	7
Творчі спілки	1	8
Огляд часописів	4	27
Регіональна періодика	2	12
Спортивні часописи	1	5
Гендерні питання	1	11
Рекламна періодика	2	12
Стилі минулих культур	1	10
Літературні дискусії	1	4
Історія Українського телебачення	1	11
Історія публіцистики	2	22
Гоголівська тема	4	23
До 100-річчя І. Вільде	2	12
До 160-річчя О. Пчілки	5	36
Усього:	54	366

стики висвітлюються п'ять періодів: середньовіччя, романтизм, друга половина XIX ст., кінець XIX – початок XX ст., XX ст.

Помітний пріоритет статей, присвячених добі кінця XIX – початку XX ст., – 19. Минуле, XX ст., досліджували на шість статей менше – 13. Сучасну епоху розглянуто на скромнішому текстовому матеріалі, ніж попередні, – 10. Статті про ці три періоди вміщено в усіх випусках. Інші періоди висвітлюють поодинокі повідомлення (по одній–дві статті) або їх зовсім немає (Ренесанс, бароко).

Теоретичні питання аналізують постійно. Сплеск теоретичних розвідок помітний у випуску 10 (5 статей від загальних 9-ти в усіх числах), хоча їхній загальний обсяг (22 с.) становить 28 % матеріалів випуску.

Оцінке ставлення автора до змісту повідомлення подає табл. 7.

Найбільша кількість статей інтерпретована в позитивній площині (76 %), відверто негативних публікацій немає. Проблемні матеріали переважають критичні (відповідно 17 % і 7 %). Проблематика більше відчутна в теоретичних питаннях, ніж у дослідженнях практичного спрямування (співвідношення 7 : 2).

Загальну характеристику тематичного спектра статей подано в табл. 8.

Виходячи з багатой тематичної палітри статей щорічника «Образ», необхідно зробити висновок, що часопис посідає гідне місце серед наукових видань у галузі журналістики та соціальних комунікацій.

1. *Іванов В. Ф.* Соціологія масової комунікації : навч. посіб. / Іванов В. Ф. – К. : Київ. університет, 2000. – 210 с.

2. *Костенко Н.* Досвід контент-аналізу : моделі та практики / Костенко Н., Іванов В. – К. : Центр вільної преси, 2003. – 173 с.

3. *Lasswell H.* Propaganda Technique in the World War / Lasswell H. – N.Y., 1927.

В статті проведено контент-аналіз кожного наукового збірника «Образ» за 2007–2010 гг., используя типичные единицы коммуникативного процесса. Выявлены особенности редакторской позиции издания.

Ключевые слова: журнал «Образ», контент, автор, стаття.

The article presents a content analysis of annual scientific journal («Образ») «Image» for 2007–2010's with typical unit communication process. The article revealed the position of editorial magazine.

Keywords: journal «Obraz», content, author, article.

Євгенія Шидловська,
магістр (Київ)
УДК 007:304:070:82-92

ЕСЕЙ-КОЛОНКА ЖУРНАЛУ «КРАЇНА»

У статті розглянуто особливості сучасної української есеїстики на матеріалах рубрики «Колонка» журналу «Країна» за 2010 р. Есей-колонку досліджено на основі текстів Я. Грицака, Ю. Андруховича, О. Бойченка та М. Матіос.

Ключові слова: есеїстика, есей, колонка.

Серед художньо-публіцистичних жанрів найбільшої популярності в сучасній українській пресі набув есей. Один із його різновидів – авторська колонка – протягом останнього двадцятиліття є постійною рубрикою вітчизняних газет і журналів.

Актуальність дослідження есею-колонки зумовлена розвитком і поширенням жанру в українській пресі та недостатнім ступенем його вивчення. В українському журналістикознавстві існують окремі дослідження, присвячені публіцистиці І. Багряного, Б. Олійника, В. Гренджі-Донського, Д. Павличка, Г. Костюка; есеїстиці В. Барки, В. Мороза, О. Забужко, Ю. Андруховича, Т. Прохаська. У межах дисертаційних досліджень жанр вивчали Т. Хоменко, Г. Швець, С. Шебеліст та Н. Стеблина. Але й досі точаться навколо цього жанру різні суперечки, не зменшується зацікавленість науковців різних наукових галузей (літературознавства, журналістикознавства, культурології, мистецтвознавства) теоретичними й практичними досягненнями на цій ниві.

Мета статті – з'ясувати особливості розвитку сучасної української колумністики на матеріалах рубрики «Колонка» журналу «Країна» за 2010 р. Дослідження передбачає вирішення таких завдань: визначити особливості есею-колонки; здійснити сутнісно-якісний аналіз рубрики «Колонка»; простежити лексичні особливості текстів.

Об'єктом дослідження виступає есей-колонка на шпальтах журналу «Країна», авторами якої найчастіше були Я. Грицак, Ю. Андрухович, О. Бойченко та М. Матіос. Хронологічні межі дослідження визначаються 2010 р. (загалом 50 номерів журналу).

Рівень наукового опрацювання проблеми розвитку української есеїстики в системі журналістських жанрів є досить ґрунтовним.

Лише впродовж останніх років з'явилися підручники М. Балаклицького, С. Квіта, К. Шендеровського; наукові статті Т. Берези, Н. Мирошкіної, С. Гуцола, О. Вертипрох, І. Насмінчук, Ю. Нестеренко, Я. Поліщука, Л. Чернявської, Я. Секо, О. Цветаєвої, О. Циפורухи.

Примітно, що сучасні видавці називають есеїстику кожен на свій лад: «Вибрані спроби Юрія Андруховича» (видавництво «Критика»), «Вдумливі й по-дослідницьки скрупульозні рефлексії Т. Прохаська з приводу найнепомітніших, прихованих для непосвячених погляду проявів буття» (видавництво «Лілея-НВ»). На думку О. Забужко, форма «хронік» має ту перевагу, що в принципі не визнає завершення й залишається «безнастанно відкритою для подальшого продовження тягlosti» [4, 10].

Власне, самі жанротворці називали свої тексти по-різному: Лі Шан-Інь – вислови, Сей Сенагон – записки в головах», Мішель Монтень – спроби, Френсіс Бекон – досліди або настанови, Блез Паскаль – думки. Дослідник В. Горегляд зазначає, що до есеїстичного жанру належать авторські збірки коротких новел, описів природи, роздумів, нотаток про різні події, перелік предметів, об'єднані автором за однією ознакою – «без певної системи їх інтерпретації – різномірних елементів» [2, 4].

Для сучасної науки важливим є зведення та групування різноманітних авторських понять і визначень у межах одного жанру есею. Для визначення колонки використовуємо дефініцію, запропоновану С. Шебелістом: «Авторська колонка – це журналістський твір художньо-публіцистичного жанру, невеликий за обсягом (від 1600–1800 до 4500 і більше друкованих символів), довільної композиції, в якому головна увага зосереджена на регулярному вираженні суб'єктивних думок автора з приводу суспільно важливих чи особисто значущих явищ і подій» [9].

Першою українською збіркою есеїв-колонок стала книжка О. Забужко «Хроніки від Фортінбраса (вибрана есеїстика 90-х років)». Образ шекспірівського Фортінбраса, за словами О. Забужко, найближчий до сучасного українського есеїста: «Фортінбрас – постає воістину, стовідсотково пост-трагічна: він потрапляє водночас – і діяти (і ще й як насичено!), і артикулювати події, переводячи їх у розряд хронік – майже синхронно з їх перебігом. Власне цим «модусом синхронності» й має відзначатися «пост-трагічна» доба, порівняно до трагічної: трагедія-бо «не вміє» говорити сама за себе, відступаючи це, оптично дистанційоване право наступним поколінням, тоді як Фортінбрасам випадає надскладна місія вже не просто

рефлексії, а – рефлексії діяльної: вони, за визначенням, є разом і хронікери, й учасники» [4, 10].

Дослідник С. Шебеліст зазначає, що «журналіст перестає бути лише ретранслятором інформації, набуваючи все більшої самостійності. Активна життєва позиція, переконливість і небанальні міркування компетентного автора приваблюють більше реципієнтів» [10, 275]. Тож яскрава авторська рефлексія й активна авторська позиція в тексті – надзвичайно важливий жанротвірний елемент есею-колонки.

Рубрика «Колонка» виходить у середині кожного номера журналу «Країна», цитати з есеїв винесені на обкладинку. Есей-колонка становить 21 % від загального есеїстичного контенту журналу та вміщує тексти чотирьох провідних есеїстів: О. Бойченко – 14 есеїв, Ю. Андрухович – 13, Я. Грицак – 11, М. Матіос – 10. В їхніх виступах можна виокремити кілька проблемно-тематичних маркерів: суспільно-політичний, історичний, морально-етичний, філософський та подорожній.

У суспільно-політичному маркері есеїсти здебільшого критикують чинну владу, наголошують на європейському виборі України, різко відкидають залежність від Росії. В історичному маркері реінтерпретують радянську історію, нагадують про злочини радянської влади. Морально-етичний маркер вивчає особливості взаємин з церквою, родиною та освітніми установами. Філософський маркер вивчає українську культуру. Подорожній порівнює світову культуру життя з українською (Бельгія, США).

У реаліях незалежної України есеїстика посіла вагомий позицію також за рахунок виходу за межі тоталітарної мови. Пасивне, штаповане мовлення поступилося місцем індивідуальному, образному, подеколи просторічному, що, на думку літературознавця Т. Гундорової, є закономірним після тоталітарного періоду: «Тоталітарна мова вириває з кодексу мовної поведінки знижений, розмовний стиль, оскільки його ознакою є спонтанне та індивідуальне» [3, 123].

Дослідниця Н. Мирошкіна визначає есеїстику як суттєвий та вагомий фрагмент національної духовної культури. На її думку, певні зрушення в дослідженні українського есею відбулися завдяки, по-перше, звільненню української культури від довготривалого ідеологічного тиску, по-друге, усвідомленню суспільством потреб у формуванні національного світогляду після здобуття Україною незалежності (світоглядні орієнтири есею є однією з його провідних жанрових ознак) [5].

Основоположник жанру М. Монтень уважав, що мова має слугувати думці та йти за нею. У «Пробах» він писав: «Там, де французька мова недолуга, хай допоможе гасконська. Я хочу, щоб перед вела сама суть справи, заповнюючи уяву слухача так, щоб він не зважав на слова. Мова, як на мій смак, це мова природна і проста, як на папері, так і на устах; сочиста і гостра, стисла і коротка, не так причепурена і пригладжена, як ядерна і могутня: Врешті до смаку лиш такі слова, що вражають», – есей «Вірш з епітафії на могилі Лукана» [6, 190]. У перекладі з японської позначення есею «дзайхіцу» буквально означає слідувати за пензлем [2].

Дослідник С. Шебеліст зазначає, що тексти колонок написані, як правило, легко, жваво, іронічно, дотепно, майже фейлетонно, не позбавлений інтелектуалізму стиль колонок: «Колумністиці властиві практично всі типово есеїстичні ознаки: граничний суб'єктивізм, документальність, вишукана художня форма, парадоксальність, образність, афористичність, широка тематична палітра» [9].

Мовознавець О. Потєбня зауважує, що есеїстика – це не слова, а судження: «Проза для нас є пряма мова не в сенсі першості та нескладності, а лише в сенсі мови, що має на меті лише практичні цілі. Проза – слово, що означає щось безпосереднє, без представлення, і мова, в цілому, що не дає образу, хоча би окремі слова та вирази, що входять у неї були образними» [8, 368].

Учений Д. Чендлер визначає мову не лише як інструмент спілкування, а й як «засіб для осмислення досвіду». Він вважає метафору центром твору. Що може розширити та зменшити межі досвіду, дослідник називає метафори – межами досвіду [11, 15]. Іспанський філософ Х. Ортега-і-Гасет зауважував, що термін «метафора» означає одночасно процес і результат, тобто форму мисленнєвої діяльності та предмет, отриманий посередництвом цієї діяльності [7].

Есеїстика – це, в першу чергу, *метафори*. Ось кілька прикладів: «Різдво справляло враження kota з перебитим хребтом» – Я. Грицак «Воєнні телеграми від Бога» (№ 48); «У цій культурі Янукович і Тягнибок виглядають Динозаврами» – Я. Грицак «Подвійна окупація» (№ 17); «Стрункого віку актуальна студентка» – О. Бойченко «На суші й на морі» (№ 15); «Сніги стояли мені по вуха» – М. Матіос «Убите зло» (№ 3); «Лазівки заштопані намертво» – М. Матіос «Інквізиція та інквізитори» (№ 41); «О Балаклаво, Гніздо Рибин!» – Ю. Андрухович «Знак Балаклави» (№ 18); «Десятки напружених сторінок» – Ю. Андрухович «Трохи дивний солдат» (№ 49).

Колумністи журналу «Країна» широко використовують *порів-*

няння: «Гроші в комуністичному сільмазі виглядали такими ж зайвими, як і продавці» – О. Бойченко «Чіткий сигнал» (№ 33); «Я почувався не те що чужим на етом празднике жизни, а несумісним, як викинута на берег риба з пробитими закривавленими жабрами несумісна з життям» – Ю. Андрухович «Знак Балаклави» (№ 18); «Мала сіра скринька тихо муркотіла, мов кіт» – Я. Грицак «Моя МасУкраїна» (№ 1); та *парадокси*: «Хто питає вогню, той хоче закурити – на відміну від того, хто питає чи є закурити» – О. Бойченко «Не з тими разом» (№ 7); «Бо хто шліфує алмази, той володіє світом, егеж?» – Ю. Андрухович «Діамантовий пил» (№ 34); «Коли по телевізору показують щось таке пізнавальне про пінгвінів або там про самицю горили з Берлінського зоо – ми не проти. Тим більше, що в нас телевізора нема» – О. Бойченко «Поправна втрата» (№ 39); «Гриша був нашим загальним улюбленцем. У сенсі, що всі ми мали його за дебіла» – О. Бойченко «Воістину воскрес» (№ 11); «Всесоюзний телевізор хвалить, а ми під боком непоінформовані» – М. Матіос «Дядько Михайло» (№ 20).

Варто також простежити засоби творення есеїстичних заголовків у рубриці «Колонка» журналу «Країна». Найчастіше (подаємо за ступенем їхнього поширення) це такі форми: іменникові, прийменникові, прикметникові, дієслівні, займенникові, дієприкметникові, прислівникові, числівникові. Розглянемо це на конкретних прикладах.

Іменникові форми: «Цензура», «Дядько Михайло», «Інквізиція та інквізитори», «Мафія», «Різниця», «Імунітет», «Хабар», «Не Одеса», «Кандидат наук», «Філософія надії», «Начальник нації», «Знак Балаклави», «Реформи» і сновидіння», «Блиск і злидні управлінців»; *прийменникові*: «Ніша в Батьківщині», «Комплекс із дитинства», «Історія з пограниччя», «Смерть на пляжі», «Спогад з оточення», «Воєнні телеграми від Бога», «Похід до Мавзолею», «Поза межами можливого», «З окупованих територій», «Не з тими разом», «До питання гамлетизму», «На суші й на морі»; *прикметникові*: «Чіткий сигнал», «Різдвяна казка», «Подвійна окупація», «Діамантовий пил», «Домашня революція», «Блаженні миротворці».

Рідше використовують у назвах такі форми, як *дієслівні*: «Прошу вашого дозволу», «Отак усе й почалося», «Вініл є вініл», «Воістину воскрес»; *займенникові*: «Моя Магдаленка», «Моя МасУкраїна», «Мої університети»; *дієприкметникові*: «Убите зло», «Неперегорнуті сторінки», «Поправна втрата»; *прислівникові*: «Якщо бути точним», «Beatles назавжди».

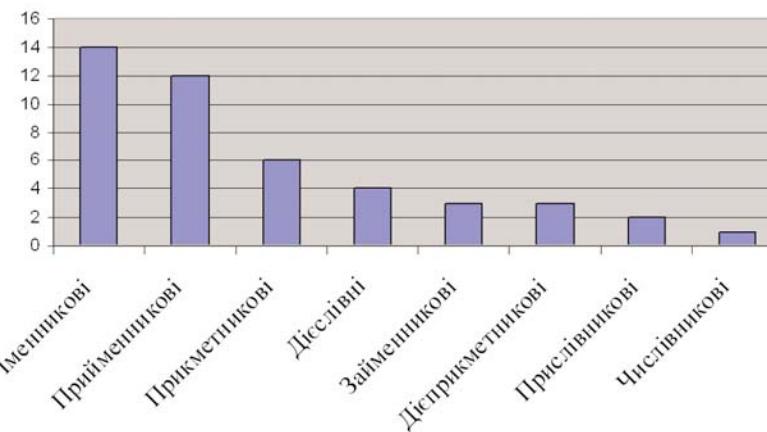
Кількісні показники використання різних форм у заголовках

есеїв подано у діаграмі.

На думку М. Балаклицького, заголовок есею не перебуває в прямій залежності від теми: крім відображення змісту роботи, він може бути відправною точкою в міркуваннях автора, виражати відношення частини й цілого. Загалом, риторичний стиль есеїстики

Діаграма

Заголовки рубрики "Колонка" журналу "Країна" 2010 р.

дослідник трактує як «медитативний (ґрунтований на спогадах), наполовину діалоговий стиль» [1, 67], який культивує «традиції вишуканої прози при економії слів і фраз» [1, 22].

Отже, як жанротвірний елемент есею-колонки варто визначити яскраву та активну авторську рефлексію. Лаконічність і влучність висловлювань, афористичність метафор і порівнянь, парадоксальність тощо – основоположні моменти для мови колонок. Заголовки прості та не обов'язково вичерпні.

1. Балаклицький М. Есе як художньо-публіцистичний жанр : метод. матеріали для студ. зі спец. «Журналістика» / Максим Балаклицький. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 74 с.

2. Горегляд В. Дневники и эссе в японской литературе X–XIII веков / В. Горегляд. – М. : Наука, 1975. – 380 с.

3. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека : український літературний постмодерн / Тетяна Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 263 с.

4. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса : вибрана есеїстика 90-х / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2001. – 340 с.

5. *Мирошкіна Н.* Українська есеїстика: теоретичні розвідки / Н. Мирошкіна // Наукові записки Інститут журналістики. – 2008. – Т. 33. – С.18.

6. *Монтень М.* Проби / Мішель Монтень ; [пер. з фр. Анатолія Перепадя]. – К. : Дух і літера, 2005. – Т. 1. – 365 с.

7. *Ортега-и-Гассет Х.* Эссе на эстетические темы в форме предисловия / Хосе Ортега-и-Гассет // <http://www.e-reading.org.ua/book.php?book=43027>.

8. *Потебня О.* Эстетика і поетика слова : зб. / Олександр Потебня. – К. : Мистецтво, 1985. – 301 с.

9. *Шебеліст С.* Від першої особи: колумністика в сучасних українських мас-медіа / С. Шебеліст // Журналістика. Лінгвістика. Дидактика : зб. наук. праць. – Полтава, 2010. – С. 345–351.

10. *Шебеліст С.* Трансформаційні процеси в системі журналістських жанрів / С. Шебеліст // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Теле- та радіожурналістика. – 2010. – Вип. 9. – Ч. 1. – С. 274–280.

11. *Chandler D.* The act of writing: a media theory approach / Daniel Chandler. – University of Wales : Aberystwyth. – 1995 (Режим доступу) // <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/act/act-of-writing.doc>.

В статье раскрываются особенности современной украинской эссеистики на материалах рубрики «Колонка» журнала «Країна» за 2010 г. Эссе-колонка изучена на основе текстов Я. Грицака, Ю. Андруховича, А. Бойченко и М. Матиос.

Ключевые слова: эссеистика, эссе, колонка.

The article deals with features of modern Ukrainian essays, based on heading «Column» inside «Krajina» magazine (2010). Essay-column is investigated on the total texts of Y. Hrytzak, Y. Andrukhovych, O. Bojchenko, M. Matios.

Keywords: essays, essay, column.

Дискусії, огляди, нарис, рецензії

Олена Школьна,
канд. філол. наук, доц. (Київ)

ІСТОРІЯ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МЕДІАСВІТУ

Сніцарчук Л. Українська преса Галичини (1919–1939 рр.) і журналістикознавчий дискурс : моногр. / Лідія Сніцарчук. – Львів, 2009. – 416 с.

Монографія Лідії Сніцарчук є одним із найоригінальніших явищ сучасного журналістикознавства за останні роки. Це передусім вдале поєднання історико-журналістського дослідження та доречного застосування новітньої медіатеорії.

Наукове ім'я та здобутки дослідниці вже давно увійшли в наукові кола. Заступниця генерального директора з наукової роботи Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, директор Науково-дослідного інституту пресознавства при ЛННБ уже тривалий час пов'язана з медіаосвітою та медіапрактикою. Пройшовши вишкіл у різних видавництвах України та Литви, Лідія Сніцарчук почала поєднувати практичну та наукову роботу в стінах Львівської наукової бібліотеки, де вона була біля джерел Науково-дослідного центру періодики, була вченим секретарем (1993–1997), очолювала відділ досліджень української преси (1997–2003), потім і центр, який під її орудою став інститутом пресознавства. Власне у цьому центрі сформувалися наукові інтереси Л. Сніцарчук, тож в українському журналістикознавстві з'явилася одна з найґрунтовніших і найавторитетніших дослідниць.

Численні доповіді на наукових конференціях, статті в спеціалізованих виданнях утілилися спочатку в дисертації з серйозно-веселою темою «Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20–30-х рр.» на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (2002). Слід зазначити, що праця в центрі була для Лідії Віталіївни не «роботою на себе». Від часу заснування центру (1993) вона була відповідальним секретарем, відповідальним редактором, літературним редактором, науковим редактором, укладачем, коректором, випусковим редактором понад 120 видань: покажчиків, збірників, монографій, в яких уміщені невтомні пошуки багатьох журналістикознавців.

Аналізуючи наукові заслуги Л. Сніцарчук, наголосимо і на такому важливому аспекті її діяльності, як організація наукової робо-

ти. Заслуговує на велику повагу плідна індивідуальна дослідницька робота, але, безсумнівно, велику роль відіграє вміння організувати науковий процес, скоординувати діяльність наукового підрозділу, а тим паче, великої наукової установи. Все це блискуче вдається Л. Сніцарчук. Також вона зарекомендувала себе як науковий керівник молодих науковців, про що свідчать захищені кандидатські дисертації В. Ковпака та Л. Сілевич.

Оцінюючи монографічне дослідження, зосередимося на окремих аспектах. Видання презентувало науковий доробок, який став основою дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук із соціальних комунікацій. Власне сам захист успішно відбувся у лютому 2010 р.

Загалом монографічне дослідження присвячене перебігу одного з найцікавіших періодів у розвитку преси Галичини 1919–1939 рр., часу, коли українська преса в краї розвивалася за загальноєвропейськими тенденціями й відбивала всі впливи складної суспільно-політичної епохи. У потрібному для наукового дослідження й малоцікавому для невтаємниченого читача розділі «Історіографія та джерельна база дослідження» подана докладна характеристика майже 800 джерел, що безпосередньо або дотично стосуються обраної теми, із них майже 250 – архівні документи. Журналістикознавцям із досвідом роботи в архівах ця цифра говорить багато, це неймовірно копітка і тривала в часі праця.

У розділі «Політико-правові умови функціонування преси» дослідниця ґрунтовно аналізує функціонування української преси через призму політично-правового регулювання, цензурного контролю. Це потребувало не лише заглиблення у журналістський контент, а й вивчення широкого спектра документів правового характеру. У розділі «Визначальні тенденції творення преси» авторка за допомогою загальноприйнятих в історико-журналістських дослідженнях методів майстерно використовує статистичні показники, тематичний аналіз, свідчення про періодичність як засоби для визначення найпоказовіших тенденцій, за якими розвивалася й функціонувала українська преса міжвоєнних років. Завдяки цьому маємо можливість буквально «бачити мозаїку» української преси 20–30-х рр. ХХ ст.

Заглибитися в особливості епохи дає змогу розділ «Організаційні та фахові аспекти діяльності журналістів». Авторка вирізняє основні прикмети журналістської праці того часу (до речі, багато з них наявні й у сучасній медичній практиці), що дозволяє відчутти атмосферу редакційних колективів, передає в сьогодення

проблеми, якими опікувалися професійні товариства газетярів, ретранслює тогочасну дискусію навколо суті журналістської освіти, що перегукується з нашим часом.

Розділ «Преса про пресу» по суті медіакритичний. Він свідчить про те, що дослідниця, крім усього іншого, ще й глибоко опрацювала власне журналістські тексти. Завдяки цьому змогла узагальнити, як розглядали журналісти 20–30-х рр. ХХ ст. суспільне призначення і функції журналістики, визначити, які теми викликали найбільші дискусії. Також у цьому розділі проаналізовано розвиток преси в Україні та у світі.

Висновки до монографії є квінтесенцією знань про пресу галицького міжвоєнтя, яке є одним із найважливіших періодів для формування сутності власне української національної журналістики. Саме тоді, на думку Л. Сніцарчук, «створивши могутню державу друкованого слова, українство зберегло і передало у спадок для наступних поколінь набуті ідеї, знання, досвід, традиції».

Монографія Л. Сніцарчук є своєрідним зразком для науковців-медіазнавців, які наважаться відтворювати фрагменти історико-журналістського процесу, де запропонована оригінальна методологія, що при творчому підході може бути застосована під час аналізу преси інших часів і регіонів. Також у дослідженні визначено аспекти, які ще потребують подальшої розробки.

Монографія може бути корисна викладачам історії української журналістики й рекомендована студентам при вивченні предмета, оскільки, з огляду на обмежену кількість годин, неможливо лише на аудиторних заняттях охопити всі моменти історії медіа. Власне, авторка монографії, звісно ж, передбачала і це, бо впродовж тривалого часу обіймає посаду професорки кафедри видавничої справи і редагування Української академії друкарства (випускницею якої є), викладає курси «Історія української журналістики», «Основи теорії журналістики».

Цікавою ця суто наукова праця може бути й для журналістів-практиків, адже може дозволити «розбещеним» надміру доступними технологіями сучасним медійникам поринути в часи, коли саме її величність думка панувала, передувала, була основою основ і журналістики, й інтелектуального життя нації.

Насамкінець варто особливо подякувати авторці за натхненне наближення до нас нашого минулого, того минулого, яке визначає наше майбутнє – професійне й національне.

Наукове видання

Журналістика

Щорічний науковий збірник

Випуск 11 (36)
2012

Електронна версія видання:
<http://www.nbuv.gov.ua>
(Наукова періодика України);

Над випуском працювали:

Редактор Ганна Дзюбенко
Коректор Ірина Ковальчук

Підготовка електронної версії видання **Олени Задорожної**
Художній редактор **Олена Поліщук**
Технічний редактор **Вікторія Шевченко**

Підписано до друку 06.02.2012
Формат 60x84/16. Гарнітура SchoolBook.
Обл.-вид. арк. 11,3. Ум. друк. арк. 10,55.
Друк офсетний
Наклад 500 примірників

Набір здійснено
навчально-видавничою групою Інституту журналістики
Адреса редакції:
04119, м. Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут журналістики, кімн. 103-А,
тел. 481-45-48, факс: 483-09-81.
e-mail: vydav_group@ukr.net

Надруковано в навчально-поліграфічному центрі
Інституту журналістики
до Державного реєстру ДК №3062 від 17.12.2007.